

Vatkulia ja viihdykkeen korviketta

Huolto ja vapaa-ajanvietto Salpalinjan rakennustyömailla
IV AK:n alueella vuosina 1940 - 1941

Itä-Suomen yliopisto
Yhteiskuntatieteiden ja kauppätieteiden tiedekunta
Historia- ja maantieteiden laitos
Suomen historian liseniaatti –tutkielma
maaliskuu 2013
Virpi Launonen
136471

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
1.1. Salpalinja talvisodan jälkeisen puolustuksen selkärankana	1
1.2. Tutkimustehtävä	4
1.3. Lähestymistavasta ja käsitteistä	7
1.3.1. Valta	7
1.3.2. Ideologia	8
1.3.3. Kontrolli	11
1.4. Tutkimusperinne ja lähteet	15
2. Työmiesten työt	25
2.1. Työtä tekemisen vuoksi?	25
2.2. Hyökkäysvaunusteistä betonibunkkereihin	28
2.3. Työn raskaan raatajat	34
3. Linnoittajayhteisöt	40
3.1. Ryhmä toimivana yhteisönä	40
3.2. Sosiaaliset suhteet linnoitustyömailla	45
3.3. Linnoittajien naapurissa	56
4. Huollon järjestäminen	63
4.1. Työntekijöiden huolto osana työnantajan kontrollia	63
4.2. Muonitus linnoitustyömailla	68
4.3. Rokotuksia ja tapaturmia	74
4.4. Majoitusjärjestelyt	77
4.5. Taistelua syöpäläisiä ja tulipaloja vastaan	86
5. Vapaa-ajan kontrollilla paheita vastaan	93
5.1. Vapaa-aika käsitteenä	93
5.2. Alkoholi ja kurittomuus työmoraalin uhkina	96
5.3. Tiedonvälitystä ja seurapelejä	104
5.4. Liikuntaharrastus osana linnoitusyhteisöjen arkea	116
5.4.1. Liikuntakulttuuria Suomessa	116
5.4.2. Liikettä linnoittajien kinttuihin	121
5.5. Kirjastoja raja-aidan rakentajille	128
5.5.1. Kirjastot – kansansivistyksen kivijalka	128
5.5.2. Kirjastot Salpalinjan työmailla	135
6. Lopuksi	149
Lähteet	
Liitteet	

1. Johdanto

1.1. Salpalinja talvisodan jälkeisen puolustuksen selkärankana

Talvisodan jälkeen Suomella ei ollut paluuta vanhaan: lähes koko muu Eurooppa oli edelleen sodassa, eikä talous toiminut normaalisti. Suomi oli menettänyt tärkeitä alueitaan. Taloudellisesti Karjalan menetys oli suuri isku Suomelle. Alueella sijaitti muun muassa Suomen kolmanneksi suurin kaupunki – Viipuri. Alue oli myös metsä- ja maatalouden kannalta merkittävä, sillä esimerkiksi 15 % Suomessa tuotetuista puunjalosteista oli tullut luovutetulta alueelta. Lisäksi liki kaikki luovutettujen alueiden asukkaat siirtyivät uusien rajojen sisäpuolelle. Heidän toimeentulonsa turvaaminen oli suuri haaste valtiolle. Taloudellista tilannetta vaikeutti muualla Euroopassa yhä jatkuva sota: vienti ja tuonti kävivät liki mahdottomiksi.¹

Raskaat menetykset ja kotirintaman tietämättömyys rintamatilanteen oikeasta tilasta aiheuttivat katkeruutta ja revanssimielialaa. Rauhanehtoja pidettiin epäoikeudenmukaisina. Suomalaiset olivat valmiita uuteen taisteluun menetettyjen alueiden takaisinsaamiseksi.² Luultavasti valtionjohto toivoi tällaista mielialaa, sillä näin lienee ollut helpompi saada kansan tuki puolustusmenojen lisäämiselle.

Sota oli osoittanut Suomen haavoittuvan aseman suurvallan naapurina. Alueluovutukset muuttivat Neuvostoliiton vastaisen rajan puolustettavuutta Suomen kannalta ratkaisevasti. Suomi menetti puolustuksellisestikin hyvät Karjalan kannaksen maastot, ja Neuvostoliitolle muodostui Viipurista Venäjän Karjalaan ulottunut hyvä hyökkäysrintama. Suomelle jäi puolustettavaksi tämän rintaman pohjois- ja länsipuolella sijainneet laajat vesistöalueet. Lisäksi Neuvostoliitto saattoi hyökätä Suomeen nyt myös Hangosta käsin.³

Uuden rajan linnoittamistarpeesta oltiin yksimielisiä; linnoitusten laadusta ja sijainnista sen sijaan oltiin hyvinkin erimielisiä. Samoin rahankäyttö aiheutti skismaa. Tiedettiin kyllä, että toisin kuin ennen sotaa, nyt oli pakko käyttää suuri osa valtion budjetista puolustusvoimien menoihin. Kuitenkin se, kuinka suuria summia ja minkälaisiin kohteisiin käytettäisiin, aiheutti

¹ Seppälä 1984, 16.

² Seppälä 1984, 17.

³ Arimo 1981, 207–208.

erimielisyyksiä. Tuonnin ongelmat näkyivät selvästi myös linnoitustarpeiden hankinnassa, vaikka puolustusvoimien hankinnat priorisoitiinkin. Linnoittamisen kokonaisbudjetista vain 15 % oli varattu ulkomaisiin hankintoihin.⁴

Talvisodan tantereilta vetäytyneet joukot järjestettiin pian uusiin puolustusasemiin Suomen uusien rajojen sisälle, ja joukot aloittivat välittömästi omatoimisen kaivautumisen. Turha työ haluttiin estää, ja niin ryhdyttiin aikailematta kartoittamaan pysyvien linnoitusten paikkoja. Ylipäällikkö Mannerheim nimesi kenraalimajuri Edvard Fritiof Hanellin linnoitustöiden johtajaksi maaliskuun lopulla, ja toukokuun 8. päivänä tämä esitteli suunnitelmansa. Ylipäällikkö puolsi suunnitelmaa, ja Hanell saattoi viikon kuluttua esitellä sen pääministerille. Yön yli asiaa mietittyään pääministeri ilmoitti, että hän on hyväksynyt suunnitelman.⁵

Hanellin mukaan linnoitustyöstä tulisi pitkälinen, vuosia kestävä projekti. Ensimmäisen vuoden aikana oli tavoitteena rakentaa yhtenäinen puolustuslinja Hankoniemen poikki sekä Suomenlahden ja Kivijärven väliselle alueelle, linnoittaa Kivijärven ja Pielisjärven välinen alue vesistöihin tukeutuen sekä sulkea tärkeimmät tiesuunnat Pielisjärven ja Petsamon välillä. Toisena ja kolmantena vuonna asemia oli tarkoitus vahvistaa ja lisätä niihin syvyysulottuvuutta. Ensimmäisen vuoden budjetiksi Hanell oli laskenut 1 200 miljoonaa markkaa⁶, ja pääministeri oli hyväksynyt ehdotuksen. Ensimmäisen maksuerän, jonka suuruus oli noin 50 miljoonaa markkaa⁷, avulla päästiin tuumasta toimeen. Eteläisillä lohkoilla (lähinnä I ja II Armeijakuntien alueilla) Salpalinjan, ensimmäiseltä nimeltään Suomen Salvan, rakennusajan kohtana virallisesti Salpa-aseman, monesti Rajan Lukoksikin mainitun puolustuslinjan työt saatiin käyntiin touko-, kesäkuun kuluessa, mutta pohjoisempaan töihin päästiin vasta syyskuun aikana. Hanell oli linnoitussuunnitelmassaan laatinut myös kiireellisyysjärjestyksen eri alueille. Koko maa huomion ottaen Hankoniemi sekä Suomenlahden ja Kivijärven välinen alue olivat tärkeimpiä.⁸

⁴ Arimo 1981, 208, 214.

⁵ Ahto 1992, 83; Arimo, 211, 268–269.

⁶ 342 901 544,47 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna. Rahan arvon muuttamiseen olen käyttänyt Nordea-pankin rahan arvokerroinlaskuria osoitteessa:
<http://www.nordea.fi/Henkil%C3%B4asiakkaat/S%C3%A4%C3%A4st%C3%B6t/Sijoittaminen/Rahanarvonkerroin+laskuri/42717.html>.

⁷ 14 287 564,35 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

⁸ Arimo 1981, 211–216, 283.

Salpalinjan rakennustyömaa on edelleenkin Suomen suurin yksittäinen rakennusprojekti. Se työllisti parhaimmillaan noin 35 000 miestä ja 2 000 lottaa. Autoja käytössä oli 1 100, traktoreita 60 ja hevosia 3 500. Töitä tehtiin Hangosta Petsamoon.⁹ Useimmat työkohteet sijaitsivat kaukana asutuksesta, joten niitä varten oli rakennettava kokonaisia kyliä, joissa oli tarjolla kaikki työmaalla tarvittavat palvelut porien teroituksesta hiustenleikkukseen. Miehet asuivat, tekivät töitä ja viettivät vapaa-aikansa näissä tilapäisyhteisöissä.

Suuri hanke vaati myös suuren organisaation hoitamaan asioita. Taktillisesta suunnittelusta vastasivat Armeijakunnat (AK) ja niiden alaisuudessa toimineet joukko-osastot, joiden alueille linnoituksia oli määrä rakentaa. Armeijakunnat oli jaettu työpiireihin, jotka koostuivat työryhmistä. Ryhmien koko vaihteli muutamasta kymmenestä miehestä useisiin satoihin miehiin riippuen työmaan koosta ja työvaiheesta. Teknistä suunnittelua ja taloutta hoitamaan perustettiin Linnoitustoimisto, jota johti kenraaliluutnantti Hanell. Linnoitustoimisto jakaantui neljään eri osastoon, jotka puolestaan jakaantuivat toimistoihin. Varsinaisten osastojen ulkopuolella mutta Linnoitustoimiston alaisuudessa toimivat lisäksi kenttävarustustöiden tarkastaja, taloushuollon ylitarkastaja, ylilääkäri ja sotilaspastori.¹⁰

Käytännön rakennustyöstä vastasivat joukko-osastot sekä vapailta markkinoilta palkatut siviilit, joista osa työskenteli suoraan Linnoitustoimiston ja osa urakoitsijoiden alaisuudessa. Urakoitsijat olivat kuitenkin Linnoitustoimiston alaisia, joten loppujen lopuksi Linnoitustoimisto maksoi kaikkien siviilityömiesten palkat nimellisestä työnantajasta huolimatta.¹¹

Linnoitustyömaiden ruokahuollosta vastasi Lotta Svärd –järjestön Rajatoimisto. Sillä oli kokemusta linnoittajien muonituksesta Kannakselta jo ennen talvisotaa. Salpalinjalla työskenteli pari tuhatta lottaa. Linnoitustyömaiden yhteyteen perustettiin myös sairastupia, pajoja ja korjaamoita. Kaikkiaan huolto- ja toimistorakennusten, eritoten majoitusparakkien, rakentaminen oli suuri haaste linnoitusjoukoille.¹²

Kesällä 1941 Salpalinja sai jäädä oman onnensa nojaan hyökkäysvaiheen ajaksi, eikä urakalle juuri ajatuksia uhrattu asemasodan aikanakaan. Puolustuslinjaa ryhdyttiin saattamaan

⁹ Länsivaara & Tolmunen 1994, 26–27.

¹⁰ Länsivaara & Tolmunen 1994, 15; Arimo 1981, 233–234, 268.

¹¹ Arimo 1981, 268–269.

¹² Arimo 1981, 296; Saukkonen 1988, 126–127.

taistelukuntoon kovalla tohinalla kesällä 1944 Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alettua. Hyökkäys saatiin kuitenkin pysäytettyä ennen Salpalinjaa, joten sen asemia ei ole koskaan testattu taisteluissa. Rauhanehdoissa Salpalinja määrättiin purettavaksi; puuosat ja piikkilankaesteet otettiin siviilikäyttöön, mutta muuten asemat jäivät unohduksiin. Vasta 1990-luvun aikana niitä alettiin entisöidä yleisölle nähtäviksi, ja Salpalinjan kulttuurihistorialliset arvot huomattiin.¹³

1.2. Tutkimustehtävä

Tarkastelen lisensiaattityössäni Salpalinjan työmaiden arkea Pohjois-Karjalassa ja Kainuun eteläosissa sijainneen IV Armeijakunnan alueella työn ja vapaa-ajan kontrollin näkökulmasta. IV AK:n alue¹⁴, joka käsitti suuren osan Pohjois-Karjalaa eteläistä kärkeä lukuun ottamatta sekä Kainuun eteläosan, kuului kolmanteen eli toiseksi viimeiseen kiireysluokkaan. Tämä tarkoitti lähinnä sitä, että alueelle ei rakennettu yhtenäistä linjaa kuten tärkeimmille alueille, vaan tukittiin vain todennäköisimpinä pidetyt hyökkäyssuunnat. IV AK:n alueella voitiin jättää pitkiä pätkiä linnoittamatta runsaiden vesistöjen vuoksi ilman, että puolustus kärsi siitä huomattavasti.¹⁵

Myös Armeijakuntien sisällä oli kiireellisyysjärjestykset. IV AK:n alueen sisällä tärkeimmät kohteet olivat Onttola ja Kontiolahti, jotka molemmat sijaitsivat eteläisemmän työpiirin - työpiiri 460:n - alueella. Toinen IV AK:n alueella sijainnut työpiiri oli numeroltaan 420. Työpiirien johdossa toimineet insinöörit valvoivat töiden edistymistä piirinsä työryhmissä ja pitivät yhteyttä Linnoitustoimistoon. Työpiiri 460:tä johti insinööri Esko Setälä, ja hänen toimistonsa sijaitsi Joensuussa Merimiehenkadulla. Työpiiri 420:tä johti insinööri Olavi Laajarinne. Hänen toimistonsa sijaitsi ensin Lieksassa, mistä se siirrettiin Nurmeksen Porokylään.¹⁶

Työpiiri 460 jakautui kuuteen työryhmään, jotka sijaitsivat Ristisaarella, Kaltimossa, Onttolassa, Enossa, Rääkkylässä ja Tikkalassa. Työpiiri 420:n työryhmät sijaitsivat Nurmijärvellä, Inarin ja Kuotin alueella, Nurmeksen Porokylässä ja Kuhmossa. Ryhmät olivat

¹³ Eskola 1996, 84–88.

¹⁴ Kartta liitteenä 1.

¹⁵ Arimo 1981, 212–214.

¹⁶ Arimo 1981, 269, 276.

hyvinkin erisuuruisia erilaisten työtehtävien vuoksi. Ryhmissä, joiden tehtävänä oli rakentaa lähinnä viivytysasemia, oli huomattavasti vähemmän miehiä kuin sellaisissa ryhmissä, joiden alueelle rakennettiin betonirakenteita.¹⁷

Tutkin arjen järjestämistä linnoitustyömailla. Selvitän, millaiseksi linnoittajien jokapäiväinen elämä muodostui sodan jälkimainingeissa tilanteessa, jossa varauduttiin uuteen Neuvostoliiton hyökkäykseen. Keskityn erityisesti linnoittajien huoltojärjestelyihin ja vapaa-ajanvieton aktiviteetteihin. Lisäksi perehdyn työmailla esiintyneisiin ongelmiin sekä niiden myötä syntyneeseen tarpeeseen kontrolloida linnoittajien vapaa-aikaa. Tutkimukseni keskiössä ovat ideologiset syyt arjen ja vapaa-ajan kontrolliin. Pohdin, kuka käytti valtaa, miten työmiesten elämää kontrolloitiin ja miksi.

Käsittelen työmiehille tarjottua majoitusta, muonitusta ja lääkintähuoltoa. Pohdin, miksi huoltotoimiin ryhdyttiin ja miten ne heijastelevat vallinnutta käsitystä työnantajan suhteesta työntekijöihin ja miten suhteessa näkyy valta ja kontrolli. Selvitän, miten ja minne työmiehet majoitettiin. Millaiset majoitusolot olivat, ja millaisia haasteita majoituksen järjestäminen Linnoitustoimistolle toi? Rajatoimisto oli kokenut muonituksen järjestäjä, mutta pula elintarvikkeista teki tilanteesta erilaisen kuin se oli ollut kesällä 1939 Kannaksen linnoitustyömailla. Millaisia ratkaisuja muonituksessa jouduttiin tekemään, jotta syrjässä olevat työmaat saatiin pysymään toiminnassa? Lääkintähuolto oli osittain ennaltaehkäisevää, toisaalta sairauksiin ja tapaturmiin reagoivaa. Selvitän, minkä tasoista lääkintähuoltoa työmaille järjestettiin ja mitkä tahot siinä olivat mukana.

Tutkin, millaisia harrastusmahdollisuuksia linnoittajille tarjottiin. Harrastusvalikoimista nostan syvällisempään tarkasteluun kirjastot ja urheilun. Kirjastot edustavat linnoittajille tarjottua hengenravintoa ja urheilu puolestaan fyysistä kasvatusta. Ne edustavat myös sellaisia vapaa-ajanviettotapoja, joihin tarvittiin suhteellisen kallista välineistöä. Käsittelen työtä ja vapaa-aikaa suhteessa aikaisempaan tutkimukseen ja yleisiin työ- ja vapaa-aikateorioihin.

Selvitän, miltä organisaation tasolta¹⁸ aloite harrastusmahdollisuuksien tarjoamiseen lähti ja oliko vapaa-ajanviettomuotojen suosimisessa eroja työryhmittäin. Tarkastelen vapaa-ajan harrastusmahdollisuuksien järjestämistä kontrollin näkökulmasta. Käytän tarkastelussa

¹⁷ Arimo 1981, 269, 276.

¹⁸ Linnoitustöiden organisaatio on esitetty liitteessä 2.

lähtökohtana yhtenäiskulttuurin kertomusta, joka syntyi kansallisvaltion myötä. Yhtenäiskulttuurin tavoitteena oli, ettei kansallisvaltion sisällä olisi täysin toisistaan erottuvia aineksia. Liikunnan eli ruumiinkulttuurin saralla yhtenäiskulttuuri merkitsi pyrkimystä kohottaa kansakunnan suorituskykyä ja siihen liittyen maanpuolustustahtoa.¹⁹ Henkisen kulttuurin piirissä tavoiteltiin sivistysvaltion ja kulttuurikansan ideaalia²⁰.

Työpiireihin ja –ryhmiin jaettiin linnoitusvaroista liikuntamäärärahoja ja ryhmiä kehoitettiin talkoisiin liikuntapaikkojen rakentamiseksi. Lisensiaattityössäni pyrin selvittämään, miksi rankkaa fyysistä työtä tekeville miehille haluttiin järjestää liikuntaharrastuksia vapaa-ajalle. Tarkastelen, millä seikoilla liikuntaharrastusta perusteltiin, sillä ruumiillisen työn vuoksi liikuntaharrastus ei liene ollut kunnan ylläpidon takia välttämättömyys. Tutkin, millainen oli työmailla järjestettyjen urheilulajien kirjo, mitä lajeja suosittiin ja kuka lajit valitsi. Myös käytännön järjestelyt saavat osansa huomiosta: Kuka toiminnasta vastasi? Millaiset olivat käytössä olevat resurssit?

Henkisen kulttuurin saralla työmailla oli monenlaista tarjontaa: työryhmät saivat omat pienet kirjastonsa ja parakkikyliin hankittiin radioita ja tilattiin lehtiä sekä ostettiin seurapelejä. Miehiä kannustettiin ohjelmallisten iltamien viettoon. Henkisen kulttuurin osalta keskitän tarkasteluni kirjastoihin. Ensinnä paneudun kirjastojen perustamiseen. Syntyivätkö kirjastot spontaanisti vai oliko niiden perustaminen ohjattua ja tietoista toimintaa kuten yleisten kirjastojen perustaminen oli? Toiseksi tarkastelen linnoituskirjastojen kirjavalintaa. Millaisia kirjoja kirjastoihin valittiin? Mikä oli tietokirjallisuuden ja kaunokirjallisuuden suhde? Kuka kirjojen valinnasta vastasi? Vertaan linnoituskirjastoja yleisten kirjastojen toimintaan saadakseni selville, olivatko kirjastotoiminnan suuntaviivat samankaltaisia kunnallisissa kirjastoissa.

Käsiteltävä ajanjakso on rajattu koskemaan vuosia 1940 ja 1941; tarkemmin määriteltynä aikajänne on talvisodan päättymisestä jatkosodan alkamiseen. Varsinaisten linnoitusten rakentaminen alkoi IV AK:n alueella vasta syyskuussa 1940, koska alue ei kuulunut valtakunnallisesti tärkeimpiin puolustussuuntiin. Salpalinjan rakentaminen keskeytettiin jatkosodan alettua, mutta varusteluja jatkettiin etenkin sodan viime metreillä. Käsiteltävä aika

¹⁹ Itkonen 1996, 143–144.

²⁰ Talja 1998, 103.

on rajattu rauhan kuukausiin, koska sota-aikana työskentely ei ollut luonteeltaan vapaaehtoista kuten rauhanaikana asianlaita pääsääntöisesti oli.

Vertaan linnoitustyömaiden arkea tehdasyhteisöjen, metsätyömaiden ja korpivaruskuntien arkeen saadakseni selville, ovat tehdyt toimet samansuuntaisia. Vertailu mahdollistaa myös linnoitustyömaiden asettamisen kontekstiin suhteessa aikakauden trendeihin.

1.3. Lähestymistavasta ja käsitteistä

1.3.1. Valta

Valta on useiden filosofisten ja yhteiskunnallisten klassikoiden keskiössä. Valtaan liittyvät olennaisesti myös kontrollin ja voiman käsitteet. Kai Alhanen selittää ranskalaisen Michel Foucault'n ajatuksia tulkiten, että voima on ihmisen kyky tehdä asioita: työskennellä, ajatella, tutkia, taistella ja pakottaa sekä suostutella toisia. Valta on puolestaan pyrkimys hallita voimia. Eli esimerkiksi työnjohtajat käyttävät valtaa, kun he suuntaavat työntekijöiden voimia tiettyyn suuntaan saavuttaakseen päämääriä. Vallan voidaan Alhasen tulkinnan mukaan käsittää olevan erilaisia tapoja ohjata, muokata, vahvistaa ja hallita voimia. Vallan avulla voidaan myös koota ja ohjata voimia kohti tiettyjä päämääriä yhteiskunnan tasolla. Tällöin puhutaan strategisesta vallasta.²¹

Elias Canetti on yksi tunnetuimpia valtaa käsitelleitä filosofeja. Hänen mukaansa saksankielen valtaa tarkoittava sana 'macht' on peräisin gootilaisesta sanasta 'magan', joka tarkoittaa voimista, kykenemistä tai pystymistä. Canetti lähestyy valtaa uskonnollisen alistumisen kautta. Uskovat ihmiset haluavat alistua jumalalle, ja he odottavat jumalan käyttävän valtaansa heihin, ja he ovat sopeutuneita siihen. Toisten uskontojen edustajat kaipaavat jumalaltaan väkivaltaa, ja pitävät kaikkea mahdollista jumalan mahdollisina tahdon ilmauksina.²² Valtaan liittyy tahdon ilmaus, jolla toimintaa eli voimaa ohjataan.

Käsky on tahdon ilmaus, jonka on tarkoitus saada aikaan toimintaa. Canetti on määritellyt jokaisen käskyn koostuvan liikevoimasta ja odasta. Liikevoima pakottaa käskyn saajan

²¹ Alhanen 2007, 119–120.

²² Canetti 1998, 360–362.

tottelemaan käskyn mukaisesti. Käskyn sisältö ja muoto säilyvät otassa, ja voivat tulla esiin vuosienkin kuluttua käskyn vastaanottamisesta. Canettin mukaan on erotettava käskyt yhdelle ja käskyt monille, sillä usealle osoitettu käsky muodostaa käskyn vastaanottajista joukon.²³ Käskyt säilyvät ihmisten mielissä ja vaikuttavat hänen toimintaansa pitkään. On myös merkittävää huomata, että valta pystyy muodostamaan yksilöistä joukkoja, ja siten luomaan vallalle uusia kohteita ja välineitä.

Voima ja valta muodostavat suhteiden verkostoja. Foucault'n mukaan valtasuhteet eivät ole erillisiä muista sosiaalisen toiminnan muodoista. Valtasuhteita muodostuu aina, kun ihmiset vaikuttavat toisiinsa.²⁴ Pertti Haapalan mukaan valtamekanismit ovat monimutkaisia, ja toisinaan ne ovat piilossa ja toisinaan näkyvissä, eivätkä vallan kohteet tai aina edes sen käyttäjät ole tietoisia valtasuhteista. Haapalan mukaan pysyvistä valtasuhteista voidaan puhua valtarakenteina. Valtarakenteilla on aina tavoite.²⁵ Valta muodostuu ihmisten toiminnassa ja ihmisten välisissä suhteissa. Yhteiskunnassa valtasuhteet muodostuvat usein pysyviksi rakenteiksi. Lisensiaattitutkimukseni kannalta vallan käsite on tärkeä, koska sillä pystytään selittämään toisaalta yhteisöjen toimintaa ja toisaalta työnantaja-työntekijä-suhde perustuu valtaan ja vallankäyttöön. Valta oli myös keino, jolla levitettiin ideologiaa.

1.3.2. Ideologia

Ideologia on erittäin vaikea käsite, sillä se voidaan ymmärtää monella tavalla. Ideologia voidaan nähdä aatteiden, arvojen ja normien kokonaisuutena. Sitä voidaan myös pitää mielikuvista ja asenteista syntyvänä viitekehyksenä, jonka avulla yhteiskunnallista todellisuutta tulkitaan. Yksi mahdollinen tulkintamalli on ideologian pitäminen tietyn ryhmän uskomusten järjestelmänä, joka liittyy yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja etuihin sekä niiden määrääviin merkitysten ja arvojen järjestelmään.²⁶ Usein ideologialla tarkoitetaan poliittista tai uskonnollista vakaumusta²⁷. Ideologia-termi on aatteiden ja arvojen muodostama kokonaisuus, joka ohjaa ja oikeuttaa toimintatapoja. Ideologiat määrittelevät maailmankuvaa ja identiteettiä.

²³ Canetti 1998, 388–389.

²⁴ Alhanen 2007, 121.

²⁵ Haapala 2010, 21.

²⁶ Hartikainen 2005, 23 – 24.

²⁷ Halmesvirta et al. 1997, 64–65.

Vallassa oleva ryhmittymä muodostaa toimintamallinsa pohjaksi ideologian. Ideologia on määritelty esimerkiksi kollektiiviseksi uskomusjärjestelmäksi, mutta sen voi tulkita koostuvan tiedollisista aineksista, uskomuksista ja arvoista kuten Erkki Sevänen on väitöskirjassaan tehnyt. Sevänen määrittelee vallan ja ideologian vallan yhteydeksi sen, että vlassassa oleva ryhmittymä voi määrittellä oman ideologiansa ja tehdä siitä sosiaalisen todellisuutensa, sekä saada sen vallitsevaksi yhteiskunnassa. Ideologian avulla voidaan legitimoida arvopäämääristä johdetut käyttäytymistä koskevat normit.²⁸ Foucault on todennut, ettei ruumiin alistaminen toteudu pelkästään ideologian tai väkivallan keinoin, vaan se voi tapahtua hienovaraisesti ja sen pohjalla voi olla tietoa ruumiinvoimien hallinnasta. Se tapahtuu ylemmällä tasolla kuin ruumiin suora alistaminen. Foucault kutsuu tätä ruumiin poliittiseksi teknologiaksi. Se ei ole mikään yhtenäinen kokonaisuus, vaan se koostuu hajanaisista menetelmistä. Toiseksi se on sidoksissa kontekstiin.²⁹ Hannu Itkonen on tulkinnut tätä teoriaa niin, että vallan ja tiedon kietoituminen toisiinsa johtaa väkivallan ja ideologian vastakkain asettelusta luopumiseen³⁰.

Porvaristo hallitsi Suomea itsenäistymisestä toiseen maailmansotaa ainakin ideologisella tasolla, ja yhteiskunnan perustana olivat tuolloin porvariston isänmaalliset arvot. Erkki Sevänen pohtii näitä arvoja artikkelissaan *Ensimmäisen tasavallan poliittinen tilanne ja kirjallisen älymystön toimintastrategiat*. Hän nimeää kauden virallisen ideologian – patriotis-nationalistisen arvojärjestelmän – keskeisiksi teemoiksi valtiollisen itsenäisyyden, porvarillisuuden, kansallisen yhtenäisyyden ja suomalaisuuden. Suomalaisuuden määritteinä 1930-luvulla käytettiin agraarisia perinteitä, luterilaisia moraalihyveitä ja yhteyttä suomalais-ugrilaisiin heimokansoihin. Arvoilla haettiin Seväsen mukaan oikeutusta yhä tiukkenevalle valtion kontrollille. Arvojärjestelmää iskostettiin kansan mieliin symboleina, joita levitettiin tehokkaasti niin parantuneen koulutusjärjestelmän kautta kuin kulttuurituotteiden, kuten kirjojen, elokuvien ja näytelmien, kautta.³¹

Tärkeimmäksi Suomen symboliksi Sevänen on maininnut valtion: pitkään jatkuneen valtiollisen suomalaisuuden (Ruotsi-Suomi) ja Porvoon valtiopäivillä luodun ”kansakunnan”. Myös toiseuden luonnehdinnat - muun muassa ryssäviha, sortokausi, aitosuomalaisuus,

²⁸ Sevänen 1994, 33.

²⁹ Foucault 2005, 40.

³⁰ Itkonen 1994, 18.

³¹ Sevänen 1997, 40–41.

bolsevismin vastaisuus - kuuluvat Seväsen mukaan ensimmäisen tasavallan symboleihin. Toiseus, josta haluttiin erottua, oli venäläisyys/neuvostoliittolaisuus. Myös tietyt tapahtumat ja tapahtumasarjat kuuluivat symboleiden joukkoon. Niihin voidaan laskea esimerkiksi Bobrikovin murha, itsenäistyminen ja itsenäisyyspäivä, jääkäri liike sekä sisällissodan valkoinen tulkinta.³² 1930-luvun johtavat ideologiat vaikuttivat vielä talvisodan jälkeenkin, vaikka taistelu yhteistä vihollista vastaan oli kuronut umpeen jakautuneen kansakunnan välillä ollutta kuilua.

Patriotis-nationalistisen arvojärjestelmän osa-alueet olivat pyhiä 1930-luvulla. Seväsen mukaan perusarvoa tukeneiden instituutioiden kyseenalaistaminen oli tuolloin koko yhteiskunnallisen järjestyksen ja arvojen kyseenalaistamista. Armeijan tai kirkon arvostelija leimattiin helposti kansallisesti epäluotettavaksi ihmiseksi, ellei jopa vasemmistolaiseksi. Julkinen kontrolli ja lainsäädäntö olivat tiukat myös kulttuurista julkisuutta kohtaan. Kansallisten symboleiden, kuten itsenäisyyspäivän, Suomen lipun, *Maamme laulun*, talonpoikaisen elämänmuodon ja jääkäri liikkeen, häpäiseminen kriminalisoitiin yksiselitteisesti.³³ Tavoitteena oli kulttuurinen hegemonia eli yhtenäiskulttuuri, jonka perustana oli porvarillis-isänmaallinen ideologia.

Tavoitteena olleessa yhtenäiskulttuurissa oli olemassa vahvat kansallisen kulttuurin ja sivistysvaltion ideaalit, joten sitä voidaan kutsua myös sivistysvaltioprojektiksi. Sen keskeisiä huolenaiheita olivat kansallinen kulttuuri, kansallinen identiteetti ja kansallisen sivistystason nostaminen.³⁴ Tavoitteet ovat näkyvissä muun muassa 1920- ja 1930-lukujen lainsäädännössä, jossa esille tuli oppivelvollisuus, kirjastot ja yleinen sosiaalinen huolenpito.³⁵

Lisensiaattitutkielmassani ideologian käsite on keskeinen erityisesti vapaa-ajanviettoa tutkittaessa. Valtaa pitävien ideologia on vaikuttanut siihen, kuinka vapaa-aikaa on ohjailtu, ja millaisia vaihtoehtoja työntekijöille on haluttu tarjota. Ideologian avulla voidaan ymmärtää ohjatun vapaa-ajanvieton syvempiä merkityksiä.

³² Sevänen 1997, 44, 52.

³³ Sevänen 1997, 41, 43, 47.

³⁴ Talja 1998, 104.

³⁵ Tuori 2004, 60–88.

1.3.3. Kontrolli

Kontrolli on perustunut vallassa olleen yhteiskuntaluokan ideologiaan eli käsitykseen valtiosta ja kansalaisuudesta. Yhteiskunnalla on tietty käsitys siitä, millaisia työläisiä yhteiskunta tarvitsee, ja tätä päämäärää tavoitellaan vapaa-ajan kontrolloinnilla ja sääntelyllä. Moraalisen sääntelyn teorian on luonut Émile Durkheim. Hänen mukaansa yhteiskunnan perusedellytyksenä on toimiva työnjako sekä moraalissäännöstö, joka määrittää yksilön ja yhteisön suhdetta. Moraali on Durkheimin mukaan ryhmävoima, joka saa ihmiset toimimaan epäitsekkäästi.³⁶ Sääntely voi olla mielen, ruumiin tai molempien kontrollia.

Antonio Gramscin Vankilavihkoissa esittämän ajatuksen mukaan moraalissäntely kohdistui yksilön identiteettiin, elämäntapaan ja kulttuuriin. Konkreettisina esimerkkeinä sääntelyn kohteista Gramsci mainitsee seksuaalisuuden ja alkoholin käytön.³⁷

Moraalissäntelyä ovat harjoittaneet valtion lisäksi erilaiset järjestöt, kuten työväenliike ja raittiusseurat. Vaikka sääntelyn kohteena on ollut työväenluokka, myös sääntelijöiden – lähinnä ylemmän keskiluokan – on pitänyt sisäistää sääntelyn perusopit ja siirtää ne omaan toimintaansa. Sääntelyllä on pyritty karsimaan työläisten huonoja harrastuksia kuten juopottelua ja uhkapeliä. Työläisten olemus on haluttu siivommaksi myös kontrolloimalla esimerkiksi heidän kielenkäyttöään. Anu-Hanna Anttila korostaa väitöskirjassaan sitä, että työväen moraalinen sääntely on kaksitahoista; toisaalta se on lähtenyt ylhäältä ja ulkoapäin, mutta toisaalta sääntelyä on harjoitettu työväenluokan sisäisesti, jolloin toimijoina ovat olleet työväenjärjestöt.³⁸

Moraalissäännöstö on ideologia, jota pyritään kontrollin avulla toteuttamaan arkipäivässä. Moraalinormit eivät toteudu automaattisesti, vaan ne ovat ristiriidassa todellisuuden kanssa. Johtavassa asemassa olevat ryhmät pyrkivät kontrolloimaan alempia ryhmiä saadakseen ideologian todeksi. Tästä syystä vapaa-ajan ja harrastusten tulkitsemiseksi täytyy tuntea vallanpitäjien tavoitteet. Vapaa-ajan ja harrastamisen historia on siis tiukasti kytköksissä sekä työn historiaan että yhteiskunnan historiaan.

³⁶ Durkheim 1990, 361–367.

³⁷ Gramsci 1982, 140–149.

³⁸ Anttila 2005, 42–43.

Maija-Riitta Ollila (2008) käsittelee teoksessaan *Lauman valta* yksilöiden välisiä suhteita ja ryhmien muodostumista. Hän määrittelee sosiaalisen kontrollin mekanismeiksi, jotka säätelevät yksilöiden ja yhteisöjen käyttäytymistä. Yksilö oppii yhteisöltä uskomusjärjestelmän, joten häntä hallitsevat yhteisön toimintamallit. Lisäksi yhteisön moraalit ja tavat ovat osa sosiaalisen kontrollin järjestelmää. Moraalisesti vääristä ratkaisusta ei tule muodollista sanktiota, mutta moraalit vahvistetaan pelon, syyllisyyden ja häpeän tunteilla, jotka syntyvät yhteisön paineesta. Moraalista voi syntyä myös kulttuurissa siirtyvä laki, jolloin sen noudattamatta jättämisestä syntyy formaalinen sanktio ja sen noudattamista valvoo muodollinen organisaatio kuten valtio tuomioistuiminen.³⁹

Yksi keskeisimpiä valtaa ja kontrollia käsitteleviä teoksia on Michel Foucault'n *Tarkkailla ja rangaista*. Teoksessaan Foucault tutkii sosiaalista kontrollia ruumiin kontrollin ja rangaistusten näkökulmasta. Ruumiiseen kohdistuvat kidutusrangaistukset olivat yleisiä kaikkialla maailmassa 1700 - 1800-lukujen taitteeseen saakka. Sen jälkeen rangaistusten painopiste muuttui ruumiillisesta kärsimyksestä ja ruumiin tuntemasta kivusta vapauden riistoon. Vapautta pidetään oikeutena ja tiettyntyyppisenä omaisuutena, joten vapauden riistämistä voidaan pitää ruumiin koskemattomuutta loukkaavana kontrollin muotona. Ruumiin kontrolli ei enää kohdistu suoraan ruumiiseen, vaan ihmisen oikeuteen olla vapaa. Kontrollijärjestelmä perustuu vapauden riiston lisäksi pakkoon, puutteeseen, velvoituksiin ja kieltoihin. Foucault'n mukaan vapauden menettämistä tehostetaan lisärangaistuksilla kuten ravinnon vähentämisellä, seksuaalisuuden riistolla, ruumiillisella kurituksella sekä eristämällä.⁴⁰

Hannu Itkonen on artikkelissaan *Ruumiin muuttuvat tulkinnat* käsitellyt ruumiin kontrollin eri muotoja. Hänen mukaansa välittömästi ja välillisesti ruumiiseen kohdistuvia kontrollimuotoja on laaja kirjo. Ääripäinä ruumiin kontrollissa voidaan nähdä kuolemanrangaistus, jossa pidetään oikeutena hävittää elävä ruumis, ja terveysvalistus, jonka tavoitteena on johdattaa terveyttä ylläpitävään ja edistävään toimintaa.⁴¹

³⁹ Ollila 2008, 15–16.

⁴⁰ Foucault 2005, 13, 18.

⁴¹ Itkonen 1994, 15.

Ruumis ja ruumiillisuus saavat eri yhteiskunnissa erilaisia määritelmiä. Määritelmiin vaikuttavat ideologiset, poliittiset ja uskonnolliset tekijät monien muiden seikkojen ohella. Tulkinnat puolestaan luovat ruumiin sosiaalistamisen eli ruumiin kasvatuksen. Sosiaalistamalla yksilö liitetään yhteisöön. Socialisaatio on osa sosiaalista kontrollia. Itkonen on väitöskirjassaan *Kenttien kutsu* määritellyt sosiaalisen kontrollin kaikkien niiden yhteisön toimintojen yhteenliittymänä, joilla pyritään estämään sosiaalinen poikkeavuus tai epänormaalikäytös tai poistamaan jo syntynyt sosiaalinen ongelma.⁴²

Ruumiin kontrollin muodot ovat vaihdelleet eri aikoina ja eri yhteisöissä. Esimerkiksi ruumiin kasvatus on muuttanut muotoaan aikakauden ja vallan vaihtuessa.⁴³ Foucault kuitenkin toteaa, että rangaistusten perusteena oleva lainsäädäntö on muuttunut vuosisatojen saatossa suhteellisen vähän; rangaistavat asiat – sallittu ja kielletty – ovat pysyneet aikalailla samoina, vaikka muutoksia yhteiskunnassa ja rangaistuksissa on tapahtunut. Foucault näkee yhtenä suurimmista muutoksista sen, että rikoksista tuomitsemisen lisäksi rangaistuksia jaetaan intohimosta, vieteistä, poikkeavuuksista, vammoista, sopeutumattomuudesta sekä ympäristö- ja perintötekijöiden seurauksista. Hän perustelee näkemystään sillä, että pahoinpitelyssä tuomitaan teon henkilön aggressiivisuus ja raiskauksessa rangaistuksen kohteena on perversiteetti. Näkemystä tukee Foucault'n mielestä se, että rangaistus saattaa lyhentyä tuomitun hyvästä käytöksestä johtuen. Tällä perusteella Foucault sanoo, että rangaistuksen tavoitteena on saada rikoksenteekijä muuttamaan toimintatapojaan: hänen pitää olla halukas elämään nuhteettomasti ja huolehtimaan itse toimeentulostaan.⁴⁴ Kontrollin tehtävänä on ohjata ihmisten käyttäytymistä haluttuun suuntaan kepin ja porkkanan avulla.

Samaa kontrolliajattelutapaa on nähtävissä suhtautumisessa köyhiin. Jo 1700-luvulla köyhät jaoteltiin teollisuusköyhiin (eli köyhiin, jotka tekivät töitä, mutta eivät tienanneet tarpeeksi), joutilaisiin köyhiin ja kyvyttömiin köyhiin. Teollisuusköyhiä piti kannustaa tekemään enemmän töitä, joutilaat piti pakottaa töihin ja kyvyttömistä tuli huolehtia. Tärkeintä oli köyhien kurinalaistaminen.⁴⁵ Köyhyys oli siis piirre, joka haluttiin kuriin, ja tärkeimpänä keinona sen poistamiseen nähtiin työnteko. Köyhien avustaminen oli toissijainen ja viimeinen vaihtoehto. Myös uudemman ajattelun (hyvinvointiaatteen) pohjalla on kamppailu köyhyyttä,

⁴² Itkonen 1996, 109.

⁴³ Itkonen 1994, 18.

⁴⁴ Foucault 2005, 27–28.

⁴⁵ Hänninen & Karjalainen 1997, 20.

sairautta, laiskuutta, tietämättömyyttä ja epäsiisteyttä vastaan, vaikka siinä sosiaaliapu nähdään oikeutena⁴⁶.

Norbert Elias on käsitellyt tutkielmissaan siviloitumista ja kulttuuriin kasvamista. Hänen mukaansa siviloituminen viittaa useisiin erilaisiin tapoihin, tieteelliseen tietoon, uskonnollisiin ideoihin ja tapoihin. Vaikka melkein kaikelle voi antaa määritelmän sivistyneestä tavasta toimia, Eliaksen mielestä siviloituminen kuvaa länsimaisen ihmisen itsetietoisuutta tai jopa kansallista identiteettiä. Siviloituminen voidaan tulkita vain olemassaolon pinnaksi, jolloin sen syvemmästä olemuksesta voidaan käyttää termiä kulttuuri.⁴⁷

Elias tarkoittaa siviloitumisella ihmisen kykyä suunnitella ja säännellä toimintojaan. Tämä kyky on kasvanut aikojen saatossa. Siten on muodostunut sosiaalinen järjestelmä, joka on yksilön tahtoa voimakkaampi ja joka ohjaa historiallista muutosta. Eliaksen mukaan siviloituminen vaikuttaa ruumiillisuuteen.⁴⁸ Hoveista levisivät alempien luokkien keskuuteen ruumiin kontrolliin pyrkivät etiketin määrittelemät käyttäytymistavat. Niiden pohjalta syntyivät erilaiset käytösoppat. Käytöstapojen yhdenmukaistuminen kavensi yhteiskuntaluokkien välistä kuilua.⁴⁹ Itkonen tulkitsee tätä teoriaa niin, että ulkoisen kontrollin lisäksi yksilöt kehittävät sisäisen kontrollin, jonka alaiseksi tulevat ruumiin toiminnot⁵⁰.

Yksi kontrollin muodoista on yhteiskunnallinen kontrolli, jota käsitelty laajasti kaksiosaisessa teoksessa *Social Control in Europe 1500–1800 ja 1800–2000*. Siinä useat eri tutkijat kuvaavat valtion, kirkon, yhteisöjen ja laitosten käyttämää valtaa ja kontrollia. Kirjan ensimmäisessä osassa Pieter Spierenburg on jaotellut kontrollin kehittymisen viiteen aikakauteen. 1200-luvulta 1500-luvun alkuun rikosoikeus kehittyi ja käräoikeudet toimivat yhteisöjen tukena. 1500- ja 1600-luvuilla kontrolli lisääntyi, kun valtio ja kirkko kiristivät valtaansa yhteisöjen ohella. Seuraavalla vuosisadalla kirkko menetti valtaansa ja vallankäyttö maallistui. Ajanjaksoa 1800-luvun alusta 1900-luvun puoliväliin voi kuvata voimistuvan rikoslain ajaksi. Lisäksi teollistumisen mukanaan tuomat työnantajan kontrollimuodot yleistyivät. 1950-

⁴⁶ Hänninen & Karjalainen 1997, 20–21.

⁴⁷ Elias 1978, 3–4.

⁴⁸ Elias 1993, 6–7.

⁴⁹ Elias 1978, 129, 136–137.

⁵⁰ Itkonen 1994, 19.

luvulta lähtien formaali kontrolli on lisääntynyt samalla kun valvonta on vaikeutunut. Ihmisten välinpitämättömyys toisistaan on vähentänyt yhteisöllisyyden ja informaalin kontrollin merkitystä.⁵¹

Pertti Haapalan mukaan historiankirjoituksen tehtävänä on selvittää valtarakenteita vertaamalla eri aikojen yhteiskuntia toisiinsa. Samalla voidaan selvittää, kuinka valtarakenteet ovat syntyneet ja muotoutuneet. Vaikka valtarakenteet periytyvät, ne voivat myös muuttua nopeastikin. Haapalan mukaan yhteiskunnan muutos on ollut viimeisen 200 vuoden aikana todella huimaa, ja se on muuttanut luonnollisesti myös valtarakenteita.⁵² Historiankirjoituksen voidaan sanoa olevan vallan historiaa, sillä suurimmat jäljet menneisyydestä ovat vallankahvassa olevien jälkiä.

Kontrolli on läsnä tutkimuksessani monellakin tasolla. Vapaa-ajan sääntely on yksi kontrollin muoto: liikunnalla on pyritty kontrolloimaan toisaalta ruumista mutta toisaalta mieltä iskostamalla urheilun avulla ideologista kuvaa ”oikeasta” ihmisestä. Kirjastojen kirjavalinta on kontrollia siitä, mitä ihmiset lukevat ja millaisia ajatuksia heille tarjotaan. Myös erilaiset huoltotoimenpiteet voidaan nähdä ruumiin kontrollina ja ohjauksena ideologisesti oikeanlaiseen elämisen tapaan.

1.4. Tutkimusperinne ja lähteet

Lisensiaattityöni sijoittuu sodan sosiaalishistorian tutkimusalaan. Sen keskiössä eivät ole perinteisen sotahistorian keskeiset toimet ja toimijat: taistelut ja sotilaat, vaan siinä keskitytään laajempiin yhteiskunnallisiin kytköksiin ja armeijan, yhteiskunnan, talouden, politiikan ja ideologioiden riippuvuussuhteiden selvittämiseen⁵³. Aika talvisodan päättymisestä jatkosodan alkamiseen oli hyvin poikkeuksellinen. Sotatila oli voimassa, vaikka rauha Neuvostoliiton kanssa oli solmittu ja sotajoukot vedetty uusien rajojen sisäpuolelle. Edessä oli paluu sotimisesta rauhan töihin. Salpalinjalla työtä kuitenkin sävytti valmistautuminen uuteen sotaan. Linnoittaminen voidaan nähdä sotatyöksi sotilaiden johtamassa siviiliorganisaatiossa.

⁵¹ Spierenburg 2004, 14–15.

⁵² Haapala 2010, 21–22.

⁵³ Jokisipilä 2007.

Ilona Kemppainen, joka on tutkinut sankarikuolemaa yhteiskunnallisena ilmiönä, on todennut, että sodan sosiaalhistoria nähdään usein naishistorian jatkeena. Hän on todennut, ettei sellainen näkemys tee oikeutta sodan sosiaalhistorian laajalle tutkimuskentälle.⁵⁴ Itse näen sodan sosiaalhistorian laajasti sota-aikaisten yhteisöjen tutkimuksena. Yhdistävänä tekijänä sille on sota yleisenä kontekstina. Muutoin määritelmänä voidaan käyttää Pertti Haapalan määritelmää sosiaalhistoriasta: ”historiaa tarkastellaan ihmisten yhteiskunnallisena tai yhteisöllisenä toimintana”. Tämän määritelmän pohjalta sosiaalhistoriaa voi olla arjen historia, sosiaalisten ryhmien historia, mentaliteettien historia ja yhteiskunnallisten muutosten historia.⁵⁵

Salpalinja-tutkimus on keskittynyt esittämään teknisiä ja taktisia seikkoja puolustusasemasta. Työmiehiin, työmaiden huoltoon ja vapaa-ajanviettoon ei tutkimuksissa ole puututtu. Työmaiden arki on kuitenkin kiinnostavaa monestakin syystä. Epävarma rauhantila ja edellistalvena käyty sota tuovat oman värinsä ihmisten elämään. Lisäksi linnoitustyömaat muodostuivat kyliksi kylissä. Vaikka lähestyn työmaita työn ja vapaa-ajan rytmittämisen arjen näkökulmasta, arjen kontekstina tutkimuksessa on ollut perinteisen sotahistorian alaan kuuluva linnoittaminen.

Linnoitushistoriankirjoituksen kulmakivi on Reino Arimon vuonna 1981 ilmestynyt massiivinen teos *Suomen linnoittamisen historia 1918–1944*. Väli rauhan aikaa Arimo käsittelee reilut sata sivua 500-sivuisessa kokonaisuudessa, joten Salpalinjalle on annettu tutkimuksessa suuri painoarvo. Huolimatta suhteellisen suuresta sivumäärästä Arimo on paikoitellen joutunut tiivistämään asioita, jolloin kaikki puolet eivät ole päässeet esille. Esitys painottuu tekniseen ja taktiseen suunnitteluun sekä toteutukseen. Huolto- ja sosiaalisia oloja käsitellään vain parin sivun verran. Tämän perspektiivin tiivistetty esittäminen on johtanut siihen, että asioita on yleistetty aika rohkeasti eikä poikkeustapauksiin ja ongelmiin ole puututtu. Näin ollen muuten ansiokkaassa teoksessa huollosta ja harrastusmahdollisuuksista annettu kuva jää vajavaiseksi ja yksipuoleiseksi.

Salpalinjan linnoitukset ovat olleet innoite niin arkkitehdeille kuin upseereillekin. Maanpuolustuskorkeakoulussa on valmistunut useita opinnäytetöitä Salpalinjaa koskien, ja

⁵⁴ Kemppainen 2004.

⁵⁵ Haapala 1989, 18–22.

linnoitusaikana toimineet upseerit ovat kirjoittaneet aiheesta paljon. Esimerkkinä voisi mainita Toivo Saukkosen useat artikkelit, joita on julkaistu muun muassa *Suomen sota 1941–1945* –kirjasarjan osissa 1 ja 10 sekä *Jatkosodan historia* –sarjan osissa 1 ja 6. Useimmat näistä tutkimuksista lähestyvät aihetta sotilaallis-taktillisista lähtökohdista, eikä niissä pohdita linnoitustyömaiden sosiaalisia oloja. Lisäksi artikkeleissa keskitytään Salpalinjan eteläosiin, lähinnä Suomenlahden ja Kivijärven väliselle alueelle.

Monissa 1980- ja 1990-lukujen artikkeleissa Salpalinjaa lähestytään matkailullisesta perspektiivistä. Niissä tarkoituksena on lähinnä mainostaa Salpalinjaa historiaan perehdyttävänä matkailukohteena, eikä niinkään pohtia Salpalinjan rakentamisen syitä ja seurauksia. Tällaisia artikkeleita ovat muun muassa Terho Ahosen vuonna 1989 *Rajamme vartijat* –lehdessä julkaistu artikkeli *Salpavaellus, patikkaretki historiaan*, P. Janhilan *Hakku-*lehdessä 1983 ilmestynyt *Osa Salpa-asemaa matkailunähtävyytenä* sekä Tapio Niitynperän kirjoittama *Taistelupaikat ja linnoitukset kesän matkailukohteiksi*, joka ilmestyi *Kylkiraudassa* vuonna 1989.

Kimmo Salo on kirjoittanut useita artikkeleita Pohjois-Karjalan Salpalinjan linnoituksista. Niissä on omaksuttu niin taktillinen kuin matkailullinenkin näkökulma, mutta sosiaaliseen puoleen ei niissäkään puututa. Salo'n artikkeleita on ilmestynyt muun muassa *Hakku*-lehdessä.

Arkea tarkastelen erityisesti huollon ja harrastustoiminnan näkökulmasta. Harrastustoimintaa lähestyn liikuntahistorian sekä kirjastohistorian konteksteista käsin. Liikunnan ja urheilun historiaa on tutkittu useista näkökulmista: urheiluseurojen ja yksittäisten urheilijoiden, kilpailuorganisaatioiden ja yksittäisten kilpailuiden, liikuntamuotojen ja urheilulajien, vapaa-ajanvieton ja terveyden edistämisen. Urheiluhistoria on Hannu Itkosen mukaan osa kansallista kertomusta, jolla on kohotettu kansan itsetuntoa kertomalla urheilukenttien sankareista liittämällä heidät urheilun kulttuuriseen luonteeseen. Itkonen toteaa, että urheiluhistorialla on pitkään ollut ohut akateeminen tutkimusperinne, minkä vuoksi se on ollut vahvasti kontekstisidonnaista. Urheiluhistorian nousu akateemisen tutkimuksen piiriin lisäsi näkökulmia.⁵⁶

⁵⁶ Itkonen 1996, 14–17.

Klaus U. Suomelaa pidetään suomalaisen liikunta- ja urheiluhistorian akateemisen väitöskirjatutkimuksen pioneerina. Suomela julkaisi 1920–30-luvuilla useita liikunta-alan historiikkeja. Suomelan historian alaan kuuluva liseniaattityö julkaistiin vuonna 1953. Sama työ oli hyväksytty liikuntakasvatusopilliseksi väitöskirjaksi jo vuotta aikaisemmin. Ossi Viidan mukaan ensimmäiset akateemiset tutkimukset olivat vielä vanhan tutkimusperinteen mukaisia painottaen suomalaisen huippu-urheilun menestyskautta.⁵⁷

1960-luvulla alkanut yhteiskunnallinen rakennemuutos vaikutti myös urheilun ja liikunnan tutkimukseen. Huippu-urheilijoiden sijaan mielenkiinto siirtyi massoihin. Liikunta alettiin nähdä yhteiskunnallisena ilmiönä. Tähän suuntaan tutkimusta ohjasi Pekka Kiviaho sosiologisilla tutkimuksillaan. Poikkitieteellisyys ja tietoinen liikuntahistorian tutkimuksen kehittäminen projektien muodossa lisäsivät alan arvostusta huolimatta siitä, että liikunta- ja urheiluhistorian professuuria ei ole onnistuttu saamaan vaan tutkimusta tehdään useiden eri pääaineiden alla. 1990-luvulle tultaessa suomalainen liikunta- ja urheilututkimus oli saavuttanut kansainvälistä huomiota erityisesti sosiologian ja liikuntalääketieteen aloilla. Silti Seppo Hentilän mukaan tarvittiin lisää tutkimusta liikunnan ja urheilun yhteiskunnallisesta ja kulttuurisesta merkityksestä.⁵⁸ Liikuntahistorian laajentuminen oli pitkälti Antero Heikkisen, Heikki Klemolan ja Heikki Ylikankaan vuonna 1976 käynnistämän liikuntahistoriaprojektin ansiota.⁵⁹ Projekti tuotti useita tutkimuksia, ja sen loppuhuipennus oli teos *Suomi uskoi urheiluun – Suomen urheilun ja liikunnan historia* (1992), jossa julkaistiin sekä kokoneiden tutkijoiden että nuoren sukupolven artikkeleita.⁶⁰

1990- ja 2000-luvun taitteessa on ilmestynyt useita väitöskirjoja sekä muita tieteellisen arvioinnin kestäviä julkaisuja, jotka ovat valottaneet liikuntaa yhteiskunnallisesta ja kulttuurisesta perspektiivistä. Väitöskirjoista voisi mainita esimerkkeinä Hannu Itkosen (1996) teoksen *Kenttien kutsu*, joka on perusteellinen kuvaus suomalaisen liikuntakulttuurin muutoksesta. Erkki Vasara (1997) on tutkinut väitöskirjassaan *Valkoisen Suomen urheilivat soturit* suojeluskuntajärjestön toimintaa ja ideologisia tavoitteita sen järjestämän urheilutoiminnan perspektiivistä. Jouko Kokkosen (2008) väitöskirjatutkimus *Kansakunta kilpasilla* käsittelee suomalaista urheilua suhteessa nationalismiin. Tero Matkaniemi (2010) käsittelee väitöstutkimuksessaan *Kuopiolainen uinti paikallisen ja kansallisen*

⁵⁷ Viita 2003, 36.

⁵⁸ Viita 2003, 37–38.

⁵⁹ Matkaniemi 2010, 18.

⁶⁰ Hentilä 1992, 5–6.

kansalaistoiminnan ilmiönä seuratoiminnan roolia pienyhteisössä ja sen muuttumista eri aikakausina. Ossi Viidan (2003) väitöskirja *Hymyilevä Hannes – työläisurheilija Hannes Kolehmaisen sankaruus porvarillisessa Suomessa* on ensimmäinen väitöskirjatasoinen urheilijaelämäkerta. Myös Harri Salimäen (2000) *Isänmaan ja urheilu-uskon mies* käsittelee yhtä suomalaisen liikuntakulttuuriin voimakkaasti vaikuttanutta hahmoa – Lauri Pihkalaa.

Kirjastohistoriaa on perinteisesti tutkittu organisaation näkökulmasta. Useat kirjastohistoriaa käsittelevät teokset ovatkin tästä syystä kirjastojen historioita. Kirjastohistorian tutkimus on koostunut pääosin kaupungin- ja kunnankirjastojen historiikeista. Toiminnan sitominen laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin on ollut niissä vähäistä. Esimerkiksi Sven Hirn käsittelee teoksessaan *Kansankirjastosta kaupunginkirjastoksi. Helsingin kaupunginkirjasto 1860–1940* pääasiassa kirjastorakennusta ja sen sijoittamista. Sama pätee Unto Kanervan ja Marja-Liisa Peltosen kirjaan *Tampereen kaupunginkirjasto 1861–1961*.

Ilmi Järvelin (1998) on keskittynyt väitöskirjassaan *Kunnankirjastojen toimintaedellytykset ja kirjastontarkastajan rooli kirjastotoiminnan kehittämisessä Kuopion läänin tarkastuspiirissä v. 1921–1961* kirjaston hallintoon ja etenkin kirjastontarkastajan rooliin hallinnossa. Järvelin käsittelee kirjojen hankintaa ja kirjalainta siitä näkökulmasta, kuka viime kädessä päätti siitä, mitä kirjoja hankittiin.

Yhteiskunnallinen perspektiivi yleistyi kirjastohistorioissa 1990-luvulta alkaen. Suomessa kirjastohistoriaa ovat tutkineet yhteiskunnallisesta näkökulmasta lähinnä Ilkka Mäkinen ja Eija Eskola. Ulkomaalaisista tutkijoista kirjastojen yhteiskunnallista kytköstä historiallisessa perspektiivissä ovat käsitelleet muun muassa Robert Snape ja Alistair Black.

Eija Eskola (1991) on käyttänyt lähteenä Kansanvalistus- ja Kirjastolehtiä tutkimuksessaan *Rukousnauha ja muita romaaneja. Suomennetun kaunokirjallisuuden valinta yleisissä kirjastoissa 1880–1939*. Eskola on lähestynyt kirjastojen toimintaa kirjalainnan näkökulmasta. Eskola peilaa kirjalainnan periaatteita Suomessa kulloinkin vallinneeseen yhteiskunnalliseen järjestykseen vuosikymmenittäin.

Väitöskirjassaan *Suosittelut, valitut, luetut. Kirjallisuus kirjastoissa 1918–1939* Eija Eskola (2004) tutkii kirjalaintaan kunnallisessa kirjastolaitoksessa vaikuttaneita auktoriteetteja – lähinnä *Arvostelevan kirjaluettelon* antamia suosituksia – sekä lainaajien suosimia kirjoja

suhteessa auktoriteettien tavoitteisiin. Hän sitoo niin *Arvostelevan kirjaluettelon* arvostelut kuin kirjastojen toiminnan vallinneeseen ajan henkeen ja ottaa kirjastojen osalta huomioon paikkakunnan erityispiirteitä, mikä on erittäin hedelmällinen lähestymistapa.

Ilkka Mäkinen (1997) on käsitellyt väitöskirjassaan ”*Nödvändighet af LainaKirjasto*”. *Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot* lukuhalua ja sen syntymistä ja leviämistä. Mäkisen mukaan lukuhalu ja sen kontrolloiminen ylemmän luokan taholta ovat synnyttäneet kirjastot. Lukuhalu on mielenkiintoinen käsite, ja aluksi voi tuntua, ettei se sovi moderniin maailmaan. Asiaa tarkemmin ajateltaessa huomaa lukuhulun (ja ehkä myös lukutottumuksen) ohjaavan ihmisiä edelleen kirjastoihin. Tämän vuoksi lukuhulun käsite on osuva pohdittaessa kirjaston asemaa yhteiskunnassa.

Robert Snape (1995) on lähtenyt purkamaan kirjastojen syntyä teollistumisen ja urbanisoitumisen kontekstista käsin teoksessaan *Leisure and the Rise of the Public Library*. Snapen mukaan Isossa-Britanniassa yleiset kirjastot saivat alkunsa, kun ylemmät luokat huolestuivat työväestön vapaa-ajankäytöstä ja halusivat ohjata työväestöä kehittävien harrastusten kuten lukemisen pariin. Myös Alistair Black on lähtenyt tuotannossaan uusille urille kirjastohistorian tutkimuksessa. Black (1997) on käsitellyt muun muassa Ison-Britannian kirjastojen kehittymistä valtiollisen kontrollin ja muuttuvan yhteiskunnan kautta.

Kirjastokeskeisyys on johtanut siihen, että tutkimusta on tehty kirjastojen toimintakertomusten pohjalta ja monia relevantteja informantteja on jätetty käyttämättä. Tällöin kirjastojen kytkös toimintaympäristöönsä – yhteiskuntaan – on usein jätetty huomioimatta. Organisaatiokeskeisyyttä voi lähteä vähentämään nostamalla esiin aikakauden ideologiset virtaukset kirjastotoiminnan taustalla. Kirjastojen poliittisia ja ideologisia kytköksiä on vältelty tutkimasta, koska kirjastojen tavoite on ollut olla ideologioihin sitoutumattomia organisaatioita.

Michael H. Harris on tiedostanut puolueettomuuden ongelman ja käsittelee sitä artikkelissaan *State, Class and Cultural Reproduction: Toward a Theory of Library Service in the United States*. Harrisin mukaan kirjastonhoitajat on perinteisesti nähty epäpoliittisina kansan palvelijoina, jotka ovat täysin neutraaleita suhteessa sosiaalisiin, taloudellisiin ja poliittisiin kysymyksiin. Hän kuitenkin korostaa, että lähemmin tarkasteltuna kirjastot tukevat vallassa

olevaa kulttuurikäsitystä. Harris siteeraa Pierre Bourdieuta todetessaan, että kirjasto instituutiona säilyttää ja välittää yhteiskunnan kulttuurista kaanonina.⁶¹

Historiantutkijan tehtävä on esittää oikeudenmukainen kuvaus tutkimuksen kohteena olevista ihmisistä ja asioista. Siihen historiantutkija tarvitsee aineistoja: kirjeitä, kuvia, asiakirjoja, haastatteluja ja niin edelleen. Aineistojen käyttöä säätelevät periaatteet, joita voi kutsua lähdekritiikiksi tai tutkimuksen avoimuudeksi.⁶² Lähdekritiikki lähtee siitä, että lähteitä arvotetaan luotettavuuden näkökulmasta: ulkoinen lähdekritiikki arvioi, onko lähde aito. Onko lähde sitä, mitä se väittää olevansa? Sisäinen lähdekritiikki lähestyy aineistoa lähteen tehtävän ja tarkoituksen kautta.⁶³

Arkistolähteinä lisensiaattityössäni käytän Linnoitustoimiston yleisen osaston, valistustoimiston, työpiirien 460 ja 420 sekä niiden työryhmien arkistoja. Linnoitustoimiston valistustoimiston arkisto on työni kannalta ensiarvoisen tärkeä mutta harmittavan suppea rajoittuen vain muutamaaan mappiin vuosien 1940 ja 1941 osalta. Kokonaisuuksia säilytetään Kansallisarkistossa. Arkistot koostuvat kirjeenvaihdosta sekä erilaisista töitä ja huoltoa koskevista ohjeista. Kirjeenvaihto on suurimmalta osalta linnoitustoimiston organisaation sisäistä: työmuodostelmat ovat raportoineet työsaavutuksista ja huolto-oloista. Linnoitustoimiston osastojen kirjeet ovat ohjaavia ja määrääviä. Osa niistä on kaikkia työmuodostelmia koskevia kiertokirjeitä, osa on puolestaan tietyille työpiireille tai työryhmille kohdistettuja, jolloin ohjeet ovat nimenomaisia ja kertovat tarkemmin juuri sen työmuodostelman asioista.

Materiaalista näkee sen olevan vanhaa. Kieli, paperi, kirjoituskoneen jälki ja muut ulkoiset seikat puhuvat asiakirjojen aitouden puolesta. Aineistojen järjestelemättömyys tukee sitä, että asiakirjat on lähetetty työmailta Linnoitustoimistoon, josta niiden arkistointi on hoidettu. Ulkoisen lähdekritiikin osalta pääsen siis helpolla, mikään ei ole antanut aihetta epäillä asiakirjojen aitoutta. Sisäinen lähdekritiikki onkin hankalampi asia.

Sisäisen lähdekritiikin kysymykset lähteen tarkoituksesta ja tehtävästä voivat vaikuttaa yksinkertaisilta. Linnoitustyömaiden kirjeet laadittiin ohjeistusta tai raportointia varten. Niillä

⁶¹ Harris 1986, 214–215, 240–241.

⁶² Markkola 2008, 175.

⁶³ Lappalainen 2002, 114–115, 117.

kerrottiin töiden edistymisestä, palkkaamiseen, huoltoon ja vapaa-aikaan liittyvistä asioista. Linnoitustoimistosta laaditut kirjeet ovat luonteeltaan ohjaavia tai määrääviä. Työpiirien ja työryhmien kirjeet ovat puolestaan raportoivia. Tarkempi analyysi pyrkimyksistä tai laatijan katsomuksista⁶⁴ on kuitenkin haastavampaa. Katsomusten tausta ei tule aineistosta esille suoraan, vaan sen saa esille asettamalla lähteet osaksi kulttuuria ja yhteyttä, jossa ne on laadittu⁶⁵.

Linnoitustoimiston arkistot ovat erittäin laajat, joten perinpohjainen syventyminen kaikkeen mahdolliseen materiaaliin on mahdotonta. Ongelmaksi näyttää muodostuvan myös luetteloinnin epätäsmällisyys. Kansion otsikko kertoo loppujen lopuksi hyvin harvoin mitään todellisesta sisällöstä. Vapaa-ajanviettoa koskevat asiat on sisällytetty yleensä huoltoasioihin, mikä lisää arkistomateriaalin käytön työläyttä. Suuressa organisaatiossa huollon järjestely on ollut massiivinen organisaatio, joten vapaa-aikaa koskevien tiedonmurusten löytäminen suhteellisen huonosti järjestetyistä arkistokokonaisuuksista oli hankalaa. Olen käynyt Salpalinjan rakennustyömaita koskevaa aineistoa läpi noin 100 kansiota. Tästä huolimatta relevanttia aineistoa voi olla löytämättä vielä paljonkin.

Kaikesta huolimatta arkistolähteet muodostavat työni rungon, koska ne tarjoavat tietoa, jota ei voi saada mistään muualta. Arkistolähteet muodostavat linkin makro- ja mikrotason välille. Niistä käy ilmi makrotason valtarakenteen ohjailu eli se, millaisia toimia työmaihin kohdistettiin. Samalla niistä välittyy mikrotason reaktioita makrotason määräyksiin ja ohjailuun.

Toisen tärkeän lähderyhmän muodostavat haastattelut, kyselyt ja muistelmat. Koska tarkoituksena on kartoittaa linnoitustyömaiden arkipäivää, on ensiarvoisen tärkeää saada tietoa ihmisiltä, jotka ovat eläneet linnoitustyömailla tai niiden läheisyydessä. Yhteinen lähdekriittinen ongelma kaikkien haastateltavien kohdalla on muisti: mitä ihmiset muistavat ja haluavat muistaa? Lisäksi voidaan pohtia, mitä ihmiset haluavat kertoa? Heillä voi olla oletus siitä, mitä haastattelija haluaisi kuulla, ja he pyrkivät kertomaan asioita tämän oletuksen mukaisesti. Myös opittu tieto muodostaa ongelman; haastateltavat saattavat muuttaa tai

⁶⁴ Aiheesta kirjoittavat esimerkiksi Jussi T. Lappalainen 2002, 119 ja Aki Rasilainen 1995, 60.

⁶⁵ Markkola 2008, 176.

täydentää kertomustaan opituilla seikoilla.⁶⁶ Tämän ryhmän materiaali edustaa mikrotasoa, johon on kuitenkin vaikuttanut makrotason ohjailu ja kasvatussyrkimykset.

Suomalaisessa historiantutkimuksessa on hyödynnetty erilaisia muistitietokokoelmia jo 1960-luvulta lähtien. Muistitietotutkimuksen avulla on pyritty laajentamaan tulkintoja menneestä, ja nostamaan fokukseseen niin arjen ilmiöitä kuin marginaaliin jääneitä asioita, joista ei syystä tai toisesta ole muuta dokumentaatiota. Muistitieto on ongelmallista, mikäli sitä pyritään tarkastelemaan faktatiedonomaaisena. Se kertookin enemmän tapahtumien merkityksestä ja niiden suhteesta nykyisyyteen kuin itse siitä, mitä todella tapahtui.⁶⁷ Jorma Kalela toteaa, että muistitietoa on toki saatettu kaunistella ja siihen on saatettu lisätä jälkiviisaita elementtejä, mutta se välittää hedelmällistä tietoa kertojan yhteisöstä ja sen kulttuurista.⁶⁸

Sen lisäksi, että muistitietoon lähdekritiikin perinteiset opit soveltuvat huonosti, historioitsijalle päänvaivaa saattaa tuottaa ihmisten tapa muistella. Muistitieto ei jäsenny kronologisesti vaan temaattisesti. Lisäksi kertojan mielenkiinnonkohteet vaikuttavat aihepiirin valintaan ja sitä kautta kerronnan näkökulmaan.⁶⁹

Osan haastatteluista olen tehnyt itse, osa on tehty eri projekteissa. Omat haastateltavani olen löytänyt osittain Joensuun Bunkkerimuseolla työskennelleiden vapaaehtoisten joukosta ja heidän avustuksellaan. Osa ilmoittautui haastateltavaksi lehtiartikkelin perusteella. Haastattelin vuosina 1999–2001 kahdeksaa henkilöä. Yhteistä kaikille haastattelutilanteille on se, että linnoitustöistä oli kulunut jo yli kuusi vuosikymmentä, mikä vaikuttaa muistamiseen ja käsitykseen totuudesta. Unohdettuja asioita on saatettu paikata yleisellä käsityksellä asioista. Haastatteluissa tulee myös muistaa kuulijan vaikutus: kuten Lappalainen muistuttaa, pitää pohtia, mitä vastaanottaja on valmis kuulemaan ja hyväksymään⁷⁰. Käyttämieni haastattelujen osalta se on olennaista pohdittaessa niiden haastattelujen käyttöä, joista on vain haastattelijan muistiinpanot, ei tarkkaa litteraatiota. Vastaanottajan vaikutusta haastattelutilanteissa on myös kysytyt kysymykset, sillä ne ohjaavat haastattelutilannetta ja vastauksia⁷¹.

⁶⁶ Rasilainen 1995, 64–67.

⁶⁷ Fingerroos ja Haanpää 2006, 26–27, 32–33.

⁶⁸ Kalela 2006, 76.

⁶⁹ Katajala 1990, 44–45.

⁷⁰ Lappalainen 2002, 119.

⁷¹ Rasilainen 1995, 64.

Haastattelut muodostavat lisensiaattitutkielmani kannalta luotettavuusongelmista huolimatta merkittävän lähdeaineiston, koska ne valottavat asiaa yksittäisen henkilön kokemuksen kautta. Ne kertovat reaktioista arkistoaineiston esittämiin määräyksiin ja toisaalta arjesta työtilastojen takana. Viitteissä olen merkinnyt haastattelut haastateltavan nimellä sekä haastattelupäivämäärällä ja -paikalla. Lomakekyselyyn vastanneista on merkitty ainoastaan nimi ja vastaamiskuukausi ja -vuosi. Lomakekyselyn lähetin 24 henkilölle. Vastauksia sain kuudelta. Kyselyn lähetin henkilöille, jotka ilmoittautuivat haastateltavaksi, mutta joiden kanssa en saanut haastattelua sovittua tai jotka halusivat vastata kirjallisesti. Lomakekyselyn kysymykset ovat liitteenä 3. Kimmo Katajala ei pidä kirjehaastattelua, jollaiseksi tekemäni lomakekysely voidaan katsoa, hyvänä keinona kerätä muistitietoa, koska kirjallinen ilmaisu saattaa olla vaikeaa etenkin iäkkäämmille ihmisille⁷². Tämä käy hyvin esille aineistostani: haastattelut ovat lomakekyselyä monipuolisempia ja käytettävämpiä.

Muistelmia olen hakenut kirjastojen tietokannoista. Ongelmana on kuitenkin se, että Salpalinjan rakentamista vain sivutaan useimmissa muistelmateoksissa, joten Salpalinja ei ole päätenyt teosten asiasanaksi. Tästä syystä muistelmien löytäminen on ollut sattumanvaraista. Työtäni tältä osin on helpottanut Miehikkälän Salpalinjamuseossa koottu aiheuuttelo.

Muistelmien käyttöön historiasta kertovina dokumentteina pätevät samat seikat kuin haastatteluihin ja muuhun muistitietoon. Kansainvälisessä tutkimuksessa käytetty oral history –termi sulkee kirjoitetun muistitiedon ulkopuolelleen, mutta Suomessa kirjoitetulla muistitiedon muodolla on pitkä perinne. Suomessa on vuosikymmenten ajan järjestetty kilpakeruita eri teemojen ympärillä. Näiden keruiden myötä on syntynyt valtavat määrät arkistoitua, kirjallisessa muodossa olevaa muistitietoa, jota tutkijat ovat käyttäneet hyväkseen.⁷³

⁷² Kataja 1990, 46.

⁷³ Fingerroos ja Haanpää 2006, 27.

2. Työmiesten työt

2.1. Työtä tekemisen vuoksi?

Työlle voidaan antaa useita eri määritelmiä. Ensinnäkin se voi olla jonkin tehtävän suorittamiseen tähtäävä toiminto. Toisaalta sitä voidaan luonnehtia ankaraksi ponnistukseksi, urakaksi, uurastukseksi, vaivannäöksi tai raadannaksi. Kolmannen määritelmän mukaan työ on suorite, tehtävä tai puuha. Neljäs tapa määrittelee sen palkkatyöksi, toimeksi tai viraksi. Määritelmiä eteenpäin vietäessä työ voi määrittyä teoksi tai valmisteeeksi tai jopa ”energian muuttumiseksi toiseen muotoon voiman vaikutuksesta.”⁷⁴

Työtä tehdään toimeentulon vuoksi: täytyy saada leipää suuhun ja katto pään päälle. Työn merkitys ei kuitenkaan ole vain materiaallinen. Työ sijoittaa yksilön yhteisöön ja sosiaalista yksilön työyhteisön ja koko yhteiskunnan jäseneksi. Ennen nykyaikaisen palkkatyön syntymistä työyhteisön olivat muodostaneet perhe ja kyläyhteisö.⁷⁵ Teollistuminen loi modernin työn, joka oli sidottu aikaan ja paikkaan ja joka loi uudenlaisen vapaa-ajan. Työn ja vapaa-ajan suhde on monimutkainen. Toisaalta työ vie yksilön aikaa, mutta tuosta ajasta saatu korvaus mahdollistaa vapaa-ajan vieton.⁷⁶ Rahapalkka synnytti kulutusyhteiskunnan. Kuluttaminen liittyi jokapäiväistuotteiden hankintaan mutta myös vapaa-ajan täyttämiseen.⁷⁷

Työn tutkimus on vuosikymmeniä keskittynyt työläisten elinoloihin, työoloihin ja muihin sosiaalsiin seikkoihin, mutta varsinaisia työprosesseja on kuvattu ja tutkittu vain vähän. 1970-luvulta lähtien kiinnostusta herättivät työsuojelu ja palkkatyöläisten elämäntapatutkimus. 1980-luvulla mukaan tulivat myös työsuoritusten kuvaukset. 1990-luvulla työn historian tutkimus nousi vahvasti esiin. Siinä tulee ottaa huomioon erityisesti muistitiedon rooli, sillä tutkijan on vaikea tutkia työtä ilman kontaktia työntekijöihin.⁷⁸ Lisäksi työn ymmärtämiseksi tulee tuntea yhteiskunnan taloudellisia ja sosiaalisia rakenteita⁷⁹.

⁷⁴ Suomen kielen perussanakirja osa 3 S–Ö 1994, 389.

⁷⁵ Parikka 1999, 9.

⁷⁶ Anttila 2005, 35–39.

⁷⁷ Seppänen 2000, 13.

⁷⁸ Parikka 1999, 7–10.

⁷⁹ Åström 1999, 11–12.

Työtä voi tutkia lähestymällä työntekijöiden suhtautumista työhön. Marshall Sahlin on kuvannut työtä taloudellisena vaihdantana: työ on silloin sekä velvollisuus että käytänte. Anna-Maria Åström liittyy Sahlinin näkemyksiin Pierre Bourdieun teorian yhteiskunnallisesta uudentamisesta tutkiessaan työtä ja työnteosta Savon kartanoissa 1700- ja 1800-luvuilla. Bourdieu puhuu kahdesta erilaisesta tavasta uudentaa yhteiskuntaa. Työ on suhteutettava koko yhteiskunnan uudentamiseen yhtäläillä kuin työvoiman uudentamiseen. Bourdieun mukaan sellaisissa yhteisöissä, joista puuttuu koulutus- ja oikeudenkäyntijärjestelmä, arvojärjestelmät sekä sosiaalinen ja taloudellinen järjestys uudennetaan toistuvien välittömien kohtaamisten kautta. Valta puolestaan tehdään näkyväksi todistamalla käskysuhde toistuvasti. Toisentyypisissä yhteisöissä vallankäyttö ei ole yhtä suoraa, vaan tuotantovälineiden ja kulttuurisen pääoman hallintajärjestelmissä on välittäjätekijä, eli vallankäyttö edellyttää muodollista koulutusta ja yhteiskuntajärjestyksen tuntemista. Valta on sidoksissa viralliseen arvoasemaan ja usein kirjoitustaitoon.⁸⁰ Työn teettäminen perustana on siis valtasuhde työnantajan ja työntekijän välillä. Linnoitustyömailla Linnoitustoimisto käytti siten valtaa linnoittajiin ja sai aikaan työtä, jonka tuloksia olivat erilaiset linnoituslaitteet.

Linnoitustyöllä voidaan nähdä olleen useita eritasoisia merkityksiä. Ensinnäkin on itsestään selvin eli puolustuksellinen näkökulma. Linnoitustyötä perusteltiin ensisijaisesti puolustuksellisilla seikoilla. Hävitty sota ja uuden rajan puolustuksellinen heikkous olivat syitä, millä suuria taloudellisia uhrauksia perusteltiin sodan runteleman maan rahakirstun vartijoille.

Linnoittaja-lehden numerossa 18 vuodelta 1944 yleisesikuntamajuri T. Saukkonen kirjoittaa linnoittamisen merkityksestä suhteessa Neuvostoliiton suurhyökkäykseen kesällä 1944. Hän toteaa, että muualla maailmassa on havaittu, että linnoitusten tuottama hyöty on lyhyt aikainen. Silti hän on sitä mieltä, että linnoittaminen on ehdottoman tärkeää ”kalliin veren säästämiseksi”. Lisäksi Saukkonen toteaa, että ”useimmiten on juuri linnoituksilla ratkaiseva osuus siinä, mikä ei tapahdu.”⁸¹ Saukkonen siis näkee Salpalinjan puolustuksellisesti merkittävänä erityisesti ennaltaehkäisevässä mielessä.

Jälkeenpäin Salpalinjan puolustuksellista merkitystä on vaikea arvioida, koska se ei koskaan joutunut varsinaiseen tulikokeeseen: taistelut pysähtyivät ja rauha solmittiin ennen kuin

⁸⁰ Åström 1999, 12.

⁸¹ Saukkonen 1944

perääntyvät joukot saavuttivat Salpalinjan. Tutkijat ovat spekuloineet Salpalinjan merkityksellä Neuvostoliiton strategiaan ja halukkuuteen solmia rauha, vaikka hyökkäys kesällä 1944 oli voitokas. Yleisesti Salpalinja on nähty tehokkaana pelotteena, ja Sampo Ahton mukaan Neuvostoliitto ei ollut halukas päästämään taisteluita Salpalinjalle.⁸² Neuvostoliitto käytti jo talvisodan aikana suomalaisten linnoituksia propaganda-aseena, ja suomalaisten pikaisesti kyhäämä Mannerheim-linja sai legendaarisen maineen huolimatta siitä, että linja oli paikoin vain muutamia lapion pistoja maassa. Sillä oli myös puolustushenkeä kohottava vaikutus.⁸³ Sen vuoksi huomattavasti suuremmilla resursseilla rakennetulla Salpalinjalla oli toisaalta puolustuksellinen pelotearvo, mutta toisaalta myös se loi uskoa perääntyville sotilaille. Salpalinjalla ei koskaan taisteltu, mutta massiivisella rakennustyöllä on merkitys puolustuksellisen identiteetin luomiselle.

Linnoittaminen oli ylipäätään suuri ponnistus niin taloudellisesti kuin muidenkin resurssien osalta sodan runtelemalle maalle. Linnoittamisen yksi tarkoitus oli kuitenkin osoittaa puolustustahtoa ja antaa revanssivoivoa tappioon pettyneille ihmisille.

Toinen merkitys oli yhteiskunnallinen. Linnoitustyömiesten palkkauksessa otettiin huomioon erityisesti luovutetuilta alueilta kotoisin olleet sekä sotainvalidit. Sodasta kotiutuvia miehiä ei haluttu jättää tyhjän päälle, vaan tavoitteena oli järjestää heille palkkatyötä, jolloin heidän olisi helpompi päästä kiinni arkeen ja tavalliseen elämään. Työn järjestäminen oli toisaalta eduksi yksilölle mutta toisaalta myös yhteiskunnalle, sillä sodasta palaavat miehet ilman työpaikkaa, minne mennä ja työstä saatavia tuloja olisivat voineet muodostaa uhkan yhteiskunnan hataralle rauhalle.

Yksittäiselle työmiehelle työn suurin merkitys oli siitä saatu palkka. Palkka mahdollisti elämän perusasiat kuten asunnon ja ruoan sekä mahdollisen perheen elättämisen. Silti työllä voidaan nähdä olleen myös toisenlainen merkitys. Se toi sisältöä sodasta palaavien miesten elämään ja sai heidät kokemaan yhteenkuuluvuutta uuteen ryhmään. Linnoitustyömaat muodostivat yhteisöjä, jotka olivat kyliä kylissä.

⁸² Ahto 1992, 89.

⁸³ Leiponen 1987, 89–90.

2.2. Hyökkäysvaunuusteistä betonibunkkereihin

Salpalinjan rakennustyön tavoitteena oli rakentaa puolustuslaitteita tulevan sodan varalle. Työn tulokset olivat konkreettisia linnoitteita pitkin Suomen uutta itärajaa. Talvisota oli osoittanut linnoitusten olevan tarpeellisia. Vaikka legendaarisen maineen saanut Mannerheim-linja oli suurimmalta osaltaan vain pikaisesti maahan lapiolla kaivettua taisteluhautaa, se oli toiminut pelotteena neuvostojoukoille.⁸⁴ Talvisodan kokemuksia käytettiin muutenkin hyödyksi Salpalinjan laitteiden suunnittelussa. Puolustusvoimain ohjekirjan *Kenttävarustustyöt 1941* esipuheessa linnoitustöiden johtaja kenraaliluutnantti Hanell totesi, että vakinaiset linnoituslaitteet⁸⁵ eivät olleet merkityksellisiä ilman niihin kiinteästi liittyviä kenttävaruslaitteita⁸⁶. Hanell vetosi sodasta saatuihin kokemuksiin, kun hän painotti puolustusaseman syvyyden merkitystä. Oppaassa korostettiin myös luonnon omien esteiden, kuten vesistöjen, hyväksikäyttöä.⁸⁷

Puiset ja betoniset korsut sekä taisteluhaudat muodostivat asemien rungon. Betonibunkkereita saatiin valmiiksi 30 koko linjan pituudella, keskeneräiseksi jäi 56. IV AK:n ainoat kutakuinkin valmiit betonikorsut ovat Onttolassa, mutta bunkkereiden pohjia löytyy muualtakin. Olihan IV AK:n alueellekin tarkoitus rakentaa parisen sataa betonikorsua. Höytiäisen kanavan merkitys puolustus suunnitelmissa oli selvä: kahdeksan kilometrin alueelle oli suunniteltu yhteensä 113 teräsbetonilaitetta tai kalliotunnelia. Koko linjalla puisia kenttäkorsuja oli rakennettu kesäkuuhun 1941 mennessä reilu 500 ja liki 300:n rakentaminen oli kesken. IV AK:n alueella puisia korsuja oli valmiina 71 ja rakenteilla oli noin 50. Näiden lisäksi alueelle oli suunnitteilla vielä melkein 750 puista korsua.⁸⁸

On ymmärrettävää, että betonibunkkerit annettiin ammattimiesten rakennettavaksi. Sen aikaisilla välineillä kestävien betonirakenteiden rakentaminen oli erittäin työlästä. Koneiden puuttuessa peruskuoppa ja viemärointi jouduttiin monissa kohteissa tekemään lapiotyönä. Maata jouduttiin poistamaan yhtä korsua varten noin 1 600 kuutiometriä. Lisäksi jokaiseen korsuun tehtiin juomavesikaivo.⁸⁹ Laudoitus piti tehdä täysisärmäisestä lautatavarasta erittäin

⁸⁴ Vuorenmaa 1994, 2.

⁸⁵ Vakinaisista linnoituslaitteista käytetään myös nimitystä kestolaitteet. Ne ovat lähinnä betonirakenteita ja kallioluolia.

⁸⁶ Kenttävaruslaitteet tarkoittavat ensisijaisesti juoksu- ja taisteluhautoja, konekivääripesäkkeitä ja esteitä.

⁸⁷ Kenttävarustustyöt 1941, esipuhe (ei sivunumeroa), 12.

⁸⁸ Arimo 1981, 295.

⁸⁹ Länsivaara & Tolmunen 1994, 35–36.

tukevaksi, sillä sen tuli kestää valun aikana voimakas sullonta: vähintään kolme miestä tai yksi tärytin kuutiota kohden. Lisäksi oli määrätty, ettei betonipintoja saanut silotella jälkikäteen. Tämä olisi heikentänyt kestävyyttä.⁹⁰ Rakennuspaikkojen läheisyyteen oli perustettu kenttäsafoja ja betonin valmistusasemia toimitusten nopeuttamiseksi ja kuljetusmatkojen lyhentämiseksi. Kuljetusmatkojen lyhentäminen oli tarpeellista toisaalta autopulan vuoksi, mutta myös betonin laatu haluttiin pitää hyvänä, mikä tarkoitti, ettei kuljetus saanut kestää yli 5 kilometriä tai 10 minuuttia.⁹¹ Yhteen maaperustaiseen korsuun tarvittiin noin 45 000 kiloa terästä, 250 000 kiloa sementtiä ja 1 000 000 kiloa kiviainesta⁹². Myöhempien lujustutkimusten perusteella työ on todettu ensiluokkaiseksi, puristuslujuus on jopa kaksinkertainen normaaliin kerrostalobetonointiin verrattuna⁹³.

Mielenkiintoinen ja poikkeuksellinen koko puolustuslinjalla on Änäkäisen luolasto Nurmijärvellä. Luolasto oli alettu rakentaa jo talvisodan aikana sairaalakäyttöön, mutta sitä voidaan pitää osana Salpalinjaa, koska talvisodan jälkeen sitä paranneltiin ja siihen liitettiin erillisiä konekivääripesäkkeitä sekä taistelu- ja yhdysautoja. Osittain jopa kolmikerroksista luolasto suunniteltiin käytettäväksi varasto-, majoitus- ja huoltotilana. Sotilaallisesta käyttötarkoituksesta kielivät sivustojen turvaamiseksi louhitut ampuma-aukot konekivääreille, joita varten oli rakennettu erityiset pulpettia muistuttavat ampuma-alustat, ja luolaston edustalla olevat panssariestekivet.⁹⁴

Kivistä tehdyt hyökkäysvaunuesteet olivat osoittautuneet talvisodassa periaatteessa toimiviksi, mutta niiden asentamisessa oli tehty pahoja virheitä. Monin paikoin esteet oli sijoitettu liian kauaksi taisteluasemista, jolloin vihollinen saattoi piiloutua kivien taakse, koska niitä ei kyetty valvomaan riittävän tarkasti. Lisäksi kivet olivat usein olleet liian pieniä tarkoitukseensa ja monesti vieläpä tasakorkuisia, jolloin ne muodostivat runsaslumisilla paikoilla varsinaisia moottoriteitä suoraan aseisiin vihollisen panssarivaunuille. Oli huomattu, että vihollinen käytti suurempi kaliiberisia tykkejä kuin oli odotettu; Mannerheim-linjan laitteet oli mitoitettu kestävämmän kuusituumaisia ammuksia, mutta neuvostoliittolaisten käyttämät tykit olivat paikoitellen olleet jopa 10–12 tuuman kaliiberia. Tämän vuoksi määrättiin, että kivien tuli olla 160–170 cm korkeita, ja ne tuli upottaa 30–40 cm maanpinnan

⁹⁰ Töyrylä 1995, 47–49.

⁹¹ Vahe 2001, 54 – 55.

⁹² Länsivaara & Tolmunen 1994, 36.

⁹³ Töyrylä 1997, 3.

⁹⁴ Salo 1994, 38.

alapuolelle. Talvisodan kokemusten perusteella Salpaliinjan estekivet asetettiin kulmikkain, koska viistoon sivuun on hankalampi osua esimerkiksi panssarintorjuntatykillä ja rikkoa estekiveä.⁹⁵

Kivet louhittiin yleensä muutaman kilometrin päässä pystytyspaikasta, sillä pitkät kuljetusmatkat olisivat lisänneet kustannuksia kohtuuttomasti. Esimerkiksi Onttolassa kivimäkenä oli Lappalaisenvaara, josta kuljetusmatka esteen rakennusalueelle oli kolmisen kilometriä⁹⁶. Suunnilleen sama matka oli myös työryhmä 422:n kivimäestä, Louhivaarasta, estepaikalle⁹⁷. Kivet kuljetettiin kuorma-autoilla ja autopulan vuoksi usein myös hevosilla. Tonnien painoisten kivenjätkäleiden kuljetus oli hidasta: vain yksi kivi voitiin viedä kuormassaan. Suuret estekivet louhittiin räjäyttämällä, ja varsinkin panosreikien poraaminen ja panostaminen oli tarkkaa puuhaa, jotta kivet saatiin tarpeeksi isoina ja halkeilemattomina irti kalliosta. Tästä syystä porareiksi ja panostajiksi haluttiin ammattimiehiä.⁹⁸ Porat toimivat paineilmalla, ja kompressorit sai voimansa monissa tapauksissa generaattorista. Myös näistä koneista oli puute, ja koneiden vahingoituttua esimerkiksi tulipalossa, kuten Kuotissa kävi, saattoivat työt keskeytyä viikoiksikin, koska varakoneita ei ollut saatavilla.⁹⁹

Estekivet pystytettiin kolmen tai neljän miehen ryhmissä rautakankia, lapioita, parruja ja muita vipuvarsia apuna käyttäen. Kivien oli oltava määrätyillä paikoillaan millin tarkkuudella.¹⁰⁰ Alun perin oli tarkoitus tehdä nelirivistä estettä, mutta työn nopeuttamiseksi – laadun kuitenkin kärsimättä – oltiin keväällä 1941 valmiita löysentämään määräyksiä siten, että alueilla, joilla tultiin toimeen kolmi- tai kaksirivisillä esteillä, oli lupa rakentaa sellaisia.¹⁰¹ IV AK:n alueella suurin osa kivisistä panssariesteistä muodostuikin kaksirivisiksi. Kesäkuun 1941 alkuun mennessä IV AK:n alueella oli liki 40 kilometriä panssariestettä valmiina yhteensä yhdeksässä suuremmissa kohteessa sekä muutamassa pienemmässä viivytyslinjan kohteessa. Tavallisten kiviesteiden lisäksi alueella käytettiin jonkun verran paalutuksia sekä piikkilanka- ja jääesteitä.¹⁰²

⁹⁵ Arimo 1981, 227; Länsivaara & Tolmunen 1994, 65.

⁹⁶ Riitta Saarelainen 29.11.1999 Joensuussa.

⁹⁷ Sillanpää 2005, 168–172.

⁹⁸ Länsivaara & Tolmunen 1994, 66.

⁹⁹ Työryhmä 421–2 N:o 232/421–2/41 sal. Koskee: ilmoitusta sattuneesta tulipalosta sekä ko. kuulustelupöytäkirjan lähettämistä. T 12562/5 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Tulipalopöytäkirjat ja palotarkastuspöytäkirjat (paloturvallisuutta koskevat kirjelmät) 1940–1941. KA.

¹⁰⁰ Väinö Nuutinen toukokuu 2001.

¹⁰¹ Länsivaara & Tolmunen 1994, 66–67.

¹⁰² Arimo 1981, 295.

Rinneleikkausten ja hautaesteiden sijoittaminen siten, että niitä voitiin valvoa hyvin asemista, todettiin vaikeaksi, joten niitä ei juurikaan tehty Salpalinjaan. Muuten panssariesteet muodostivat tärkeän osan puolustuslinjaa, sillä hyökkäysvaunut olivat osoittautuneet käytännöllisiksi ja maastokelpoisiksi vaikeissakin oloissa. Niiden etenemisen estäminen oli siis ensisijaisen tärkeää. Vesistöjä käytettiin luonnollisesti esteinä. Linjan suunnittelussa pyrittiin tukeutumaan pitkälti vesistöjen suomaan tukeen.

Talvella vesistöt muodostivat kuitenkin uhkan, sillä ne tarjosivat kulkureitin asemiin. Tästä syystä talvella Salpalinjaan liitettiin jääesteitä eli lähinnä naamioituja railoja.¹⁰³ Saukkonen mainitsee vesistöesteiden suunnittelun ja toteutuksen kuuluneen alan ammattimiehille ja asiaan perehtyneille upseereille.¹⁰⁴ Kuitenkin haastattelutietojen mukaan Onttolassa tämä ei ainakaan toteutuksen osalta pitänyt täysin paikkaansa. Jääesteitä oli nimittäin tekemässä Auvo Piironen, joka oli tuolloin 18-vuotias poika. Hän oli ollut sekalaisissa töissä linnoitustyömaalla vajaan vuoden. Aikaisempi työkokemus hänellä rajoittui kotitilan töihin.¹⁰⁵ Tätä havaintoa tukee myös Arimon selostus aiheesta, sillä hän mainitsee, että jääesteiden toteutuksesta vastanneet upseerit pikakoulutettiin asiaan, mutta varsinaisista esteiden rakentajista hän ei mainitse mitään.¹⁰⁶ On siis luultavaa, että Saukkonen on tarkoittanut ”toteutuksella” rakentamisen valvontaa.

Piironen kertoi Onttolassa käytetystä jääesteiden rakennustekniikasta seuraavaa: ”Talvella sahattiin semmoisia parin tuuman levyisiä, sentin paksuisia rimoja, joista rautalangan avulla tehtiin ristikoita. Ne vietiin sitten jäälle. Tai se jää rikottiin siitä, ja ristikko laitettiin veteen ja lunta päälle.”¹⁰⁷ Kertomus vastaa Arimon antamaa kuvaa työmenetelmistä. Arimo huomauttaa kuitenkin, että IV AK:n alueella todettiin jo joulukuussa 1940 suurien railojen auki pitäminen mahdottomaksi tehtäväksi vaikeiden jääolojen ja huonon kaluston vuoksi. Kokeiluja vesistöjen aukipitämiseksi jatkettiin takaiskuista huolimatta. Onnistunein keksintö oli jäämiina, joka osoittautui hyödylliseksi jatkosodassa; sille on myös siviilisovelluksia esimerkiksi laivaväylien aukaisussa.¹⁰⁸

¹⁰³ Arimo 1981, 227.

¹⁰⁴ Saukkonen 1988, 134.

¹⁰⁵ Auvo Piironen 20.3.2000 Joensuussa.

¹⁰⁶ Arimo 1981, 310–312.

¹⁰⁷ Auvo Piironen 20.3.2000 Joensuussa.

¹⁰⁸ Arimo 1981, 310–312.

Taisteluhautojen edustaan tehtiin piikkilankaesteitä. Ne sijoitettiin noin 50–100 metrin päähän asemasta siten, että niihin pystyttiin suuntaamaan sekä sivusta- että rintamatuli. Lisäksi oli tärkeää, että piikkilankaesteet olivat niin kaukana, ettei vihollinen kyennyt heittämään sen suojista käsikranaattia aseisiin.¹⁰⁹ Tähystyksen ja tulittamisen kannalta tärkeää oli myös raivata tulilinjat. Asemien eteen tuli jättää riittävästi suojaavaa kasvustoa, vain isoimmat puut tuli kaataa sirpalevaaran vuoksi. Kauempaa tuli raivata siten, ettei viholliselle jäänyt piilopaikkoja ja tuliasemia. Raivauksien tuli kuitenkin olla luontevia: jyrkkiä rajoja tai kaavamaisia puurypäitä ei saanut tehdä. Kaadetut puut tuli mahdollisuuksien mukaan ottaa hyötykäyttöön. Isoimmista puista sahattiin lautoja tai ne käytettiin korsuihin.¹¹⁰ Vitsakset punottiin matoiksi, joita käytettiin vahvikkeena muun muassa sirpalesuojissa ja konekivääripesäkkeissä. Tällainen käytäntö syntyi siitä syystä, että pajuista punotut vitsasmatot olivat halvempia kuin suurista puista tehdyt vahvikkeet.¹¹¹

Kenttävarustustyöt 1941 määräsi, ettei taistelu- tai yhdyshaudassa saanut olla yli 10 metriä pitkää suoraa osaa. Lisäksi taisteluhautoissa tuli olla ampumapesäkkeitä tai –syvennyksiä ja sivuutuspaikkoja. Taisteluhautoissa oli myös pystyttävä kantamaan paareja. Ampumapesäkkeet tuli tehdä aina kahdelle miehelle.¹¹² Pesäkkeet saattoivat olla avoimia tai katettuja. IV AK:n alueella saatiin kaivettua liki 30 kilometriä taistelu- ja yhdyshautaa, mutta keskeneräiseksi jäi kymmenisen kilometriä. Panssarintorjuntatykki- ja konekivääriasemia valmistui alueelle nelisensataa. Rakenteilla niitä oli vain 20.¹¹³

Talvisota oli opettanut raskaan tykistön merkityksen, joten osaksi Salpalinjaa päätettiin rakentaa myös tykistöasemia. IV AK:n alue sijaitsi vesistöjen pirstomalla seudulla, joten sinne päätettiin pystyttää pysyvät tuliasemat. Alueelle sijoitettiin useita rannikkotykkeitä eli niin kutsuttua linnoitustykistöä. Tutjunniemeen ja Huhmariseen sijoitettiin kaksiputkiset 152 millin patterit. Tutjunniemeen sijoitettiin lisäksi kaksi pienempää – 76 millin – kaksiputkista patteria. Oravisaloon tuotiin kaksi neliputkista patteria. Leskelänvaaran ja Kuorevaaran patterit louhittiin kallioon ja niihin valettiin betoniset kartiot, mutta Tutjunniemen ja

¹⁰⁹ *Kenttävarustustyöt 1941*, 34–36.

¹¹⁰ Arimo 1981, 228.

¹¹¹ *Kenttävarustustyöt 1941*, 99–102.

¹¹² *Kenttävarustustyöt 1941*, 44–53.

¹¹³ Arimo 1981, 295.

Oravisalon 76 millin patterien asemat tehtiin puusta.¹¹⁴ Lisäksi IV AK:n alueelle tehtiin puisia kranaatinheitinasemia¹¹⁵.

Tykistön osalta ongelmaksi muodostui kaluston ikä. Monet tykkimallit olivat jäykkälavettisia, jonka vuoksi tarvittiin keinoja vähentää jäykän lavetin haittoja ja lisätä tulinopeutta. Tykkimallien moninaisesta kirjosta huolimatta asemien suunnittelussa pyrittiin tiettyihin standardeihin rakentamisen helpottamiseksi.¹¹⁶

Luonnollisen näköisten raivausten lisäksi käytettiin useita muita maastouttamiskeinoja. Hämäystarkoituksessa rakennettiin valeasemia sekä pyrittiin sulauttamaan varsinaiset laitteet mahdollisimman hyvin ympäröivään maastoon. Esimerkiksi konekiväärikorsujen tähystyskupuja naamioitiin monin paikoin betoniseksi kannoiksi. Lisäksi korsujen ja bunkkereiden kattoihin asetettiin naamiointirautoja, joihin voitiin sitoa puita ja muuta kasvillisuutta.¹¹⁷ Jouni Töyrylä kuitenkin mainitsee ainakin yhden Onttolan bunkkerin kohdalla tehdyn poikkeuksen kiinnitysrautojen sijoittelun suhteen. Siinä naamiointiraudat oli kiinnitetty seiniin todennäköisesti siitä syystä, että naamiointipuut saatiin näin pysymään paremmin. Töyrylän mukaan ei ole tietoa, oliko ratkaisu Linnoitustoimiston vai työryhmän päällikön insinööri Tuliaisen käsialaa.¹¹⁸

Suurimmat kohteet IV AK:n alueella sijaitsivat Joensuun lähistöllä. Kaupungin pohjoispuolelle, Jaamankankaalle, rakennettiin taisteluhautoja ja länsipuolelle, Höytiäisen kanavan länsirannalle, rakennettiin betonikorsuja, taisteluhautaa sekä panssariesteitä. Enon Harpatinvaarassa oli suurehko puolustusasema. Myös pohjoisemmaksi rakennettiin. Änäkäisen alueella Vornasenvaaraan rakennettu luolasto oli aloitettu jo talvisodan aikana, mutta se liitettiin osaksi Salpalinjaa. Samoin tehtiin Hatunkylän Viisikkojärven linjalle. Kitsiin tehtiin lähinnä panssariesteitä. IV AK:n pohjoisimmassa kohteessa Saunajärvellä kaivettiin taisteluhautaa sekä pystytettiin panssariestekiviä. Teiden suuntia katkaistiin pienillä kiviestepätkillä Ylämyllyltä Raikuulle saakka. Huomiota herättävin kohde lienee Rasivaaran kohdalla Pyhäselkään menevän tien ”katkaiseva” useiden metrien korkuinen rinneleikkaus.¹¹⁹

¹¹⁴ Salo 1994, 39.

¹¹⁵ Vuorenmaa 1994.

¹¹⁶ Salo 1994, 39.

¹¹⁷ Saukkonen 1965, 194–195.

¹¹⁸ Töyrylä 1995, 51.

¹¹⁹ Salo 1994, 38–39.

2.3. Työn raskaan raatajat

Linnoittamisen aloittivat talvisodasta kotiutetut joukot. Heidän joukossaan oli myös työvelvollisia, jotka komennettiin kotiin huhtikuun aikana. Tästä syystä linnoittajien määrä laski tilapäisesti vuoden 1940 keväällä. Kenraaliluutnantti Hanellin linnoitussuunnitelmien valmistuttua toukokuussa linnoittajien määrä kääntyi jälleen nousuun. Enimmillään linnoittajia Salpalinjalla oli liki 35 000. Pääasiallinen vastuu alueelleen rakennettavista asemista oli Armeijakunnilla. Näiden alaisuuteen perustetut työmuodostelmat (työpiirit ja -ryhmät) käyttivät vapailta markkinoilta palkattuja työmiehiä. Lisäksi etenkin bunkkeriurakoita annettiin urakoitsijoille, jotka kuuluivat AK:ien alaisuuteen. Urakoitsijat toivat omat työmiehet mukanaan. Linnoitustyömailla työskenteli lisäksi varusmiehiä, sillä linnoittaminen oli osa heidän koulutustaan.¹²⁰

Eteläisimmillä lohkoilla¹²¹ työskenteli myös ruotsalaisia vapaaehtoisia. Svenska Arbetskåren (SAK) käsitti noin 9 000 miestä. Ruotsalainen työjoukko hyödytti linnoittamista muutenkin kuin työpanoksellaan, sillä ruotsalaiset olivat luvanneet kustantaa rakentamansa laitteet. Lisäksi heillä oli mukanaan tarvittavat koneet. SAK:n pääosa palasi kotiinsa jo kesäkuussa 1940, mutta heidän käyttämänsä koneet ja myöntämänsä varat jäivät suomalaisten käytettäväksi.¹²²

Linnoitussuunnitelmia valmisteltaessa oli arvioitu, että työvoimaa olisi helppo saada. Uskottiin nimittäin, että kotiutuksen jälkeen työttömänä olisi 40 000–50 000 miestä, jotka tulisivat mielellään töihin. Linnoitustyöt eivät kuitenkaan aluksi houkutelleet sodan uuvuttamia miehiä. Mutta jälleenrakennus käynnistyi monin paikoin takellessa, ja miehiä alkoi hakeutua töihin hanakammin. Palkkaehdot tehtiin houkutteleviksi, jotta miehet olisivat hakeutuneet ensisijaisesti linnoitustöihin, eikä työvoimansaannin turvaamiseksi olisi tarvinnut turvautua pakkokeinoihin. Palkkauksessa noudatettiin Kotkassa voimassa olevia tuntipalkkoja ja urakkatyössä Helsingin kaupungin tariffia¹²³. Lisäksi miehet saivat matkalitteran sillä ehdolla, että mies pysyi työmaalla vähintään kuukauden. Tällaiseen käytäntöön ryhdyttiin sen vuoksi, että linnoitustyömaille tuli ilmaisen matkan houkuttelemista niin sanottuja ”lentojätkiä”, jotka olivat töissä ehkä vain muutaman päivän ja lähtivät sitten

¹²⁰ Saukkonen 1988, 134–136.

¹²¹ Tarkoittaa lähinnä II AK:n tärkeimpiä alueita Suomenlahden ja Saimaan välillä.

¹²² Saukkonen 1988, 134–136.

¹²³ Saukkonen 1965, 200.

jatkamaan matkaa. He saattoivat vähän ajan päästä hakea uutta litteraa ja matkustaa toiselle työmaalle. Tällainen toiminta aiheutti lisäkuluja Linnoitustoimistolle, joten sitä pyrittiin ehkäisemään. Lisäksi töihin houkuteltiin ilmaisella majoittumisella ja edullisella ruualla.¹²⁴ Strategia toimi, sillä miehiä eripuolilta Suomea tuli linnoitustöihin jopa niin innokkaasti, että kansantalouden kannalta tärkeämmät alat eli maatalous ja metsätalous kärsivät työvoimapulasta.

Värväys hoidettiin kaupunkien ja kauppaloitten työnvälitystoimistojen kautta, sillä maaseudulta työvoimaa ei haluttu palkata, jotta maa- ja metsätalouden tarvitsema työvoima olisi kyetty takaamaan. Miehiä pyrittiin erilaisten määräysten avulla ohjailemaan maa- ja metsätalouden töihin. Esimerkiksi vuoden 1941 tammikuussa tuli määräys, että työmuodostelmista on vapautettava kaikki metsätyöhön kykenevät paikkakuntalaiset aputyöläiset niin nopeasti kuin mahdollista.¹²⁵ Toki oli mahdollista hankkia miehiä vapaasti, mikäli heitä ei saatu toimistoista¹²⁶. Tätä poikkeusmahdollisuutta sovellettiin joskus melko huolettomasti. Paikallisia miehiä palkattiin töihin ryhtymättä tilailemaan työvoimaa etempää. Esimerkiksi Väinö Nuutinen, tuolloin 20-vuotias enolainen nuori mies, hakeutui linnoitustöihin hyvän palkan houkuttelemana. Nuutinen kertoi ”työhaastattelusta”: ”Menin kyselemään työmaan pomolta töitä, jolloin pomo sanoi että tule vaikka huomenna. Motiivinani oli lähinnä raha. Työmaalla maksoivat hyvää palkkaa.”¹²⁷ Hevosmiehet palkattiin aina vapailta markkinoilta¹²⁸. Näillä keinoilla pyrittiin saamaan mahdollisimman ammattitaitoisia miehiä. Ammattimiehiä saatiin myös tekemällä sopimuksia urakoitsijoiden kanssa. Urakoitsijat toivat työmaille osaamisen lisäksi kaivattuja koneita. Urakoitsijoita koskivat samat määräykset kuin varsinaisia työmuodostelmia.¹²⁹

Linnoitustöillä pyrittiin työllistämään mahdollisimman paljon siirtoväkeä. Kaikki heistä eivät tulleet linnoitustyömaille riemumielin, vaan joillekin se oli pakon sanelema keino hankkia

¹²⁴ Työpiiri 420 N:o 214/420/40 10.10.1940 Ohje työnvälittäjille. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA; Työpiiri 420 N:o 209/420/40 8.10.1940. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA; Työpiiri 420 21.9.1940 N:o 124/420/40. Koskee: siirtoväen työhön sijoittamista. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

¹²⁵ Linnoitustoimisto N:o 629/Rak. 11.1.1941. Määräys. Koskee: metsätyöläisten siirtämistä pois linnoitustöistä. T 13214/37 Henkilöasiat 1940–1941. KA.

¹²⁶ IV AK:n esikunta, pioneerikomantaja. N:o 3945/4 sal. 28.10.1940. Koskee: noudatettavia periaatteita. T 13225/4 Työpiiri 460 194–1941 Saapuneet. KA.

¹²⁷ Väinö Nuutinen toukokuu 2001.

¹²⁸ Linnoitustoimisto N:o 1899/K/16a. Mannerheimin päätös. T 12523/10 Yleinen osasto/Linnoitustoimisto/Yleistä Kirjeistöä 1940. Mappi 16. KA.

¹²⁹ Arimo 1981, 269.

elantoa. Näin oli laita esimerkiksi värtsiläläisen Arvi Lonkaisen kohdalla, sillä hän ei poliittisista syistä kannattanut linnoittamista¹³⁰. Lonkainen oli perhetaustaltaan punaorpo eli hänen isänsä oli kaatunut sisällissodassa vuonna 1918. Perhetaustasta johtunut syrjintä oli katkeroittanut Lonkaisen mielen jo nuorena, ja hän seurasi isänsä jalanjälkiä työväenliikeaktivistina.¹³¹ Oli myös siirtoväkeä, joilla oli intoa ja halua työskennellä linnoitustyömailla. Esimerkiksi Suojärveltä kotoisin oleva Aleksi Vapekko hakeutui linnoitustöihin vapaaehtoisesti. Hän ei ollut linnoittajana ensimmäistä kertaa, vaan hän oli ollut jo kesällä 1939 Kannaksella rakentamassa Mannerheim-linjaa.¹³² Siirtoväkeäkään ei pidä käsitellä yhtenä heterogeenisena ryhmänä, vaan mielipiteeseen linnoittamisen tärkeydestä ja mielekkyydestä vaikuttivat selvästikin enemmän muut seikat kuin se, mistä ihminen oli kotoisin.

Siirtoväen lisäksi linnoitustyömaille pyrittiin työllistämään sotainvalideja. Heitä varten oli perustettu työnvälitystoimistoja, jotka lähettivät lievemmin vammautuneita miehiä kevyisiin töihin. Työ pyrittiin valitsemaan siten, että miehillä oli siihen edellytykset pätevyyden puolesta ja invaliditeetista huolimatta. Sattui kuitenkin sellaisiakin tapauksia, joissa sotainvalideja lähetettiin linnoitustyömaille ilman, että kyseiseltä työmaalta oli kysytty heidän työllistämismahdollisuuksiaan. Tällöin oli käynyt niin, että invalidi oli määrätty tehtäviin, joita hänen oli ollut mahdotonta hoitaa vammansa vuoksi. Tällaisia tapauksia pyrittiin ehkäisemään Linnoitustoimiston määräyksellä.¹³³

Siviilityövoimaa ei saanut määräyksen mukaan käyttää ”toisarvoisiin tehtäviin”. Näillä tarkoitettiin lähinnä raivauksia, panoskaivojen, piikkilankaesteiden ja viivytyksasemien rakentamista ja niin edelleen.¹³⁴ IV AK:n alueelle oli sijoitettu 8., 9. ja 10. prikaati, näiden varusmiehet tekivät näitä töitä. Heillä oli linnoittamistöiden lisäksi harteillaan myös varuskuntien rakentaminen ja tietenkin taistelukoulutus.¹³⁵ Esimerkiksi Lieksassa kranaatinheitinkomppaniassa palvellut Olavi Kaipainen sai siirron elo-syyskuun vaihteessa vuonna 1940 Änäkäisen linjalle, jossa sijaitsi jo talvisodan aikana aloitettu luolasto. Sinne

¹³⁰ Lonkainen 1985, 90–100.

¹³¹ Lonkainen 1985, 98–100; TMT X : 16/ Lonkainen. TA.

¹³² Aleksi Vapekko 2.2.2001 Juuassa.

¹³³ Linnoitustoimisto N:o 780/Rak. 14.1.1941. Määräys. Koskee: sotainvalidien sijoittamista. T 13214/37 Henkilöasiat 1940–1941. KA.

¹³⁴ N:o 534/Pion.kom/358. 24.1.1941. T 9503/10 Kirjeitä. KA.

¹³⁵ Elsinen 1976, 10; Paloaukean varuskunta 1984, 29.

varusmiehet rakensivat kranaatinheitinaseman muun koulutuksen ohessa¹³⁶. Viestipataljoona 12:ssa palvellut Veikko Leskinen puolestaan oli rakentamassa puhelinlinjoja linnoitustyömaille; samalla tehtiin toki pysyviäkin linjoja. Tämä työ täytti suurimman osan viestimiesten ajasta, joten koulutukselle jäi vähemmän aikaa.¹³⁷

Vaikka työvoimapulasta päästiin eroon melko pian, esille tuli toisenlaisia työvoiman hankintaan liittyviä ongelmia, jotka koskivat työnjohtoa. Koska insinööreistä, rakennusmestareista ja vastaavista työnjohtajista oli valtaisa pula, niin työmaille oli palkattu lähes kaikki halukkaat, joilla oli sopiva koulutus. Tästä syntyi erinäisiä kahnauksia valtion virastojen kanssa. Linnoitustyömaille siirtyi useita rakennusmestareita tie- ja vesirakennushallituksen, rautatiehallituksen, metsähallituksen ja maataloushallituksen alaisista töistä. Niinpä jo lokakuussa 1940 tuli määräys Linnoitustoimistolta, ettei virkoja saa täyttää, ellei olla ihan varmoja, että henkilö ei ole valtion palveluksessa. Jos asiasta ei ollut varmuutta, piti päätökselle saada työvoimajaoston suostumus. Rakennusmestari- ja insinööripulaa pyrittiin lieventämään ottamalla alan opiskelijoita työharjoitteluun linnoitustöihin.¹³⁸ Samasta syystä palkattiin myös valtion viroista eläkkeelle jääneitä työnjohtovirkamiehiä. Heidän kohdallaan palkassa tuli ottaa huomioon heidän nauttimansa eläke: eläkkeen osuus tuli vähentää palkasta.¹³⁹

IV AK:n alueella työskennelleistä miehistä ei ole säilynyt työryhmien arkistoissa kattavia tietoja. Hajatietojen perusteella voi kuitenkin sanoa, että AK:n alueella työmiesten määrä kehittyi yleisen trendin¹⁴⁰ mukaisesti. Aluksi miehiä oli vähän: pienissä ryhmissä vain muutamia kymmeniä ryhmässään, suuremmissa pari sataa. Syynä tähän oli se, että asuntoja ei ollut riittävästi. Ensimmäiset miehet rakensivatkin majoitus- ja huoltoparakkeja. IV AK:n osalta varsinaisiin linnoitustöihin päästiin syksyn 1940 kuluessa, etelämpänä työt oli päästy aloittamaan jo kesällä. Siksi eri kuukausien miesvahvuudet eri puolilla Suomea sijainneissa ryhmissä eivät ole suoraan verrannollisia keskenään, vaan miesten määrä vaihteli työvaiheen ja vuoden ajan mukaan.

¹³⁶ Olavi Kaipainen toukokuu 2001.

¹³⁷ Veikko Leskinen toukokuu 2001.

¹³⁸ Linnoitustoimisto 28.10.1940 N:o 7819/Rak. Koskee: rakennusmestarien yms. henkilöiden siirtymistä valtion viraston alaisesta työstä linnoitustöihin. T 13225/8 Saapuneet 1940–1941 Työpiiri 460 III. KA; Työryhmä 421 N:o 136/421/41 17.3.1941. T 13214/36 Työp. 420 Varasto Hankintatoimiston tilaukset (vastaukset) v. 1940. KA.

¹³⁹ Linnoitustoimisto N:o 1064/Ia./Tal. 12.5.1941. Koskee: eläkkeellä olevien palkkausta. Kiertokirje. T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA.

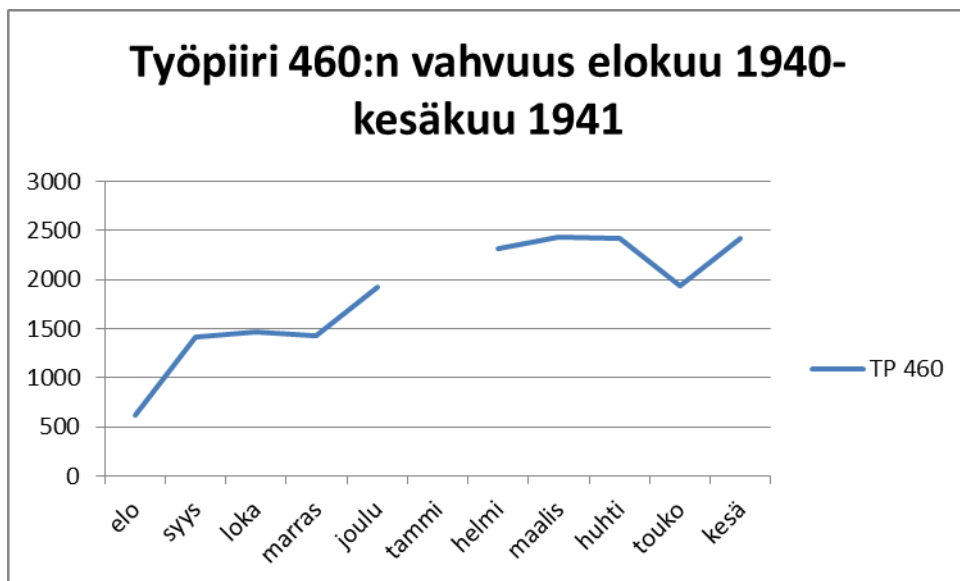
¹⁴⁰ Saukkonen on esittänyt graafisesti linnoitustyömaiden työvoimakehityksen koko maassa artikkelissaan 1988, 135.

Kuviossa 1 on kuvattu työpiiri 460:n miesvahvuuden kehitystä. Työpiiri 420:n tiedot ovat vielä puutteellisemmat, joten se on selkeyden vuoksi jätetty pois. Säilyneiden tietojen perusteella voidaan sanoa, että kehitys oli hyvin samanlaista molemmissa piireissä. Työpiiri 420 oli kuitenkin miesvahvuudeltaan hieman pienempi kuin 460. Yksi syy tähän saattaa olla se, että työpiiri 460:n alueella työskenteli myös urakoitsijoita, joiden työmiehet laskettiin työpiirin miesvahvuuteen. Varusmiehet eivät sisälly esitettyihin miesmääriin, mikä saattaa vääristää lukuja. Varusmiehiä työskenteli molempien työpiirien alueella, mutta tarkkaa määrää ei ole tiedossa. Kuvioista näkyy selvästi työvoiman nopea kasvu elo- syyskuun aikana, mikä osoittaa sen, että varsinaiset linnoitustyöt pääsivät tuolloin pikkuhiljaa vauhtiin. Talven tulo näkyy kasvun hidastumisena. Syy tähän voi olla joko metsätöiden alkaminen tai työmailla vallinnut työvaihe. Joului- ja tammikuulta vahvuustiedot puuttuvat. Tämä on aika harmillista, sillä niiden perusteella olisi voitu nähdä hiljaisemman ajan pituus. Tarkempien tietojen puuttuessa asiasta on vaikea sanoa mitään varmaa. Molemmat vaihtoehdot – metsätöiden alkaminen ja työvaihe – ovat mahdollisia selityksiä.

Joka tapauksessa helmikuussa 1941 linnoittajia oli jo yli 2 300 miestä. Tämä viittaisi vahvasti siihen, että suvantovaihe olisi johtunut työvaiheesta, sillä helmikuu oli perinteisesti savottojen kuuminta aikaa¹⁴¹. Työvoiman määrä lähti suhteellisen jyrkkään laskuun toukokuun aikana. Syykin on selvä: peltotöiden ja uittojen alkaminen. Kesäkuun alkupuolelta vahvuustilastoja ei ole säilynyt, mutta oletettavaa on, ettei vahvuus ehtinyt kääntyä nousuun ennen jatkosodan syttymistä.

¹⁴¹ Pöysä 1997, 61, 65.

Kuvio 1. Työpiiri 460:n vahvuus elokuusta 1940 kesäkuuhun 1941.

Lähteet: Työpiiri 460:n ryhmien vahvuusilmoitukset kansiot: T 13225/5 1940–1941 työpiiri 460 saapuneet; T 13225/6 Saapuneet v. 1940–1941 työpiiri 460 II; T 13225/10 työpiiri 460 lähtevät kirjeet 1941. SA.

Linnoittajia tuli IV AK:n alueelle ympäri Suomea. Voidaan kuitenkin havaita, että lähipaikkakuntien miehet olivat enemmistönä suurimmassa osassa työpiirien 460 ja 420 ryhmistä huolimatta tavoitteesta värvätä miehet kaupungeista tai kauppaloista. Syytä tähän on vaikea sanoa. Työnjohtohan tuli useimmissa tapauksissa muualta, joten kotiseudun asukkaiden suosimisesta ei liene kysymys. Toisaalta kyse voisi olla siirtoväestä, mutta ainakin joissakin tapauksissa heidät on merkitty aikaisemman – luovutetulla alueella sijainneen – kotipaikkakunnan mukaan.¹⁴²

¹⁴² Tietoja työpiiri 460:n vahvuuksista kunnittain löytyy kansioista T 13225/11 Työpiiri 460 lähtevät 1940–1941. KA.

3. Linnoittajayhteisöt

3.1. Ryhmä toimivana yhteisönä

Erilaiset ryhmät ovat usein työn tekemisen perusyksiköitä. Ryhmän koostumus ja tietynlainen yhteenkuuluvuuden tunne ovat olennaisia ryhmän toimivuuden eli työssä onnistumisen kannalta. Ryhmä ja ryhmän toiminta ovat olleet kiinnostavia aiheita niin psykologeille kuin sosiologeillekin. Sotilastieteisiin on kehittynyt oma tutkimushaaransa – sotilassosiologia - sotilasryhmien toimintaa tutkimaan. Yksi sotilassosiologian keskeisiä tutkimusalueita on pienryhmäkiinteys.

Olli Harinen on käsitellyt pienryhmäkiinteyttä useissa eri tutkimuksissa. Hän on todennut selittäessään ilmiötä, että useissa sotahistoriallisissa yhteyksissä on havaittu tekijöitä, joita ei ole pystytty määrittelemään täsmällisesti, mutta joilla on selvästikin ollut vaikutusta lopputulokseen. Eri aikakausina ja eri maissa on puhuttu eri käsitteistä, mutta Harinen on sitä mieltä, että kysymyksessä on inhimillinen tekijä, joka on myöhemmissä tutkimuksissa nimetty pienryhmärakenteeksi tai ryhmäkiinteydeksi. Ilmiö nimettiin Yhdysvaltojen toisen maailmansodan aikana tekemissä laajoissa tutkimuksissa. Niissä huomattiin, että kaikissa organisaatioissa on virallisen organisaatiokaavion lisäksi epävirallisia pienryhmiä, joilla on omia käyttäytymissääntöjä, oma sisäinen arvojärjestys sekä oma kulttuuri.¹⁴³

Me-henki, eli pienryhmien kiinteys, on yksi pienryhmien tärkeimmistä ominaisuuksista. Kiinteyttä on määritelty useilla eri tavoilla. Harinen toteaa, että kiinteys tarkoittaa ryhmää yhteensitovia voimia. Ne voivat olla ryhmän jäsenten välisiä suhteita tai ryhmän sitoutumista johtajaansa tai organisaatioon.¹⁴⁴ Sosiaalipsykologisen käsityksen mukaan ryhmät syntyvät aina jonkun asian tekemiseksi tai tavoitteen saavuttamiseksi. Työskentely yhteisen tavoitteen eteen tarkoittaa ryhmän jäsenten tietojen, taitojen ja kokemusten hyödyntämistä. Tämä synnyttää ajan myötä erilaisia, toisistaan riippuvaisia rooleja.¹⁴⁵

Tutkimusten perusteella kiinteät ryhmät ovat kooltaan 2–8 henkilöä, joissakin tutkimuksissa joukkueellinen eli 30 henkilöä. Kysymys on Harisen mukaan pääasiassa primääriryhmistä (epävirallisista ryhmistä). Toisaalta sotahistoriallisissa julkaisuissa on viitteitä huomattavasti

¹⁴³ Harinen 2000, 9.

¹⁴⁴ Harinen 2000, 9.

¹⁴⁵ Kosonen 2003, 13–14.

suurempien ryhmien hengestä, esimerkiksi joukko-osastohengestä. Näissä yhteyksissä kiinteys ei voi perustua henkilökohtaiseen kontaktiin. Joukko-osastohengen luonteesta ei ole tutkimuksissa päästy yksimielisyyteen.¹⁴⁶

Sotilasjoukon kiinteyttä on pyritty määrittelemään useilla eri tavoilla. Vaakasuoraa eli horisontaalista kiinteyttä on samantasoisten sotilaiden kiinteys; johtajien ja johdettavien välinen kiinteys puolestaan on vertikaalista. Joukon jäsenten sitoutumista yksikköönsä kutsutaan organisaationaaliseksi kiinteydeksi. Kiinteyttä voi arvioida myös sen perusteella, pitävätkö ryhmään kuuluvat ihmiset toisistaan vai katsovatko he ryhmään kuulumisen hyödyttävän heitä.¹⁴⁷

Yhdysvaltojen armeijassa vuosikymmeniä palvellut eversti James Griffith on määritellyt ryhmäkiinteyden sisältöä samansuuntaisesti. Hän jakaa koheesion määrittelyn suuntaan (horisontaalinen ja vertikaalinen) ja sisältöön. Sisältöseikkoja hän mainitsee viisi: tehtävän, sosiaalisen, ryhmähengen, kollektiivisen tehokkuuden ja luottamuksen. Tehtävällä hän tarkoittaa ryhmän yhteistä päämäärää ja suhteilla ryhmän jäsenten välisiä suhteita ja esimerkiksi sitä, kokevatko he saavansa henkistä tukea muilta. Ryhmähenki kuvaa samaistumista ryhmään. Kollektiivinen tehokkuus puolestaan on yhteisten päämäärien saavuttamiseen liittyviä odotuksia. Luottamuksen Griffith katsoo olevan sitä, että uskotaan muiden toimivan sovitusti (ennakoidusti).¹⁴⁸

Suomessa yksi tutkituimpia sotilassosiologian aloja on ollut juuri pienryhmäkiinteys (koheesio). Tutkimussuuntauksen aloitti Suomessa Knut Pipping tutkimuksellaan *Komppania pienoisyhteiskuntana*. Pipping havaitsi komppanian muodostuvan kahdesta päällekkäisestä organisaatiosta – virallisesta ja epävirallisesta. Samoin normisto muodostui sekä virallisesta ohjesäännöstä että epävirallisesta normistosta. Hän jakoi sosiaaliset ryhmät kuuteen kategoriaan: arvoryhmät (jako perustui sotilasarvojen välisiin eroihin), sotilaalliset ryhmät (perustuivat komppanian organisaatioon), paikalliset ryhmät (muodostuivat taktisen tilanteen mukaan riippuen esimerkiksi majoitus- ja muonitusoloista), ikäryhmät (muodostuivat

¹⁴⁶ Harinen 2000, 61

¹⁴⁷ Harinen 2000, 61–62.

¹⁴⁸ Griffith 2012, 13.

palvelusvuosien mukaisesti), kotiseuturyhmät (erottautumisen perusteena kotiseutu) ja keittoporukat (muodostuivat muutamasta hyvästä ystävästä).¹⁴⁹

Mitä ryhmäkiinteyteen vaikuttavia seikkoja tutkimuksissa on löydetty? Olli Harinen on listannut viisi asiaa, joilla on todettu olevan merkitystä ryhmäkiinteydelle. Ensimmäisenä hän mainitsee ryhmään kohdistuvan ulkopuolisen uhan, sillä se saa ryhmän unohtamaan sisäiset erimielisyydet ja tukahduttamaan poikkeavat käyttäytymistavat. Toisena asiana esille nousee turvallisuuden tarve ja hengissä säilymisen halu, sillä taistelusta selviäminen riippuu myös ryhmän muiden jäsenten toiminnasta. Kolmantena seikkana on ryhmän antama sosiaalinen tuki. Ihmisillä on tarve muiden ihmisten hyväksyntää ja ystävyyttä. Sotilaat ovat eristettyjä taisteluiden aikana ulkomaailmasta, ja heillä on ympärillään vain oman ryhmänsä sotilaat. Neljäntenä seikkana Harinen nostaa esille joukkojen täydennysjärjestelmän. Toisen maailman sodan aikana Yhdysvallat täydensi joukkojaan yksittäisillä täydennysmiehillä sitä mukaan, kun tarve vaati. Tämä tarkoitti, että uusia miehiä saapui joukkoihin koko ajan, mikä heikensi henkilökohtaisille siteille ja samaistumiselle perustuvaa ryhmäkiinteyttä ja vaikutti samalla negatiivisesti epäviralliseen kontrolliin. Viidentenä kohtana Harisella on upseereiden ja miesten väliset suhteet taistelutilanteessa. Johtamistavalla on katsottu olevan merkittävä vaikutus ryhmäytymiseen ja solidaarisuuteen. Taistelutilanne lisäsi miehistön ja upseerien välistä solidaarisuutta. Tämän on tulkittu johtuvan siitä, että rintamaolosuhteissa upseerit elävät miehistön seassa ja pyrkivät johtamaan ihmiskeskeisesti käskyttämisen sijaan.¹⁵⁰

Ryhmäkiinteydellä on suuri rooli sotilasjoukon tehtävän onnistumisessa. Kuten Harinen toteaa, jos sotilasorganisaation pienimmät rakenneosat eivät pysy koossa, eivät myöskään niistä koostuvat suuremmat yksiköt voi toimia tehokkaasti ja ennustettavalla tavalla. Lisäksi kiinteällä ryhmällä on tutkimusten mukaan paremmat mahdollisuudet selviytyä kriisitilanteissa kuin vähemmän kiinteillä ryhmillä.¹⁵¹

Olli Harisen, Göran Lindgrenin ja Erkki Nordbergin *Talvisodan Ässä-rykmentti* on nimetty perinteisen joukko-osastohistoriikin tavoin, mutta sen käsittelytapa on tavanomaisesta poikkeava. Siinä kyllä kerrotaan rykmentin taisteluista talvisodassa, mutta sotilassosiologinen ote näkyy yhteisöllisyyden korostamisena. Talvisodan JR 11 eli Ässä-rykmentti koostui

¹⁴⁹ Kosonen 2003, 19–21.

¹⁵⁰ Harinen 2000, 66–68.

¹⁵¹ Harinen 2000, 77.

pääosin helsinkiläisistä, mutta joukossa oli myös miehiä muualta Uudeltamaalta. Kirjoittajat toteavat, että suuret sosiaaliset erot upseerien ja miehistön välillä eivät olleet omiaan luomaan pohjaa yhteenkuluvuuden tunteelle. Hyvän joukko-osastohengen syntymisen esteenä olivat ainakin seuraavat seikat: suhteellisen lyhyt aika vuosien 1917 ja 1918 tapahtumista, miehistön suuri osa kuului työläisiin ja muihin alempiin sosiaalisiin ryhmiin, reservin päällystö oli ollut mukana niin suojeluskuntatoiminnassa kuin AKS:ssakin ja Helsingin väestön keskuudessa oli suuria eroja koulutustason, tulotason ja poliittisten mielipiteiden suhteen, mikä heijastui myös rykmentin koostumukseen.¹⁵²

Kirjoittajien mukaan perusta rykmentin hyvälle hengelle luotiin YH:n aikana, jolloin rykmentti oli ryhmittyneenä Hatjalahden lohkolla sijaitsevaan Kuolemanjärven pitäjään. Miehet majoittuivat osittain teltassa ja osittain paikallisissa taloissa. Joukot tekivät linnoitustöitä ja lisäksi auttelivat paikallisia ihmisiä niin peltotöissä kuin yleisissä paikkojen kunnossapidossa harjoitusten lomassa. Tämä oli omiaan hälventämään epäluuloja miesten välillä, sillä he näkivät, että taustoista huolimatta työt sujuivat hyvin. Yhteishenkeä kasvatettiin myös yhteisillä liikuntaharrastuksilla kuten jalkapalloa pelaamalla.¹⁵³

Tutkimuksesta voidaan nähdä, että epäluulojen hälventäminen upseereiden ja miehistön välillä madaltaa raja-aitaa myös sotilaallisten ryhmien välillä ja luo näille yhteisiä normeja ja parantaa yhteishenkeä. Harisen ja kumppaneiden mukaan YH:n aika osoitti upseereille, että miehistön isänmaallisuuteen voi luottaa ja toisaalta miehistölle, että upseerit osasivat ja olivat valmiita paiskomaan töitä¹⁵⁴.

Upseeriston ja miehistön välistä problematiikkaa pohtii myös Juha Mälkki väitöskirjassaan *Herrat, jätkät ja sotataito: kansalaissoitilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla "talvisodan ihmeeksi"*. Hän katsoo, että talvisodan aikana osoitettu maanpuolustustahto, joukkojen yhtenäisyys ja taisteluhenki eivät olleet syntyneet pelkästään asepalveluksen aikana, vaan hänen mielestään sen juuret ovat vuosikymmenten mittaisessa kansallisessa identiteettiprojektissa, jonka tarkoituksena oli kasvattaa Suomelle terveitä, sivistyneitä ja oikealla tavalla ajattelevia kansalaisia.¹⁵⁵

¹⁵² Harinen, Lindgren, Nordberg 2010, 102–103.

¹⁵³ Harinen, Lindgren, Nordberg 2010, 107–110.

¹⁵⁴ Harinen, Lindgren, Nordberg 2010, 105.

¹⁵⁵ Mälkki 2008, 71–73, 271.

Upseeriston ja miehistön väliset ristiriidat ovat Mälkin mukaan osaltaan perua sisällissodan tapahtumista. Miehistö tuli yhteiskunnasta, jossa eli sekä valkoinen että punainen todellisuus, kun taas upseerit tulivat piireistä, jotka olivat hyväksyneet valkoisen todellisuuden. Eliitti, joka edusti kansallista samanmielisyyttä ja joka oli koulutettua, oli oikeutettu johtamaan rahvaasta koostuvaa miehistöä.¹⁵⁶

Toiseuden tunne oli ryhmärajoja ylläpitävä voima, ja toisaalta ryhmäpaine piti toiseuden asetelmaa yllä. Toisaalta ”herrojen” arvovalta perustui toiseuteen.¹⁵⁷ Mälkin tulokset ovat samansuuntaisia Pippingin havaintojen kanssa. Arvoryhmissä haluttiin erottua herroista tai työläisistä. Esimerkiksi monet upseerit välttelivät kanssa käymistä miehistön kanssa, mikä näkyi muun muassa siinä, että heillä oli erilliset majoitustilat ja he söivät eri paikoissa.¹⁵⁸

Myös kaunokirjallisuudessa esitettyjä sotilasjoukkoja voi tarkastella ja on tarkasteltu sotilassosiologisista näkökulmista. Tunnetuin esimerkki lienee *Tuntematon sotilas* ja sen kuvaama konekiväärikomppania. Tuntemattoman konekiväärikomppaniassa on nähtävissä selvä arvoryhmäjako upseereiden ja miehistön välillä. Sitä rikkoo ainoastaan punaisen torpparin poika, vänrikki Koskela, joka viihtyy paremmin miestensä kuin upseeritovereidensa parissa. Ja toisaalta ryhmien väliset erot tiivistyvät luutnantti Lammioon, helsinkiläiseen kukkoilijaan, joka ylimielisyydellään ja ulkokultaisella kurilla saa miehet vihaamaan itseään.¹⁵⁹

Jyrki Pöysä on tutkinut väitöskirjassaan metsätyömaiden sosiaalisia kategorioita kirjoitetun perinteen avulla. Hän on havainnut, että metsätyömailla muodostui jako oikeisiin ja ”toisen sortin” jätkiin. Oikeat jätvät olivat rehellisiä ja ahkeria, kun taas ”toisen sortin jätvät” olivat laiskoja ja epärehellisiä, ja he pilasivat oikeiden jätvien maineen pelaamalla uhkapelejä, varastelemalla ja lusmuilemalla.¹⁶⁰

Kuten sotilasyksiköissä myös savottatyömailla ryhmän kiinteyden mittari on normien noudattaminen. Pöysän mukaan vakavin normirikkomus savotoilla on ollut varastelu. Työmaille oli rakentunut varattomien miesten auttamiseksi turvaverkko, joka perustui

¹⁵⁶ Mälkki 2008, 260.

¹⁵⁷ Mälkki 2008, 264.

¹⁵⁸ Pipping 1978, 118.

¹⁵⁹ Nummi 1993, 59–60, 62–65.

¹⁶⁰ Pöysä 1997, 140–141.

luottamukseen: uusille miehille annettiin luottoa ensimmäiseen tiliin saakka, jotta nämä saisivat tarvittavat työkalut sekä ruokaa. Epärehellisyys ja normien rikkominen vaaransi tämän toimintatavan. Sen vuoksi luotettavuus ja rehellisyys muodostuvat jopa sankarillisiksi piirteiksi.¹⁶¹

3.2. Sosiaaliset suhteet linnoitustyömailla

Välirauhan aikaista mielipideilmastoa oli pitkään totuttu luonnehtimaan niin sanotun talvisodan hengen mukaisesti sovinnolliseksi ja yksimieliseksi. Viime vuosina on kuitenkin esitetty, ettei asia olekaan niin yksinkertainen, sillä sosiaalisia ja poliittisia ristiriitoja oli edelleen olemassa. Hävitty sota ei auttanut asiaa, saati Suomessa sodan jälkeen omaksuttu revanssimieliala. Ristiriidat näkyivät myös linnoitustyömailla, mutta missä määrin, sitä on vaikea arvioida säilyneen aineiston valossa.

Arkistoaineistossa on vain satunnaisia mainintoja sosiaalisista konflikteista; suurin osa näistäkin on pieniä sattumuksia työnjohdon ja työmiesten välillä. Useimmat haastateltavat kuvaavat työmaiden hengen varsin idylliseksi. Esimerkiksi kivimiehenä ollut Väinö Nuutinen kuvaa ryhmähenkeä seuraavasti: *”Teimme kivien pystytyksen urakalla kolmen miehen ryhmässä. Ryhmän henki oli hyvä. Jokainen teki parhaansa hyvän tuloksen saavuttamiseksi. Pomot olivat reiluja ja koko muukin työmaan työväki samoin. Purnaajia ei ollut.”*¹⁶²

On kuitenkin oletettavaa, että useimmat haastateltavat ovat antaneet silotellun kuvan linnoitustyömaista ja linnoittajien välisistä suhteista. Syy voi olla esimerkiksi ideologinen tai poliittinen, koska linnoittaminen koettiin tärkeäksi ja haluttiin korostaa, että oltiin oltu mukana isänmaata suojelemassa tai sitten aika on yksinkertaisesti kullannut muistot, eikä ikäviä asioita haluta muistaa. Yksi syy voi olla myös haastateltavien odotukset; he ovat saattaneet vastata siten kuin ovat olettaneet olevan korrekta. Liki kaikkien haastateltujen mielestä työmaiden yhteishenki oli rikkumaton: purnaajia ei työmailla ollut. Näkemystä rikkumattomasta yhteishengestä on kuitenkin syytä epäillä. Arvi Lonkainen esittää muistelmissaan vastakkaisen näkökulman linnoitustyömaiden yhteishenkeen. Hänen mukaansa jännitteitä oli havaittavissa, ja niihin vaikuttivat poliittiset tekijät. Myös Lonkaisen

¹⁶¹ Pöysä 1997, 143.

¹⁶² Väinö Nuutinen toukokuu 2001.

muistelmiin on syytä suhtautua varauksella, sillä kuten niistä käy ilmi, Lonkainen oli maailmankatsomukseltaan vahvasti vasemmistolainen, eikä hän kannattanut linnoittamista, ja ylipäätään hän vierasti ajatusta työskennellä valtiolle, jonka arvomaailmaa hän kritisoi.¹⁶³ Ristiriitaisista kuvauksista voidaan päätellä, että työmailla oli ainakin jossain määrin sosiaalista ja poliittista kitkaa.

Oikeastaan ainoat kahnaukset, jotka mainitaan haastatteluissa ja muistelmissa, liittyvät juopotteluun. Tappelun nujakoita syntyi työmiesten välille lähinnä silloin, kun nämä olivat maistissa. Onni Meriläinen, joka toimi kartanpiirtäjänä Onttolassa, kertoi muistelmapäiväkirjassaan: ”*Komppanian pojat tekivät joskus kiljua ja juopottelivat. Minä en käyttänyt alkoholia. Oli parempi olla erossa juontiporukoista, siellä aina sattui jotakin kahnauksia.*”¹⁶⁴ Alkoholin käyttö oli usein syynä myös lottien ja työmiesten välisiin konflikteihin. Juopuneet miehet halusivat naisseuraa ja menivät koputtelemaan lottien majoitusparakin ovea. Sääntöjen mukaan tämä oli kiellettyä, ja niinpä innokkaimpia naisseuran etsijöitä odotti irtisanominen.¹⁶⁵

Työmaat olivat useissa tapauksissa kaukana asutuksesta ja erillään myös toisistaan. Tämän vuoksi on luonnollista, että linnoitustyömailla on havaittavissa paikallisten ryhmien muodostumista. Pippingin havaintojen mukaan paikallisryhmät muodostuivat riippuen majoitus- ja muonitusoloista. Linnoitustyömailla yhteisöt muodostuivat työmaakylien ympärille. Työmaat kilpailivat keskenään niin rakennussuorituksissa kuin erilaisissa vapaa-ajan riennoissakin¹⁶⁶. Kilpailu vaikuttaa säilyneiden lähteiden perusteella hyväntahtoiselta, ja selvästikin kilpailuasetelman oli tarkoitus lisätä ryhmäkiinteyttä ja luoda ylpeyttä omasta ryhmästä ja omien töiden tuloksista.

Suurimmat erimielisyydet linnoitustyömailla vallitsivat miehistön ja työnjohdon välillä. Vaikka monet haastateltavat ovat kehuneet välejään työnjohtoon, voi säilyneistä arkistoasiakirjoista huomata, ettei yhteiselo ollut aina auvoista. Erottamisen syiksi on merkitty muun muassa seuraavia seikkoja: ”puhunut sopimatonta esimiehestään”, ”sopimaton käytös”

¹⁶³ Lonkainen 1985, 71–108.

¹⁶⁴ Meriläinen 1999, 14–15.

¹⁶⁵ Esim. Työryhmä 422 N:o 253/422/41 9.4.1941. Koskee: erotettuja työntekijöitä 2.–8.4.41. T 13214/36 Työpiiri 420 Varasto, hankintatoimiston tilaukset (vastaukset) v. 1940. KA.

¹⁶⁶ Esim. Työpiiri 460:n hiihtokilpailuiden tulokset Puntarikoskella 16.3.1941. T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA; Työpiiri 460 N:o 932/IIIh. Koskee: näytelmä ja lausuntakilpailuja. T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA.

ja ”haluton työhön”.¹⁶⁷ Vaikka tarkempia kuvauksia tapauksista ei ole, voi syistä päätellä, että kyseessä on ollut jonkin sortin niskurointia ja esimiehen kyseenalaistamista.

Eräät työnjohtajat ottivat itselleen erivapauksia, jotka eivät heille kuuluneet. Tämä hiersi välejä monilla työmailla. Esimerkiksi joillakin työmailla työnjohtajat olivat vaatineet erikoisruoka-annoksia, ja lisäksi he olivat etuilleet ruokajonossa. Linnoitustoimistosta tuli määräys, jonka mukaan työnjohto syö samaa ruokaa kuin työmiehet, eikä heille myönnetty oikeutta etuilla jonossa.¹⁶⁸ Määräyksellä lienee pyritty pitämään työmiesmassa tyytyväisenä. Samoin kuukausipalkkaa nauttineet virkailijat purnasivat asunto-oloista, sillä heille ei kelvannut parakkimajoitus. Tässäkin asiassa linnoitustoimisto oli sitä mieltä, että virkailijoille sai kelvata sama kuin työmiehille.¹⁶⁹ Lisäksi Lieksassa ja Nurmeksessa työnjohtoon kuuluneita henkilöitä oli tavattu kauppaloissa työajalla ilman virallista lupaa. Tästä asiasta lähetettiin työryhmiin tiukkasanaanainen kirje, jossa painotettiin, ettei työmaa-alueelta saa poistua ilman työpäällikön lupaa.¹⁷⁰

Lisäksi välejä huononsivat työvoiman palkkausperusteet. Esimerkiksi talvella, jolloin metsätöihin tarvittiin miehiä, eräs suurperheen isä oli saanut lopputilin, koska hän oli aikaisemmin ollut metsätoissa ja hänen katsottiin ansaitsevan leipänsä sillä työllä. Mies itse olisi halunnut jatkaa linnoitustoissa.¹⁷¹ Päinvastaisessa tapauksessa työpiirin johtaja oli palkannut vaimonsa töihin, vaikka sukulaisten palkkaaminen oli kiellettyä¹⁷². Suosimistapaukset antoivat tietenkin huonoa esimerkkiä työläisille, joten niihin puututtiin joka taholta hanakasti. Työvoiman palkkausperusteista ja niiden noudattamisesta valittaminen saattaa tuntua saivartelulta, mutta monesti taustalla vaikuttivat aatteelliset erimielisyydet ja sosiaaliryhmien väliset arvovaltakysymykset.

¹⁶⁷ Työryhmä 421 N:o 331/421/41. Koskee: eronneita tai erotettuja miehiä 4.6.41. T 13214/36 Työpiiri 420 Varasto, hankintatoimiston tilaukset (vastaukset) v. 1940. KA; Työryhmä 421 N:o 313/421/41. 28.5.41 Koskee: eronneita tai erotettuja miehiä 21.-28.5.41. T 13214/36 Työpiiri 420 Varasto, hankintatoimiston tilaukset (vastaukset) v. 1940. KA.

¹⁶⁸ Linnoitustoimisto Rakennusosasto N:o 3834/Rak. 28.2.1941. Koskee: huolto, huoltomääräys N:o 1/41. T 12562/9 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Lähetettyjä yleisiä kirjelmia – kiertokirjeet lähetetyt I 1940-1941. KA.

¹⁶⁹ Työryhmä421-2 N:o 400/421-2/41 28.2.1941. Koskee: Toimistohenkilökunnan palkkoja ja parakkien käyttöä asunnoiksi. T 13214/40 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1941. KA.

¹⁷⁰ Esim. Työpiiri 420 N:o 318/420/41 18.3.1941. Koskee: työnjohtoon kuuluvien henkilöiden lomia. T 13214/37 Henkilöasiat 1940–1941.KA.

¹⁷¹ Enon kunnallislautakunta 28.12.1940 N:o 3165/K/16d. Pöytäkirjaote Linnoitustoimistolle. T 12523/10 Yleinen osasto/Linnoitustoimisto/Yleistä kirjeistöä 1940 Mappi K 16. KA.

¹⁷² Yleinen osasto N:o 1008/K/18c sal. Koskee: sopimuspalkkaisten henkilöiden palvelukseen ottoa. T 13225/5 1940–1941 työpiiri 460 saapuneet. KA.

Tammikuussa 1941 kenraaliluutnantti Hanell puuttui työmailla esiintyneisiin yhteishenkeä heikentäneisiin seikkoihin kiertokirjeellä, jossa toteaa muun muassa, että itsekkyyks ja etuillu ovat vahingollisia linnoitustyömaiden yhteishengelle ja että jokaisen tuli muistaa ihanne: ”*rajojemme turvaaminen linnoituslaitteilla*”. Kirjeessä muistutettiin myös säästäväisyyden ja vastuuntuntoisen rahojen käytön merkityksestä. Linnoitustoimiston tietoon oli nimittäin tullut, että työmaille oli hankittu muun muassa ylellisen hienoja kansliakalusteita, mikä oli omiaan heikentämään työmaiden sisäistä henkeä.¹⁷³ Hanellin kirjeestä voi päätellä, että kahnauksia ja epäluuloja oli erityisesti työnjohdon ja työmiesten välillä, ja kirjeen perusteella juuri työnjohdon sosiaaliset erottautumispyrkimykset olivat syynä näihin kahnauksiin.

Ylipäätään katsottiin, että työläisten luottamus työnjohtoa kohtaan oli avainasemassa linnoitustyömaiden hyvän maineen luomiseksi ja säilyttämiseksi. Se nähtiin merkittäväksi sen vuoksi, että välien ollessa luottamukselliset uskottiin valitusten ohjautuvan todennäköisemmin suoraan työryhmien päälliköille ja huoltopäälliköille järjestöjen ja sanomalehtien sijaan. Yhtenä keinona luottamuksen synnyttämisessä oli se, että majoitus ja muonitus sekä yleinen viihtyisyys täyttivät kohtuulliset vaatimukset.¹⁷⁴

Sosiaalinen hierarkia linnoitustyömaiden sisällä syntyi työtehtävien ja ammattitaidon mukaan. Työnjohto (insinöörit ja rakennusmestarit) oli läsnä päivittäin, ja he muodostivat sosiaalisen asteikon ylimmän portaan. Ammattimiehet olivat hierarkiassa seuraavina ja sitten tulivat apumiehet. Linnoitustyömaille ylemmät sosiaaliryhmät pyrkivät tekemään eroa alempiin ryhmiin etuisuuksilla: palkoilla, asunnoilla, lomilla ja niin edelleen. Työnjohto muodosti koulutustaustaan perustuvan pienryhmän. Se voidaan nähdä pienryhmäteorioiden mukaisesti vaakasuorana kiinteytenä, jossa samassa organisatorisessa asemassa olevat muodostavat ryhmän. Knut Pippingin jaottelun perusteella työnjohtajien ryhmää voidaan pitää arvoryhmänä tai sotilaallisena ryhmänä. Arvoryhmän piirteisiin sotilasorganisaatiossa kuuluu jakautuminen sotilasarvon mukaisiin pienryhmiin. Sotilaallinen ryhmä puolestaan heijastelee organisaatorakennetta. Linnoitustyömaille erottelu tehtiin työnjohdon ja työläisten välillä, jolloin kysy oli toisaalta organisatorisista seikoista ja toisaalta koulutuksen eli arvon mukaisista seikoista. Samaa voidaan sanoa ammattimiehistä, jotka halusivat erottautua

¹⁷³ Linnoitustoimisto yleinen osasto N:o 299/K/4 16.1.41. Koskee: linnoitustöitä varten luodun järjestön sisäistä lujittamista ja oikean työyhteyden vaalimista. T 12562/9 Rak.os./Linn.tsto Lähetettyjä yleisiä kirjelmää – kiertokirjeet lähetetyt I 1940–1941. KA.

¹⁷⁴ Linnoitustoimisto N:o 11397/Rak. 18.12.1940. Koskee: työläisten taholta esiintyvien valitusten välttämistä. Määräys. T 12562/9 Rak.os./Linn.tsto Lähetettyjä yleisiä kirjelmää – kiertokirjeet lähetetyt I 1940–1941. KA.

sekatyömiehistä tai apumiehistä osaamisen myötä syntyneen arvon perusteella. Mälkki on väitöskirjassaan todennut arvoryhmien rakentaneen toiseutta muun muassa erillisillä majoitus- ja muonitustiloilla. Ilmiö on nähtävissä myös linnoitustyömailla, jossa se nähtiin negatiivisena ilmiönä, johon pyrittiin puuttumaan. Työnjohdon ja työmiesten välejä voidaan tulkita myös laajemmassa yhteiskunnallisessa kontaktissa. Työnjohto oli koulutettua ja sillä oli ”herran” leima, mikä heijasteli yhteiskunnan perinteistä työnjakoa: eliitti johtamassa rahvasta.¹⁷⁵ Juopaa kavensi ammattimiesten ylpeys omasta taidosta ja työn jäljestä, mikä johti siihen, että heille ja työnjohdolle muodostui yhteinen tavoite: onnistua rakentamisessa. Silti kaikilla ammattiryhmillä oli yhteinen tavoite: onnistua rakentamisessa. Yhteinen tavoite on omiaan lieventämään ryhmien rajoja ja työmaan yhteishenkeä ryhmien välille¹⁷⁶.

Tehdasyhteisöissä hierarkkisuus ja selkeä jaottelu työnjohdon ja työväen välillä olivat arkipäiväistä, ja se kuului käsitykseen siitä, millainen yhdyskunnan tulee olla. Hierarkkisuus näkyi muun muassa tuloeroina, asuntojen kokoeroina sekä eroina tapakulttuurissa ja sosiaalisessa arvostuksessa. Jopa tehtaan uimarannoilla oli omat osastonsa virkailijoille, työnjohdolle ja työntekijöille. Hierarkkisuudesta huolimatta myös tehdasyhteisöissä oli tavoitteena yhteistyö tuotannossa.¹⁷⁷

Sotilasorganisaatiot rakentuivat tiukkaan hierarkkiseen arvoasteikkoon, joka lähti ohjesäännöissä määritellyistä arvojärjestyksistä ja käskyvaltasuhteista. Arvoasteikko koski sotilaiden lisäksi myös puolustusvoimien palveluksessa olevia sotilasvirkamiehiä. Arvojärjestys määräsi myös käskyvallan.¹⁷⁸ Sotilasorganisaatioissa hierarkia palveli kuria, ja oli niin ollen luonnollinen osa organisaation toimintaa. Knut Pipping on määritellyt virallisen hierarkian mukaiset muodostuvat pienryhmät arvoryhmiksi. Arvoryhmillä Pipping tarkoittaa miehistön suhtautumista upseereihin ja aliupseereihin. Pipping katsoo, että perustan miehistön suhtautumiselle upseereihin ja aliupseereihin loi heidän käsityksensä kantahenkilökunnasta. Hänen mukaansa oli muodostanut käsityksensä lähinnä varusmieskoulutuksen aikana, koska komppaniassa oli pari–kolme kantahenkilökuntaan kuuluvaa. Kantahenkilökuntaan kuuluvien katsottiin yleisesti olevan tarkempia kurin suhteen ja toisaalta epäkäytännöllisiä. Reserviläisten halveksunta kantahenkilökuntaa kohtaan ilmeni muun muassa viittauksina

¹⁷⁵ Mälkki 2008, 260.

¹⁷⁶ Vrt. Harinen, Lindgren, Nordberg 2010, 107–110.

¹⁷⁷ Koivuniemi 2000, 176, 206.

¹⁷⁸ Sisäpalvelusohjesääntö 1941, 18–30.

siihen, ettei kantahenkilökunta pääse koskaan siviiliin eikä heillä ole siviiliammattia, joka vaatii erilaista taitoa ja osaamista.¹⁷⁹

Vaikka reserviläiset pitivät yhtä monessa asiassa, juopa upseereiden ja muiden välillä oli olemassa. Pipping tulkitsee vastakkain asettelun johtuvan siitä, että suurin osa upseereista oli kotoisin Etelä-Suomesta, kun taas aliupseerit ja miehistö olivat Pohjois-Suomesta. Lisäksi upseereilla oli korkeampi koulutustaso kuin muilla. Pipping toteaa, että nämä seikat selittävät vastakohtaisuutta paremminkin kuin ikä, sillä kaikkien ryhmien keski-ikä oli samaa luokkaa.¹⁸⁰

Pipping tulkitsee upseerien ja muiden ryhmien välistä suhdetta herravihalla. Hänen mukaansa herra-sana yhdistyy ihmisten mielissä työnantajaan, esimieheen tai ylempään luokkaan kuuluvaa, joka käskää ihmiset töihin ottamatta kuitenkaan itse osaa työntekoon. Miehistö koki päällystön ”sotatyönteettäjänä”, jonka tavoitteena on pitää miehistä ”kuisimmassa jamassa”. Sotaa pidettiin herrojen sotana, jossa miehistö oli vain nappuloita. Eturintamassa ollessa suhtautuminen omiin yliupseereihin laantui, koska siellä kaikki olivat samassa veneessä: majoittuivat samassa teltassa, söivät samaa ruokaa ja altistuivat samoille vaaroille.¹⁸¹

Upseerien suhtautumista miehistöön Pipping kuvaa upseereiden suhtautumisella lähetteihinsä: ne upseerit, jotka esittivät käskyt läheteilleen pikemminkin pyyntöinä, kohtelivat miehistön jäseniä vertaisinaan. Toiset upseerit puolestaan pyrkivät pitämään etäisyyttä niin lähetteihinsä kuin miehistön jäseniin. Pipping toteaa, että miehistö pystyi vetämään johtopäätöksiä upseerinsa luonteesta tavasta, jolla tämä kohteli lähettiään.¹⁸²

Sotilasyhteisöihin muodostui myös epävirallisempi hierarkia esimerkiksi miesten palveluskokemuksen perusteella. Komppaniassa kauemmin palvelleet ottivat itselleen etuoikeuksia, ja olivat vähemmän tarkkoja esimerkiksi vartiovuorojen vaihtamisessa. Lisäksi he pitivät itsestään selvänä, että alokkaat suorittaisivat kaikkia pikkuaskareita ja että vanhoilla oli etuoikeus mieluisiin komennuksiin ja lomiin. Alokkaat tottuivat pian arkeen, ja heidän oli vaikea tunnustaa vanhempien itselleen ottaman aseman oikeutusta. Alokkaat purnasivat, mutta vanhojen pitäessä pintansa heillä ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin totella. Sopeutuminen

¹⁷⁹ Pipping 1978, 115–116.

¹⁸⁰ Pipping 1978, 116.

¹⁸¹ Pipping 1978, 116–117.

¹⁸² Pipping 1978, 117–118.

tapahtui pikkuhiljaa, silti ikäryhmien välille jäi jännitteitä. Vanhemmat ihmettelivät herkeämättä nuorempien laiskuutta ja pyrkimystä päästä tasaveroiseen asemaan. Nuoremmat purnasivat vanhojen etuuksia vastaan ja yrittivät matkia näitä. Ikäryhmien sisäistä valvontaa ei ollut. Pipping katsoo tämän johtuvan siitä, että ikäryhmiin kuuluvat olivat jakautuneet sattumanvaraisesti sotilaallisiin ja paikallisiin ryhmiin.¹⁸³

Linnoitustyömailla on luonnollisesti nähtävissä sotilasorganisaation piirteitä, koska ylin linnoitustöiden johto muodostui sotilaista. Myös siviileistä muodostunut työnjohto oli järjestäytynyt koulutustaustan ja virka-aseman mukaiseen hierarkiaan. Siitä, oliko työmiesten joukossa nokkimisjärjestystä sen perusteella, kuinka kauan mies oli linnoitustyömailla ollut, ei ole säilynyt tietoa. Ainoa mahdollinen viite ikäryhmien olemassaoloon on lomajärjestys, jonka mukaan pisimpään työmailla olleet olivat etuoikeutetussa asemassa lomiamyönnettäessä¹⁸⁴

Palkat¹⁸⁵ ja muut työn mukana tulleet luontoisetuudet liittyivät tiukasti asemaan työpaikan sosiaalisessa hierarkiassa. Parasta tuntipalkkaa saivat sukeltajat ja hevosmiehet, jotka ajoivat omalla hevosella; heidän tuntipalkkansa oli 21 silloista markkaa¹⁸⁶. Myös traktorin-, jyrän- ja muut kuljettajat ansaitsivat reilusti yleistä palkkatasoa paremmin. Heille maksettiin 18,8 markkaa¹⁸⁷ tunnilta. Huonoiten linnoitustöissä maksettiin naisille ja mittausapulaisille. Naiset saivat 7,8–10,3 markkaa¹⁸⁸ ja mittausapulaiset 10 markkaa¹⁸⁹ tunnilta. Muuten linnoittajien ansiot olivat noin 12–13¹⁹⁰ markkaa tunnissa.¹⁹¹ Työnjohdolle ja virkailijoille maksettiin kiinteää kuukausipalkkaa, joka vaihteli 3 000 ja 10 000 markan¹⁹² välillä. Tuntipalkaksi tuli tällöin 17.9–59.5 markkaa¹⁹³.

¹⁸³Pipping 1978, 141–142, 144, 147–149, 151–152.

¹⁸⁴Rakennusosasto 5.12.1940 N:o 10520/Rak. Koskee: joululomia. T 13225/9 Työpiiri 460 saapuneita kirjeitä. KA.

¹⁸⁵Katso linnoittajien palkoista liitteestä 4.

¹⁸⁶6 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

¹⁸⁷5,37 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

¹⁸⁸2,23–2,94 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

¹⁸⁹2,86 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

¹⁹⁰3,43–3,71 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

¹⁹¹Linnoitustoimisto Rakennusosasto 18.4.1941 N:o 64967Rak. Koskee: linnoitustöissä maksettavia tuntipalkkoja. T 13214/37 Henkilöasiat 1940–41. KA.

¹⁹²857,25–2 857,51 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

¹⁹³3,56–11,81 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

Yleisesti linnoittajien palkat olivat hyvällä tasolla. Teollisuudessa miesten tuntiansiot vuonna 1938 vaihtelivat 7,03 ja 10,47 markan¹⁹⁴ välillä. Samaan aikaan naisten tuntipalkat olivat 3,81–5,92 markkaa¹⁹⁵. Maataloudessa piiioille ja rengoille maksettiin joko vuosi- tai päiväpalkkaa työsuhteen pituudesta riippuen. Vuosipalkka koostui rahasta sekä asunnosta, ruuasta ja niin edelleen. Vuosina 1940 ja 1941 rengin vuosipalkka etuineen oli 14 051¹⁹⁶ markkaa. Mikäli linnoittajalle laskettaisiin karkea vuosiansio, se olisi yli 22 000¹⁹⁷ markkaa. Teollisuudessa vain kehrutehtaissa miehet saattoivat ansaita enemmän.¹⁹⁸

Työnjohdon palkoissa näkyi selvää omaan pussiin pelaamista, sillä arkistoissa on säilynyt useita Linnoitustoimistolle osoitettuja palkankorotustoiveita. Esimerkiksi kevään 1941 aikana työpiiri 460:n päällikkö Setälä ehdotti työryhmien päälliköiden kuukausipalkkoihin, jotka olivat ennestään 4 500–6 000 markkaa¹⁹⁹, 500²⁰⁰ ja 1 000 markan²⁰¹ korotuksia siten, että korkeimpiin palkkoihin pyydettiin eniten korotusta. Epätasa-arvoa esiintyi myös huoltopäälliköiden palkkojen tarkastuksessa. Setälä ehdotti erisuuruisia korotuksia samansuuruisiin palkkoihin, joten lienee oletettavaa, että henkilökemiat vaikuttivat tähän asiaan. Yleensä työpiirin päällikön ehdotukset menivät sellaisinaan läpi Linnoitustoimistossa.²⁰²

Myös lomaedut olivat erilaiset tuntipalkkalaisilla ja kuukausipalkkalaisilla. Rakennusmestarit, huoltopäälliköt ja toimistohenkilökunta saivat valtion palveluksessa vietettyjen vuosien mukaan vuosilomaa viikosta kuukauteen. Työnjohtajat, varastonhoitajat, kuljettajat ja niin edelleen saivat hekin palvelusvuosien määrän mukaan 5–12 päivää lomaa.²⁰³ Työläisten lomanmääräytymisperustetta ei ole arkistolähteissä erikseen selitetty. Siinä lienee noudatettu vuonna 1922 säädettyä ja vuonna 1939 päivitettyä työsopimuslakia, jossa määrättiin vuosiloman määräytymisestä. Vuosiloman pituus oli 9–12 päivää.²⁰⁴ Työläiset saivat lisäksi

¹⁹⁴ 2,44–3,48 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

¹⁹⁵ 1,32–2,05 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

¹⁹⁶ 4 015,09 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

¹⁹⁷ 6 286,53 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

¹⁹⁸ SVT 1941 XX Työväenoloja. Taulukot 247 Teollisuustyöväen palkkataso v. 1938, 248 Maataloustyöväen keskimääräiset palkat vv. 1935–1941.

¹⁹⁹ 1 285,80–1 714,51 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

²⁰⁰ 142,80 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

²⁰¹ 285,75 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

²⁰² Työpiiri 460 21.4.1941 N:o 875/II a. T 13225/10 Työpiiri 460 lähevät kirjeet 1941. KA; Työpiiri 460 22.2.1941 N:o 395/II a. Koskee: huoltopäälliköiden palkkoja. T 13225/10 Työpiiri 460 lähevät kirjeet 1941. KA.

²⁰³ Työpiiri 460 31.5.1941 N:o 1268/ III i. Koskee: vuosilomia. T 13225/9 Työpiiri 460 saapuneita kirjeitä. KA.

²⁰⁴ Työntekijäin vuosilomalaki 110/1939 § 2.

litteran lomamatkoja varten; rakennusmestareille ja vastaaville sitä ei myönnetty²⁰⁵. Jouluna saattoi saada seitsemän tai kahdeksan päivää ylimääräistä lomaa. Lomalla sai olla enintään 40 prosenttia ryhmän vahvuudesta, ja lomavuoroja suunniteltaessa etusijalla olivat perheellisten, kautta työmaalla olleiden toivomukset. Itsenäisyyspäivä oli palkallinen vapaapäivä, mikäli työsuhde oli kestänyt yli viikon. Lisäksi vappu oli mahdollista saada vapaaksi, mutta siltä ajalta ei maksettu palkkaa.²⁰⁶

Linnoitustoimistossa ja keskuskassoissa palvelleet sekä työpiirien ja työryhmien päälliköt saivat sairausaikana palkkaa korkeintaan kahdelta kuukaudelta. Palkasta maksettiin $\frac{2}{3}$, loput oli varattu sijaisen palkkaamiseen. Vähennystä ei tehty, jos sairausloma kesti alle kaksi viikkoa. Muille linnoitustoimiston palkkalistoilla olleille sairausajan palkkaa maksettiin korkeintaan kahdelta viikolta.²⁰⁷ Tällaiset erot etuuksissa olivat tietenkin otollisia seikkoja kasvattamaan kuilua ja katkeruutta työläisten ja työnjohdon välillä, vaikka Linnoitustoimistolla olikin näennäinen pyrkimys yhdenmukaiseen kohteluun. Eroilla pönkitettiin siten sosiaalista hierarkiaa, vaikka eroja oltiin monessa kohtaa valmiita poistamaan. Kyse lienee enemminkin vakiintuneista käytännöistä, ja siitä, ettei kaikkia vakiintuneita käytäntöjä oltu kuitenkaan vielä valmiita purkamaan yhdenvertaisuuden tieltä.

Työlainsäädäntö syntyi rajoittamaan työväestöön kohdistunutta mielivaltaa, mutta silti työväen asema oli riippuvainen ylemmän tahon oikuista. Tehdasryhdykskuntien asioita oli perinteisesti määrätty laeilla. Lisäksi niissä vaikuttivat ulkomailta tulleet perinteet, erityisesti paternalistinen tehdasjärjestys, mikä tarkoitti sitä, että tehtaan johtaja sai hallita valtaansa alistettua työntekijää niine etuineen ja velvollisuuksineen, jotka asemaan kuuluivat. Suomessa paternalistinen tapa johtaa murtui vähitellen. 1900-luvun ensimmäiset vuosikymmenet olivat murrosaikaa. Talvisodan jälkeen tehtaiden tilanne oli uusi: lainsäädäntö oli entistä enemmän työntekijöiden puolella ja tehtaat olivat muuttumassa työläisten keskuksiksi. Lisäksi ammattiyhdistysten asema oli poliittisesti tunnustettu ja hyväksytty.²⁰⁸ Savotat olivat

²⁰⁵ Rakennusosasto N:o 6868/Rak. Koskee: työntekijäin vuosilomia. T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA; Rakennusosasto N:o 7143/Rak. 29.4.1941 Koskee: sopimuspalkkaisten litteraoikeutta. T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA.

²⁰⁶ Rakennusosasto 5.12.1940 N:o 10520/Rak. Koskee: joululomia. T 13225/9 Työpiiri 460 saapuneita kirjeitä. KA; Linnoitustoimisto 7.12. 1940 N:o 10598/Rak. Koskee: palkka itsenäisyyspäivältä. T 13225/6 saapuneet v. 1940–1941 työpiiri 460 II. KA; Rakennusosasto N:o 7002/Rak. 26.4.1941. Koskee: työntekoa vapunpäivänä. T 13225/7 Saapuneet työpiiri 460 1940 – 1941. KA.

²⁰⁷ Yleinen osasto 13.12.1940 N:o 2985/K/10 c. Koskee: palkkausta sairastapauksissa ja vuosilomaa. T 13225/9 Työpiiri 460 saapuneita kirjeitä. KA.

²⁰⁸ Koivuniemi 2000, 29–41.

työlainsäädännön kannalta selvästi huonommassa asemassa kuin tehtaas. Metsäfirman virkailija pestasi miehet usein maineen perusteella, jolloin puskaradion uutisilla ja naamalla oli suuri vaikutus. Työntekijät otettiin savotanmittaiseen työsuhteeseen, eikä jatkosta ollut varmuutta. Useimmille ajomiehille tämä ei ollut maailmaa kaatava ongelma, sillä he olivat savotoilla usein vain sivutoimisesti. Enimmäkseen he hankkivat leipänsä maanviljelyksestä ja savottojen tienestit olivat vain leivän jatketta. Mutta toisaalta oli myös sellaisia miehiä, jotka elättivät itsensä savottojen ja uittojen palkoilla läpi vuoden. Heille varmuus töiden jatkuvuudesta olisi tuonut turvaa elämään. Lisäksi olot työmailla olivat usein raskaat. Työaikoja ei säännelty, vaan työ oli urakkatyötä. Asunto-olot ja ruokailumahdollisuudet olivat myös liki aina varsin alkeelliset.²⁰⁹

Savotoihin verrattuna linnoitustyömaat olivat huomattavasti paremmassa asemassa. Tehtaisiin verrattuna linnoitustyömaat sijoittuivat lainsäädännön ja työnjohtotavan perusteella hieman eri kastiin. Ensinnäkin organisaatio oli tuoreempi eikä toisaalta ehtinyt kehittyä samoihin mittoihin kuin tehtaissa. Toisaalta linnoittamisesta vastasi viime kädessä valtio, minkä vuoksi kaikki pyrittiin tekemään lain mukaan. Työmiehiä pyrittiin kohtelevaan tasapuolisesti eripuolilla maata, joten luotiin ohjeet, joita noudatettiin kaikilla työmailla. Totta kai esiintyi työpiiri- ja työryhmäkohtaisia eroja, jotka johtuivat säännösten tulkinnasta, mutta periaate tasapuolisuudesta oli selvä. Huoltomääräykset olivat tiukat, ja niiden noudattamista kontrolloitiin keskusjohdosta käsin.

Linnoitustyömailla kävi tarkastuskäynneillä ammattiliittojen toimihenkilöitä ja sosiaaliministeriön määräämä ammattientarkastaja. Bruno Airola Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitosta vieraili yhdessä Suomen Rakennustyöläisten Liiton Emil Kermanin kanssa linnoitustyömailla kartoittamassa työmiesten palkkoja ja työaikoja. Apulaisammattientarkastaja Oskari Nevalainen kiersi työpiiri 460:n alueella tarkastamassa työoloja. Hän tutki myös urakoitsijoiden työkohteet. Työmuodostelmille annettiin ohje helpottaa tarkastajien työtä muun muassa antamalla heille henkilöauto käyttöön.²¹⁰

Tehdasyhdyskuntien ja linnoitustyömaiden sosiaalisesta kontrollista löytyy yhteinen piirre. Tehdasyhteisössä kurittomuus ja töiden sujuva jatkuminen pyrittiin takaamaan

²⁰⁹ Pöysä 1997, 60, 68–69.

²¹⁰ Linnoitustoimisto 5.2.1941 N:o 2334/Rak. Koskee: ammattiliittojen toimihenkilöille myönnettyjä liikkumislupia. T 13214/37 Henkilöasiat 1940–1941. KA; Linnoitustoimisto 28.1.1941 N:o 1850/Rak. Koskee: ammattientarkastajaa. T 13214/37 Henkilöasiat 1940–1941. KA.

”avaintyöntekijöihin”²¹¹ kohdistetulla huolto- ja kasvatustyöohjelmalla. Linnoitustyömailla tällainen ohjelma kohdistettiin kaikkiin työläisiin. Se käsitti vapaa-ajan aktiviteettien sekä majoitus-, ruokailu- ja terveydenhuoltomahdollisuuksien järjestämisen. Tehdasyhteisöissä osa sosiaalista kontrollia oli toive suojeluskuntaan kuulumisesta; järjestön jäsenyys edesauttoi töihin pääsyä muun muassa Yhtyneissä Paperitehtaissa. Tämä johti etenkin pula-aikana siihen, että järjestöön liitettiin työpaikan toivossa.²¹² Suojeluskuntatoimintaa harrastettiin myös linnoitusjoukoissa, mutta suoritetun kyselyn perusteella asiasta olivat kiinnostuneita lähinnä vanhat suojeluskuntalaiset; uusia jäseniä ei juurikaan saatu värvättyä.²¹³

Suojeluskunnan suosiminen heijastelee ylemmän sosiaaliryhmän aatemaailmaa. Talvisota ei liene muuttanut arvoja, vaan pikemminkin se lienee vahvistanut niitä. Oikeistolais-isänmaalliset arvot haluttiin istuttaa myös työväestöön. Suojeluskuntien ja Lotta Svärd -järjestön katsottiin olevan oivallisia kanavia siihen. Tämän toiminnan taustalla lienee ollut pelko kommunistisesta vallankumouksesta ja sen myötä oman arvomaailman tuhoutumisesta. Kyse on ollut siis yhteiskunnallisen vallan pönkittämisestä sekä valtaapitävien halusta kasvattaa oikeanlata työväestöä kontrollin avulla.

Varovaisuussyistä politikointi ja ”agiteeraaminen” olivat kiellettyjä työmailla; näillä tarkoitettiin siis kommunistien, ei oikeiston²¹⁴, toimintaa.²¹⁵ Kiellolla haluttiin estää lakkoilu ja vasemmistolaisten aatteiden leviäminen, ja näin turvata otollinen maaperä valtaeliitin hyväksymän ideologian juurtumiselle. Monet työnjohtajat ja linnoitusjohto edustivat oikeistokeskustaa, mikä oli punainen vaate joillekin vasemmistolaisille, jotka olivat pakon edessä joutuneet mukaan linnoitustöihin. Haastatteluista ei käy ilmi, kuinka moni vastusti avoimesti arvomaailman muuttamiseen tähdännyttä kontrollia, sillä kaikki haastateltavat olivat yhtä mieltä linnoitustyömailla vallinneesta isänmaallisesta yhteishengestä. Linnoitustoimiston arkistoissakin on vain pari mainintaa lakkoilun takia erotetuista miehistä²¹⁶.

²¹¹ Koivuniemen (2000) käyttämä termi ammattilaisista.

²¹² Nordberg 1980, 385.

²¹³ Esim. Työryhmä 463 N:o 1603 16.4.1941. Koskee: Sk.koulutusta. T 13225/6 Saapuneet v. 1940–1941 työpiiri 460 II. KA.

²¹⁴ Päinvastoin, sillä linnoitustyömaille tilattiin Aseveljiltä propaganda- ja valistusmateriaalia.

Linnoitustoimisto/valistus N:o 275/IV a/val./41 76.6.1941. Koskee: propaganda-aineiston tilaamista. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940 – 1941. KA.

²¹⁵ Agiteeraamisesta on hyvä esimerkki huoltopäällikkö Uusitalon tapaus. Työpiiri 420 N:o 668/420/40 Koskee: rakennusmestari J. A. Turusen ja huoltopäällikkö Uusitalon erottamista. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

²¹⁶ Esimerkiksi Työpiiri 420 N:o 518/420/40 28.11.1940. T13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

Haastateltavaksi ei ilmoittautunut yhtään henkilöä, jonka mielestä linnoittaminen olisi ollut turhaa. Kaikki olivat pikemminkin sitä mieltä, että Salpalinja oli erinomainen työsuoritus ja näyte suomalaisten puolustustahdosta. Heidän käsityksensä siis mukailivat edelleen rakennushetkellä vallinnutta isänmaallista arvoperustaa. On ymmärrettävää, että vastakkaista näkökantaa edustaneet henkilöt eivät ole kiinnostuneita asiasta eivätkä näin ollen halunneet osallistua haastatteluihin. Työväen arkistosta löytyneet Arvi Lonkaisen muistelmat edustavat kuitenkin vahvasti vasemmistolaista näkökantaa. Lonkainen tuo esille oikeistolais-isänmaallista arvomaailmaa vastustavia ajatuksiaan melko jyrkin sanakääntein. Niin yhtenäinen oikeistolais-isänmaallinen rintama ei liene talvisodan jälkeenkään ollut, etteikö Lonkaisella olisi ollut tovereita jakamassa aatteellista vakaumusta. Todennäköisesti he vain pitivät matalaa profiilia vaikeuksien välttämiseksi; tähän suuntaan ainakin Lonkainen vihjaa²¹⁷.

Linnoitustyömaiden tavat toimia ja niille syntynyt työkuultuuri heijastelivat vahvasti muita työyhteisöjä ja ylipäättään yhteiskunnallista hierarkiaa ja käsitystä valta- ja kontrollisuhteista. Työmaille syntyneet pienryhmät olivat sekä paikallisia, joiden perusteena oli työryhmäjako että arvo- ja sotilaallisia ryhmiä, joiden syntymisen taustalla oli toisaalta organisatorinen asema ja toisaalta koulutuksen ja osaamisen kautta syntynyt arvohierarkia.

3.3. Linnoittajien naapurissa

Linnoittajien tuleminen maalaisseudulle yhteisöön, joka oli muodostunut vuosien saatossa, sai aikaan konfliktiaran tilanteen. Kyläyhteisön dynamiikka muuttui, kun yhtäkkiä alueelle tuli jopa satoja uusia ihmisiä. Tilanteeseen liittyi myös paljon mahdollisuuksia kaupankäynnin ja infrastruktuurin rakentamisen myötä.

Maanomistuskysymys oli yksi keskeisimpiä tekijöitä, jonka kautta linnoitustyöt vaikuttivat yksittäisten ihmisten elämään seudulla. Puolustuslinjan sijoittamisessa otettiin ensisijaisesti huomioon sotilaalliset näkökohdat, mikä johti siihen, että aina ei voitu huomioida maanomistussuhteita. Oli tärkeämpää, että maasto oli tähystyksellisesti hyvällä paikalla, huonokulkuista panssarivaunuille, ilmasuojaisaa ja helppoa kaivautumisen kannalta kuin että

²¹⁷ Lonkainen 1985, 99–100.

maa oli valtion omistuksessa.²¹⁸ Tästä syntyi monia erimielisyyksiä maanomistajien ja työryhmien välille, sillä asemien rakentaminen edellytti puuston kaatamista. Toisaalta maanomistajat olisivat halunneet hakata metsää maaltaan, mutta se olisi saattanut heikentää aseman puolustettavuutta. Tästä syystä puiden kaataminen tehtiin luvanvaraiseksi.²¹⁹

Lupa-anomus metsänhakkuuta varten piti toimittaa metsänhoitolautakuntaan, jossa neuvoja liitti hakemukseen lausunnon hakkuun laadusta. Sen jälkeen asia meni AK:n pioneerikomentajan ratkaistavaksi. Jos komentaja puolsi hakkuuta, oli leimauksen alkamisesta ilmoitettava AK:aan, sillä sotilashenkilön oli oltava valvomassa leimausta, jotta sotilaalliset näkökohdat tulisivat otetuiksi huomioon. IV AK muodosti oman metsätyöpiirinsä.²²⁰

Linnoitustoiminnan tuli haitata maa- ja metsätaloutta mahdollisimman vähän. Puita sai hakata omin lupineen vain aseman läheisyydestä. Jos rakentamisessa käytetystä puutavarasta tuli pula, oli hankinnat tehtävä AK:n kautta. Linnoittajien tuli myös auttaa teiden korjaamisessa sekä aitojen uusimisessa mahdollisuuksien mukaan.²²¹ Varsinkin keväällä 1941 maanviljelijät anoivat AKE:n Maalinnostusten hoitotoimistojen alaisilta Maalinnostushoitopiireiltä lupaa purkaa maillaan olevia linnoitusrakennelmia. Tästä syystä annettiin määräys, jonka mukaan ennen kevättöiden aloittamista oli hoitopiirien kustannuksella tehtävä välttämättömät aukot esteisiin sekä sillat kaivantojen ja juoksuhautojen yli. Tarkoituksena oli, että jokaiselle erilliselle viljelyalueelle olisi kulkutie ja että viljelijöiden ei tarvitsisi kulkea toisia, erillisiä viljelyalueita pitkin. AK tähdensi hoitopiirin vastuuhenkilöille, että välttämättömien reittien rakentamisessa tuli noudattaa mitä ankarinta tasapuolisuutta. Maanviljelijöillä oli mahdollisuus purkaa haittaavia esteitä myös omalla kustannuksella, mutta silloin vaadittiin luonnollisesti hoitopiirin päällikön lupa.²²²

Satovahinkojen arviointia ja korvaamista varten perustettiin lautakuntia, joissa oli jäsenenä kaksi maanviljelyyn perehtynyttä henkilöä ja upseeri. Lautakunta toimitti korvausasioista lausunnon Maanlunastustoimistolle, mistä tarkastamisen jälkeen toimitettiin korvaukset

²¹⁸ Arimo 1981, 326.

²¹⁹ N:o 1045/ Me 2/ c. T 9503/10 Kirjeistöä KA.

²²⁰ N:o1045/ Me 2/ c. T 9503/10 Kirjeistöä KA; Linnoitustoimisto 1298/M/1/41. T 9503/10 Kirjeistöä KA. Maanlunastustoimisto/Linnoitustoimisto 14.12.1940 N:o 1096/MLun./1. Koskee: määräyksiä Linnoitustoimiston metsäasiain järjestelystä. T 12524/11 Maanlunastustoimisto/Linnoitustoimisto saapuneita yleisiä kirjelmiä – metsänkorvauslaskuja koskevat 1940–1941. KA.

²²¹ N:o 1045/Me 2/c. T 9503/10 Kirjeistöä . KA.

²²² Linnoitustoimisto/Maanlunastustoimisto N:o 1559/M/3 d. 21.5.1941. Koskee: aitausta ja laiduntamista. T 12562/10 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto. Lähetettyjä yleisiä kirjelmiä, kiertokirjeet, lähetetyt II 1941. KA.

viljelijälle. Metsätoimisto vastasi metsävahinkojen selvittelystä. Tarvittavien alueiden haltuun ottaminen oli mahdollista sotatilalain 23 §:n nojalla. Jos asiasta ei ollut maanomistajan kanssa erimielisyyksiä, työryhmän päällikön tarvitsi vain ottaa omistajalta kirjallinen suostumus ja ilmoittaa siitä Maanlunastustoimistolle. Jos sopimukseen ei päästy, alue oli mahdollista pakkolunastaa nimellistä korvausta vastaan. Lisäksi oli vielä mahdollisuus pakkolunastukseen vapaaehtoisella kaupalla, jolloin omistaja ilmoitti Maanlunastustoimistolle haluamansa hinnan ja jos se oli mahdollista hyväksyä, kauppa solmittiin. Jos linnoittamisen takia jouduttiin purkamaan rakennuksia, oli kahden jäävin miehen arvioitava korvaus. Korvauksien suhteen noudatettiin sellaista linjaa, että niistä ei saanut hyötyä mutta ei kärsiäkään.²²³

Arkistoista ei juuri löydy tietoja paikallisten ihmisten valituksista, eivätkä haastateltavakaan niistä oikeastaan mainitse. Asiakirjoissa erimielisyyksistä mainitaan palovakuutukset vuokrattavien rakennusten osalta. Aluksi ei ollut selvää kumpi – omistaja vai vuokraaja – vakuutuksen maksaa ja kuinka vahinkotilanteessa toimitaan. Linnoitustoimisto ratkaisi ongelman määräämällä omistajat velvollisiksi huolehtimaan vakuutuksesta. Vahingon satuttua Linnoitustoimisto korvautti sen osan rakennuksen hinnasta, jota vakuutus ei kattanut.²²⁴

Haastateltavista Riitta Saarelainen mainitsi tieongelman. Tie työryhmä 463:n kivimäkeen, Lappalaisenvaaraan, kulki hänen kotinsa pihan poikki. Sitä kautta kuljetettiin raskaita kuormia niin hevosilla kuin autoillakin, ja tie rikkoutui pahasti sateisina kausina. Työryhmä kävi kuitenkin korjaamassa pihan, olihan se heidänkin etunsa, ja niin pihasta tuli entistä ehompi.²²⁵

Ei niin paha, ettei jotain hyvääkin. Kattavia arkistomateriaaleja aiheesta ei ole, mutta haastattelujen antaman kuvan perusteella voidaan sanoa, että linnoitustyöt vaikuttivat myönteisesti paikallisten elämään. Työmiehet kävivät ostoksilla kyläkaupoissa ja lottaloihin pyrittiin hankkimaan juureksia ja vihanneksia paikallishankintoina²²⁶. Lisäksi lottalat sekä yksittäiset miehet ostivat maitotuotteita ja kananmunia paikallisista taloista²²⁷. Paikallisille

²²³ N:o 2372/Pion.kom./358. T 9503/10 Kirjeistöä. KA.

²²⁴ Työryhmä 429 N:o 904/1. Koskee: palovahingon korvaamista. T 12562/5 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Tulipalopöytäkirjat ja palotarkastuspöytäkirjat (paloturvallisuutta koskevat kirjelmät) 1940–1941. KA.

²²⁵ Riitta Saarelainen 29.11.1999 Joensuussa.

²²⁶ Lotta Svärd keskusjohtokunta. Kirjelmät piireille 1940 - 1942. A45.KA.

²²⁷ Vilho Suomaa 1.2.2001 Rääkkylässä; Fanny Mönkkönen 29.11.1999 Joensuussa.

tarjoutui myös työmahdollisuuksia linnoitustyömailla. Etenkin hevosmiehet pyrittiin palkkaamaan lähiseudulta²²⁸.

Linnoittajien majoitus toi rahaa paikallisille. Linnoitustoimisto oli sopinut, että taloille maksetaan tietty summa kuukaudessa työmiesten majoittamisesta²²⁹. Sopimukseen ei kuulunut ruoka, mutta usein isäntäväki ja työmiehet pääsivät yhteisymmärrykseen ruoanhinnasta, ja linnoittajat saattoivat näin ostaa tarvitsemansa ruoan majapaikastaan²³⁰. Kortteerimajoituksen lisäksi Linnoitustoimisto vuokrasi kokonaisia rakennuksia työmiesten majoitusta varten. Niitä vuokrattiin niin yksityisiltä kuin paikallisilta järjestöiltäkin²³¹. Samoin vuokrattiin maanottoaikoja, koska linnoitustöissä tarvittiin paljon soraa ja hyvälaatuista kiviainesta²³².

Linnoitustyömaat toivat mukanaan sähkö- ja puhelinlinjat syrjäseuduille. Ensisijaisesti linjat rakennettiin sotilaskäyttöön, mutta niistä oli helppo vetää jatkolinjat yksityistalouksiinkin. Vaikka osa linjoista myöhemmin purettiin, ne osat, jotka olivat yksityiskäytössä, jäivät pysyviksi. Samoin oli teiden suhteen: linnoittajat rakensivat monia kymmeniä kilometrejä teitä IV AK:n alueella. Lisäksi linnoitustöiden vuoksi paranneltiin useita valmiita tieosuuksia, sillä jo valmiiksi huonokuntoiset tiet kärsivät raskaista kuljetuksista ja menivät käyttökelvottomiksi. Linnoitustoimisto huolehti joillakin tieosuuksilla IV AK:n pohjoisosissa teiden auraamisesta. Koska Tie- ja vesihallitus kieltäytyi auraamasta linnoitustöille elintärkeitä teitä rahapulaan vedoten, Linnoitustoimisto sai rahoitusta vastaan käyttöönsä alueen tiemestarilta kaluston ja miehet talvikunnossapitoa varten. Teiden auraus palveli luonnollisesti paikallisia asukkaitakin.²³³

Koska linnoittaminen oli sotilaallista toimintaa, on selvää, että se oli tietyssä määrin salaista. Tämän vuoksi matkustamista tietyille alueille rajoitettiin. Kunnat, kauppalat ja kaupungit,

²²⁸ Linnoitustoimisto N:o 1899/K/16a. Mannerheimin päätös. T 12523/10 Yleinen osasto/Linnoitustoimisto/Yleistä Kirjeistöä 1940. Mappi 16. KA.

²²⁹ Esim. Linnoitustoimisto N:o 459/Rak. 10.1.1941. Koskee: talollisen Pekka Heikkisen valitusta. T 12562/23 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940-1941 työpiireille saapuneet ja lähteneet G & H Työpiirit 420 ja 460. KA.

²³⁰ Aleks Vapekko 2.2.2001 Juuassa.

²³¹ Esim. Työpiiri 460 N:o III t/40 1.10.1940. T 13225/12 Lähtevät 1940 – 1941 Työpiiri 460. KA.

²³² Esim. Maanlunastustoimisto N:o 1740/M/2e 5.6.1941. Koskee: Maa-alueen vuokraamista. T 12562/29

Rakennusosasto/Linnoitustoimisto, Työmaatoimisto/Linnoitusosasto/PM. Vuokrasopimukset 1940-1941. KA.

²³³ Työpiiri 420 N:o 402/420/40 5.11.1940. Koskee: aurausta. T 12562/23 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940 –1941. Työpiireille saapuneet ja lähteneet. G&H Työpiirit 420 ja 460. KA; Maanlunastustoimisto N:o 1740/m/2e 5.6.1941. Koskee: maa-alueen vuokraamista. T 12562/29 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto, Työmaatoimisto/Linnoitusosasto/PM vuokrasopimukset 1940–1941. KA.

joita rajoitus koski, sijaitsivat rajan läheisyydessä ja useissa niissä tehtiin linnoitustöitä. Alueelle matkustamiseen ja alueella oleskeluun tarvittiin poliisiviranomaisen myöntämä lupa. Lisäksi kameran hallussapitoon ulkona tarvittiin poliisin lupa. Samoin oli ampuma-aseiden laita: aseenkantoluvan lisäksi tarvittiin poliisin myöntämä erikoislupa.²³⁴ Asetelmassa 1 on lueteltu IV AK:n alueelta ne paikkakunnat, joita määräys koski.

Asetelma 1. Paikkakunnat, joissa liikkumisrajoituksia, IV AK:n alueella.

Eno	Kitee	Pielisensuu	Sotkamo
Ilomantsi	Kontiolahti	Pielisjärvi	Tohmajärvi
Joensuu (kaupunki)	Kuhmo	Polvijärvi	Tuupovaara
Juuka	Lieksa (kauppala)	Pyhäselkä	Valtimo
Kesälahti	Liperi	Pälkjärvi	Värtsilä
Kiihtelysvaara	Nurmes (kauppala)	Ristijärvi	

Lähde: Linnoitustoimisto/Yleinen osasto N:o 2198/K/16 d. 15.10.1940. Koskee: matkustamista eräille alueille sekä ampuma-aseiden ja valokuvauskoneiden hallussapitoa sanotuilla alueilla. Kiertokirje. T 12523/10 Yleinen osasto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940. Mappi K 16. SA.

Tiukat säännöt matkustamisesta ja valokuvaamisesta liittyvät selvästi ajan epävakaaseen ulkopoliittiseen tilanteeseen ja linnoitustyön luonteeseen. Linnoitukset oli suunniteltu puolustustarkoituksiin, ja vihollisen odotettiin selkeästi tulevan idästä. Neuvostoliiton oletettiin pyrkivän selvittävän linjan sijaintia ja muita ominaisuuksia. Matkustuskielloilla ja -rajoituksilla lienee haluttu estää vakoilijoiden pääsy alueelle. Yksi haastateltava – Vilho Suomaa – kertoi tapauksesta, jossa yövartija huomasi työmaalla lumessa jalanjäljet, jotka johtivat paikalliseen taloon. Talon isännän saappaat olivat märät, ja niinpä hänen oletettiin olleen luvattomilla asioilla linnoitustyömaalla. Suomaa muisteli kuulleensa, että isäntä tuomittiin tapauksen vuoksi vakoilusta.²³⁵ Suomaa oli tapahtuma-aikaan ollut 6-vuotias pikkupoika, eikä tapausta mainita Linnoitustoimiston arkistoissa, joten sattuman todenperäisyys jää arvailujen varaan. Voihan olla, että isäntä kävi työmaalla silkkää uteliaisuuttaan. Toisaalta Neuvostoliitto lienee halunnut kiihkeästi saada tietoja linnoittamisesta, joten paikallisten värväminen vakoojiksi ei liene ollut täysin poissuljettu mahdollisuus. Mika Waltari on kuvannut jatkosodan aikana julkaistussa kirjassaan *Neuvostovakoilun varjossa* kuinka neuvostoattasheet harjoittivat tiedustelua ja vakoilua. Kustantajan mukaan kaikki kertomukset pohjautuvat arkistolähteisiin, mutta viitteitä

²³⁴ Linnoitustoimisto/Yleinen osasto N:o 2198/K/16 d. 15.10.1940. Kiertokirje. T 12523/10 Yleinen osasto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940. KA.

²³⁵ Vilho Suomaa 1.2.2001 Rääkkylässä.

teoksessa ei ole. Yksi teoksessa kuvatuista tapahtumista liittyy vakoojan lähettämiseen Salpalinjan linnoitustyömaille²³⁶. Oli Waltarin tarina faktaa tai fiktiota, on enemmän kuin luultavaa, että linnoitustyömaat kiinnostivat Neuvostoliittoa ja se lienee yrittänyt saada tietoja työmaista kaikilla keinoilla.

Linnoittajien tai linnoitustyömaiden ja paikallisten ihmisten suhdetta leimaa poikkeuksellinen aika ja poikkeukselliset olot. Sodanpelko ja ajallinen läheisyys lienevät tehneet mielipiteistä myönteisempiä linnoittamista ja linnoittajia kohtaan. Esimerkiksi sosiaaliset hierarkiat eivät liene näytelleet linnoittajien ja paikallisten suhteessa niin suurta roolia kuin savottalaisten ja paikallisten. Metsätyövoima oli perinteisesti värvätty maaseudun köyhälistön piiristä, mutta metsäteollisuuden kehittymisen myötä savottalaiset alkoivat esittää muun muassa aivan uudenlaisia palkkavaatimuksia. Koska metsätyössä pikkuhiljaa rupesi ansaitsemaan paremmin kuin satunnaisia maataloustöitä tehden, tukkijätkät alkoivatkin kieltäytyä isäntien maatyötarjouksista. Tämä aiheutti uudenlaisia jännitteitä ryhmien välisiin suhteisiin. Jännitteet ilmenivät esimerkiksi ”jätkä” -nimen herjakäyttönä ja elämänmenon arvosteluna.²³⁷ Samantyyppisistä jännitteistä linnoittajien ja paikallisten suhteissa ei ole merkkejä.

Tietoa naapureiden tunnoista ja mielipiteistä ei löydy arkistoista tai tutkimuskirjoista, minkä vuoksi juuri tämän seikan kartoittamisessa haastattelut ovat erittäin tärkeitä. Uskottavuusongelmaa näissä haastatteluissa lisää haastateltavien ikä: he ovat olleet tapahtumahetkellä lapsia. Tästä syystä heidän näkemyksensä asioista on erilainen kuin henkilöiden, jotka ovat kokeneet saman asian aikuisiässä. Lisäksi on oletettavaa, että heidän käsityksenmuodostamiseen on muilla ihmisillä ja kirjallisuudella ollut huomattavasti enemmän vaikutusta kuin henkilöiden, jotka ovat voineet käsitellä asian tuoreeltaan aikuisen varmuudella. Heidän näkemystensä huomioiminen on kuitenkin relevanttia, sillä he ovat olleet suhteellisen paljon tekemisissä linnoittajien kanssa ja voivat niin ollen kuvata siviilien ja linnoittajien välillä ollut vuorovaikutussuhdetta yhdestä näkökulmasta.

Yleisesti linnoittamisen lapsuudessaan kokeneet pitivät rakennustyömaata jännittävänä ja salamyhkäisenä paikkana. Esimerkiksi Alpo Viitanen ja Aulis Pylkkönen olivat molemmat sotilaspoikia ja lähettejä linnoittamisen aikaan Joensuun seudulla. Lähetin ominaisuudessa pojat pääsivät käymään Onttolan työmaalla. He kertoivat sen olleen jännittävää, ja samalla he

²³⁶ Waltari 1943, 169.

²³⁷ Pöysä 1997, 73–77.

harmittelivat sitä, ettei sinne saanut jäädä tutkimaan paikkoja, vaan alueelta piti poistua välittömästi, kun oli saanut asiansa toimitettua. Kysymykseen vallinneesta yleisestä asenteesta linnoittamiseen molemmat vastasivat, etteivät muista esimerkiksi kotona käydyn asiasta keskustelua ainakaan heidän kuultensa. Eikä heillä ollut käsitystä, että kyseessä oli laajempi puolustuslinjan rakentaminen; heille Onttolan alueen linnoitukset olivat jotain aivan ainutlaatuista.²³⁸

Uteliaat lapset tietenkin kulkivat tarkkailemassa linnoitustöitä, ja monille onkin jäänyt hyviä muistoja linnoittajista. Esimerkiksi Reino Ratilainen, joka oli kotoisin Kiteeltä ja tuolloin 13-vuotias, kertoi käyneensä useasti katsomassa rakennustöiden etenemistä ja samalla jutelleensa linnoittajien kanssa. Hänen mukaansa linnoittajat olivat oikein leppoisia: he tulivat juttelemaan kylän poikien kanssa milloin nämä sattuiivat liikkumaan työmaan lähistöllä.²³⁹ Yhtä lämpimät muistot linnoittajista on jäänyt myös Vilho Suomalle. Suomaa asui miehistöparakin päädyssä olleessa asunnossa yövartijana toimineen isänsä ja keittäjä-äitinsä kanssa. Suomaata kiinnosti suunnattomasti työmaalla ollut ilmakompressori. Hänellä olikin tapana käydä katsomassa konetta toiminnassa ja tällöin linnoittajat nostivat innokkaan seuraajansa istumaan suuren kiven päälle.²⁴⁰ Tällainen kuvaustapa on keino ilmaista, että linnoittajat olivat mukavia, ja samalla antaa siunaus heidän työnsä.

Kun haastateltavilta kysyttiin kylällä vallinneesta yleisestä suhtautumisesta linnoittamiseen, useimmat vastasivat, että suhtautuminen oli erittäin positiivista. Käsitystään he perustelivat kylän isänmaallisuudella tai sodan läheisyydellä.²⁴¹ Etenkin tässä täytyy haastateltavien vastauksiin suhtautua erityisen kriittisesti. Ensinnäkin voidaan pohtia lasten käsitystä isänmaallisuudesta, sillä se on käsite, jota lapsen on vaikea hahmottaa. Lisäksi herää kysymys, miten isänmaallisuus määritellään. Vastausten voi tulkita myötäilevän porvarillista isänmaallisuuskäsitettä,²⁴² jolloin onkin oletettavaa, että kuva linnoitustöistä isänmaallisuuden ilmentymänä on syntynyt myöhemmin. Eli kyse on opituista käsityksistä. Toisaalta sodan pelon voi ymmärtää. Sota koski kaikkia ikään katsomatta. Lapsia on varmaan lohduttanut nähdä konkreettisia toimenpiteitä sen hyväksi, ettei uutta sotaa tulisi. Se lienee vaikuttanut heidän osaltaan positiiviseen suhtautumiseen.

²³⁸ Alpo Viitanen 20.10. 1999 Joensuussa; Aulis Pylkkönen 29.10.1999 Joensuussa.

²³⁹ Reino Ratilainen toukokuu 2001.

²⁴⁰ Vilho Suomaa 1.2.2001 Rääkkylässä.

²⁴¹ Esimerkiksi Reino Ratilainen toukokuu 2001; Olavi Seppänen toukokuu 2001; Yrjö Tolvanen toukokuu 2001.

²⁴² Sevänen 1997, 40–41.

4. Huollon järjestäminen

4.1. Työntekijöiden huolto osana työnantajan kontrollia

1800-luvun lopulla ryhdyttiin nostattamaan yhteiskunnallista keskustelua työväensuojelusta, jolla käsitettiin valtion toimet sosiaalisen ja kansantaloudellisen jatkumon turvaamiseksi. Valtio pyrki toimillaan ja sääntelyllä vaikuttamaan siihen, ettei työnantaja käyttänyt työvoimaa loppuun. 1900-luvulla luokkavastakotien silottelun työväensuojelun keskiössä korvasivat elintason, turvallisuuden ja viihtyvyyden takaaminen.²⁴³

Toisena terminä työpaikkojen sosiaalisten olojen järjestämisessä on työväen huolto, jolla tarkoitetaan yritysten omaa huolenpitoa työntekijöistään, jolla ei ole lainsäädännöllistä perustetta. Työväenhuollolla pyrittiin sekä taloudellisiin hyötyihin tehtaan omistajille että työväen menestykseen. Keinoina nähtiin terveys- ja sosiaaliolojen kohentaminen;²⁴⁴ näihin kuuluivat niin asunto-olot kuin koulutus, terveydenhuolto ja varautuminen työttömyyden tai sairauden varalle. Urho Peltonen määritteli vuonna 1939 julkaistussa kirjassaan *Työsuhde* työväen huollon seuraavasti:

”Kaikkien näiden toimenpiteiden perimmäisenä tarkoituksena on työn tehokkuuden kohottaminen. Tämä saavutetaan kahta tietä:

*1) erilaisten teknillisluontoisten järjestelyjen avulla, 2) luomalla tehtaaseen hyvä henki, joka ilmenee työntekijän lojaalisuutena liikettä kohtaan, työnhaluna ja työnilona.”*²⁴⁵

Peltonen jakoi huoltotehtävät kolmeen ryhmään: yleisluontoiseen huoltoon tehtaan ulkopuolella, ulkonaisten olosuhteiden parantamiseen tehtaan sisällä ja työvoiman huoltoon työpaikalla. Ulkopuolisen huollon keskeisinä keinoina Peltonen näki henkisen virkistykseen, terveydenhoidon, kotielämän huollon sekä taloudellisten seikkojen huollon. Tehtaan sisällä huoltoon kuului terveydellisten olojen hoito ja tapaturmasuojelu. Työpaikalla toteutettavaan työvoiman huoltoon kuuluivat työhön ottaminen, harjoittaminen ja opetus sekä huolto töissä ollessa.²⁴⁶ Huollolla pyrittiin pitämään työvoima tuottavana, joten sitä voidaan tarkastella työnantajan kontrollina suhteessa työntekijöiden toimintaan. Työnantaja pyrki käyttämään

²⁴³ Kettunen 1994, 16–17.

²⁴⁴ Kettunen 1994, 19, 82.

²⁴⁵ Peltonen 1939, 81–82.

²⁴⁶ Peltonen 1939, 82.

valtaansa siten, että työntekijä toimi myös vapaa-ajalla työnantajan haluamalla tavalla. Ohjauksella pyrittiin saamaan työntekijät voimaan paremmin ja tuottamaan enemmän.

Yksi merkittävimmistä työväenhuoltoon liittyneistä asioista olivat erilaiset – erityisesti tehtaiden – asunto-ohjelmat, joilla pyrittiin takaamaan työläisille kohtuulliset asuinolot. Asunto-ohjelmilla oli kaksi pääasiallista funktiota. Toisaalta työntekijät haluttiin sitouttaa tehdaspaikkakunnalle.²⁴⁷ Toisena tarkoituksena oli edistää kodinhoitoa ja hygieniaa työväestön keskuuteen. Esimerkiksi Yhtyneiden Paperitehtaiden huoltotoiminnassa painotettiin perheenäideille siisteyden ja raikkauden merkitystä. Erityisesti opetettiin tuulettamisen tärkeyttä, koska sillä katsottiin olevan rooli tuberkuloosin torjunnassa.²⁴⁸ Erityisesti 1800–1900-lukujen vaihteessa asunto-ohjelmat olivat kiireellisimpiä paikkakunnilla, joissa ei ollut juuri muuta kuin tehdas, sillä työvoiman saamiseksi tarvittiin asuntoja työläisten käyttöön. Vaikka alkuun suurin osa teollisuustyöläisille tarkoitetuista asunnoista olivat kovin vaatimattomia, parannus aikaisempaan oli huomattava. Sotien välissä elintasovaatimukset kohosivat, mikä näkyi myös teollisuustyöväestön asuntojen varustelussa.²⁴⁹ Metsätyömailla asunto-olot laahasivat jäljessä, vaikka ensimmäinen kämpälaki olikin säädetty vuonna 1928. Siisteys oli puutteellista, ja tilat olivat ahtaita.²⁵⁰

Talvisodan jälkeen uuden itärajan läheisyyteen perustetuissa korpivaruskunnissa, joiden oloihin linnoitustyömaat on helppo rinnastaa niin ajallisesti kuin maantieteellisesti, asunto-olot olivat alkeelliset. Miehet asuivat puolijoukkueteltoissa. Pisimpään paikoillaan olleet joukot kaivoivat teltoja osittain maahan ja rakensivat erilaisia makuualustoja, mutta muutoin miehet nukkuivat havuilla. Pahvi- ja vaneriteltoja oli käytössä jonkun verran.²⁵¹ Ylämyllyllä 8. Prikaatin kangasteltat vaihdettiin jo kesän 1940 aikana pahviteltoihin, jotka heinäkuussa annetun varuskuntakäskyn mukaan tuli maalata. Lisäksi samassa käskyssä annettiin lupa tehdä teltoihin puolimetriä kantiinsa olleet ikkunat. Kiinteitä rakennuksia oli käytössä vain muutamia. Osa niistä otettiin käyttöön siviileiltä, mutta varuskuntiin tilattiin kesän 1940 kuluessa valmisparakkeja, joita alkoi saapua syksyn kuluessa. Joukot pystyttivät parakit omin voimin. Samaan aikaan ammattikirvesmiehet rakensivat henkilökunnan käyttöön tarkoitettuja asuntoja. Ensimmäiset miehistön majoitusparakit otettiin käyttöön marraskuussa. Vielä

²⁴⁷ Koivuniemi 2011, 209.

²⁴⁸ Nordberg 1980, 362–363.

²⁴⁹ Laurila 1948, 67, 69; Karvonen 1948, 107.

²⁵⁰ Palokas 1995, 41.

²⁵¹ Elsinen 1976, 17.

vuoden 1941 huhtikuussa vajaan pataljoonan verran Paloaukealla palvelleita miehiä asui teltoissa.²⁵²

Asuntokysymyksillä oli selvä yhteys myös terveyteen, sillä kurjat asunto-olot vaikuttivat suoraan hygieniaan ja sairastavuuteen²⁵³. Korpivaruskunnissa tämä näkyi muun muassa kulkutautiepidemioina. Varuskunnissa tavattiin esimerkiksi lavantautia, mikä johtui puutteellisesta hygieniasta. Tapausten johdosta miehet määrättiin huuhtelemaan suunsa suolavedellä vähintään kerran päivässä.²⁵⁴

Terveyden nähtiin olevan yhteydessä myös työtehoon. Peltonen totesi, että ”*on selvää, että mitä voimakkaampaa, terveempää ja ruumiillisesti aktiivisempaa työtä on, sitä paremmin se kykenee tekemään työnsä.*”²⁵⁵ Tämä lienee ollut tärkein syy, miksi tehtaat palkkasivat lääkäreitä ja sairaanhoitajia perustamilleen sairastuville. Etenkin maaseudulla tehtaantapausten järjestämät lääkäripalvelut tulivat suureen tarpeeseen, koska muutenkin oli pulaa lääkäreistä. Sairaushoidon järjestämisen pyrkimyksinä nähtiin työläisten turvallisuuden tunteen lisääminen sairaustapauksissa, ja tarkoituksenmukaisen hoidon tarjoaminen tapaturmien ja sairauksien sattuessa. Haluttiin myös vähentää niitä tekijöitä, jotka vaikuttavat haitallisesti työntekijöiden terveyteen ja työkykyyn.²⁵⁶ Katsottiin, että sairasta ihmistä on helpompi kiihottaa ja lisätä tyytymättömyyttä, joten huolehtimalla sairaasta tehdas lisää työläisten luottamusta ja kiinnittää heidät itseensä.²⁵⁷

1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla tehtiin ero sairauden ja terveyden hoitamisen välille. Sairaushoito oli reagointia jo sattuneeseen tapaturmaan tai ilmenneeseen sairauteen. Terveydenhoito oli puolestaan luonteeltaan ennaltaehkäisevää. Sen yleisimmät toimet olivat lääkärintarkastuksen työt aloittaessa sekä määräaikaistarkastukset. Työhöntulotarkastuksessa pyrittiin toteamaan henkilön työkyky. Lisäksi sillä pyrittiin estämään se, että tehdas tai sairaskassa olisi joutunut korvaamaan sairauksia, jotka henkilöllä oli jo töihin tullessaan. Terveydenhuollolla pyrittiin myös ehkäisemään ammattitautteja.²⁵⁸ Terveydestä huolehtiminen

²⁵² Paloaukean varuskunta 1984, 23–25.

²⁵³ Haapala 1986, 156–157.

²⁵⁴ Paloaukean varuskunta 1984, 24.

²⁵⁵ Peltonen 1939, 90.

²⁵⁶ Valtonen 1948, 174–175.

²⁵⁷ Peltonen 1939, 90.

²⁵⁸ Valtonen 1948, 184–185.

on työnantajan keino kontrolloida työntekijöitä ja pitää tuottavuus korkealla työntekijöiden kautta.

Tapaturmat olivat paljon yksiselitteisempiä kuin ammattitaudit. Tapaturma oli helpommin todettavissa, ja sen havaitseminen työprosessin häiriönä oli helpompaa nähdä kuin ammattitaudit, joiden tunnistamiseen vaadittiin tieteellistä tutkimusta.²⁵⁹ Sen vuoksi tapaturmien ehkäisy ja hoito olivat jo varhain yksi työväenhuollon kohteita. Työturvallisuutta parantamaan palkattiin huoltotarkastajia. Heidän keskeisiin tehtäviinsä kuului työntekijöiden ja työnjohdon asenteisiin vaikuttaminen. Myös ensiapukursseja alettiin järjestää.²⁶⁰

1930-luvulla Suomeen perustettiin Tapaturmantorjuntayhdistys, jossa oli edustus sekä työnantajien, työntekijöiden taholta että valtion taholta. Yhdistys noudatteli Safety first -liikkeen periaatteita, eli se teki kaikki ammattiryhmät johtajasta alimpiin harjoittelijoihin vastuullisiksi turvallisuudesta.²⁶¹ Yhdistyksen oli tarkoitus toteuttaa kansallista yhteishyvää ja olla ristiriitojen yläpuolella. Sen toiminta oli epäpoliittista neuvontaa ja valistusta. Pauli Kettunen on määritellyt toiminnan kohdistuneen *”ihmisten arkielämän järjestämiseen keskeisenä kasvatustavoitteenaan itseksi”*.²⁶² Sitouttaminen toimintaperiaatteisiin on eräs huomaamattomimmista keinoista kontrolloida työntekijöitä.

Työviihtyvyyteen eli työssä tapahtuvaan huoltoon katsottiin vaikuttavan myös tehtaiden sosiaalityilat. Niitä parannettiin huomasti 1900-luvun alkupuolella. 1930-luvulla useissa tehtaissa oli jo käytössä ruokailu-, pukeutumis- ja peseytymistilat sekä wc:t. Panostusten työvoiman viihtyvyyteen katsottiin olevan panostuksia tuotantoon samalla tavoin kuin panostusten tehtaisiin.²⁶³ Ruokaloiden katsottiin olevan välttämättömiä etenkin, jos työläisten asunnot sijaitsivat kaukana työpaikasta. Ruokalassa valmistettavan lämpimän ruoan nähtiin olevan parempaa työntekijöiden jaksamisen kannalta kuin eväsleivät. Se, järjestettiinkö ruokalatoiminta tehtaan omana vai yrittäjävetoisena toimintana, oli yhdentekevää. Tärkeämpänä pidettiin sitä, että tilat olivat asialliset, viihtyisät ja hyvin tuuletetut.²⁶⁴ Esimerkiksi Yhtyneiden Paperitehtaiden Myllykosken tehtaalla työntekijöille oli rakennettu ruokala, jossa tarjottiin ruokaa ja kahvia edulliseen hintaan. Lisäksi ruokalassa oli panostettu

²⁵⁹ Kettunen 2001, 101.

²⁶⁰ Nordberg 1980, 349.

²⁶¹ Calrborg 1948, 43.

²⁶² Kettunen 2001, 99–100.

²⁶³ Nordberg 1980, 353.

²⁶⁴ Hakkarainen 1948, 35–40.

työntekijöiden viihtyvyyteen muun muassa verhoilla, kukilla, tehtaan logolla varustetuilla astioilla sekä väreillä.²⁶⁵

Savotoilla muonitusolot olivat huomattavasti heikommät kuin teollisuuden työpaikoissa. Jokainen järjesti muonituksensa itse, mikä käytännössä tarkoitti useiden kohdalta sitä, että työmaalle otettiin kotoa hyvin säilyviä ruokia, kuten suolattua lihaa ja kalaa sekä leipää. Tilanne parani savotoilla pikkuhiljaa kämppäemäntien yleistyessä. Emäntien mukana ruoan laatu parani ja samalla pystyttiin vaikuttamaan metsätyömiesten terveyteen.²⁶⁶

Korpivaruskunnissa, kuten Kontiolahdella ja Ylämyllyllä, muonitustilanne ja sen järjestelyt olivat heikolla tolalla useiden kuukausien ajan. Varastorakennuksia ei ollut, joten muonatäydennykset haettiin päivittäin. Ruoka valmistettiin kenttäkeittiössä. Miehet ruokailivat kenttäoloissa. Vasta syksyllä 1940 ja alkutalvesta 1941 varuskuntiin saatiin ruokalaparakkeja.²⁶⁷

Palkan lisäksi tehdas piti huolta työntekijöistään erilaisilla palveluilla. 1800-luvulta alkaen tehtaot perustivat sosiaaliturvan lisäämiseksi apukassoja ja huoltokonttoreita. Niiden ajatus oli muodostaa yhteisvastuullinen turvaverkko työntekijöille. Apukassojen idea piili siinä, että työntekijät sitoutettiin ja otettiin mukaan kantamaan vastuuta sairausajan turvansa rakentamisesta.²⁶⁸ Huoltokonttorin pääpyrkimykseksi on mainittu säästämisen edistäminen ja sitä kautta jäsentensä maksuvelvoitteiden hoitaminen. Säästäväisyyteen kasvattamalla toivottiin autettavan myös kassan jäsenten yksityistalouden hoitoa.²⁶⁹

Samoin kuin asuntoja tehtaot joutuivat erityisesti maaseudulla järjestämään työntekijöidensä lasten kansakoulutuksen²⁷⁰. Lisäksi useat tehtaot järjestivät ammattiopetusta. Sen tavoitteet palvelivat pitkälti tehtaan etua: oppilastyöpajoissa opetettiin tuotantolaitoksessa tarvittava perusteellinen ammattitaito.²⁷¹

²⁶⁵ Nordberg 1980, 353.

²⁶⁶ Palokas 1995, 42.

²⁶⁷ Elsinen 1976, 17, 23–24.

²⁶⁸ Koivuniemi 2011, 206.

²⁶⁹ Tienari 1948, 125–126.

²⁷⁰ Koivuniemi 2011, 214.

²⁷¹ Niini ja Suurla 1948, 204.

Huollon järjestämisen voidaan katsoa heijastavan Foucault'n termein ruumiin poliittista teknologiaa. Ruumista ei alisteta suoraan, vaan alistaminen on hienovaraista ja tietoon perustuvaa.²⁷² Huollossa ruumiin kontrolli koostuu monista tasoista ja seikoista. Ruokahuollon ja terveydenhoidon järjestäminen on konkreettisia, selvästi ruumiiseen kohdistuvia toimia. Asunto-olojen kehittäminen on epäsuorempaa kontrollin kohdistamista, mutta hygienian parantaminen ja tietoisuuden parantaminen terveistä olosuhteista ovat selkeästi keinoja, joilla pyrittiin luomaan ideaalia tervettä työläistä.

4.2. Muonitus linnoitustyömailla

Linnoitustyömaiden ruokahuollon järjesti Lotta Svärd -järjestö. Muonitusta valvoi Rajatoimisto, joka oli perustettu talvisodan aikana hoitamaan Kannaksen työmaiden muonitusta. Kullakin työmaalla oli pääemäntä, joka oli vastuussa kyseisen työmaan muonituksesta. Apunaan hänellä oli tarpeellinen määrä lottia. Linnoitustoimisto tuki lottaruokaloiden toimintaa rakennuttamalla niille tilat ja kustantamalla niiden käyttökulut. Linnoitustoimisto toimitti ruokaloihin sähkön, veden ja polttopuut. Muonitukseen liittyvistä ongelmista Arimo mainitsee kuljetuskustannusten hinnan kohoamisen. Tilannetta helpottaakseen Linnoitustoimisto tuli vastaan kuluissa. Tämä oli tärkeä toimenpide, jolla ruoanhinta voitiin pitää alhaisena huolimatta kohonneista kustannuksista.²⁷³ Lotta Svärdin hyödyntäminen muonituksen järjestämiseen oli ymmärrettävää, koska keittäjien ja apulaisten palkkaaminen olisi tullut huomattavasti kalliimmaksi samoin kuin yritykseltä ostettavien palveluiden tuominen linnoitustyömaille.

Yhtä IV AK:n alueella laajalti vaikuttanutta ongelmaa Arimo ei kuitenkaan mainitse, nimittäin keittiövälinepulaa, joka ilmeni etenkin linnoittamisen alkuvaiheissa. Rajatoimisto toimitti linnoitustyömaille tarvittavat keittiövälineet, mutta koska kyseessä oli suurimittainen hanke, ei työvälineitä riittänyt kaikille alueille. Esimerkiksi Kainuussa – IV AK:n pohjoisosissa – paikallisosastot joutuivat toimittamaan keittiövälineitä linnoitustyömaiden keittiöihin, sillä muonittaminen jouduttiin aloittamaan ennen kuin Rajatoimiston lähettämät välineet ehtivät saapua. Seikka mainitaan Lotta Svärd -järjestön Kainuun piirin vuosikertomuksessa vuodelta 1940 hieman katkeran sävyisesti, sillä lotat järjestivät

²⁷² Foucault 2005, 40.

²⁷³ Arimo 1981, 297.

linnoitustyömaiden muonituksen ohella siirtoväen ja suojeluskuntaharjoitusten muonitusta, ja ilmeisesti lotat olivat toivoneet voivansa käyttää enemmän voimavaroja näihin toimintoihin.²⁷⁴

Ruokaloiden lisäksi lotat ylläpitivät kanttiineita, joissa myytiin kahvia ja teetä sekä erilaisia pikku tarvikkeita parranajovälineistä ja täikammoista karamelleihin ja tupakkaan. Yleensä kanttiini oli ruokailupaikan yhteydessä, mutta paikoitellen lyhytaikaisissa kohteissa, joissa ei ollut kunnan ruokalaparakkia, kanttiini oli ”mallia laatikko” eli myyntiartikkelit säilytettiin suuressa puisessa laatikossa, joka avattiin kioskiksi ruokailun yhteydessä tai kahvitauolla. Lotat toimittivat päiväkahvin myös varsinaisesta työkohteesta kauempana sijainneille työmaille kuten kivien louhintapaikoille.²⁷⁵

Linnoitustyömaiden muonitus asetettiin muihin tehtäviin nähden etusijalle siinä suhteessa, että linnoittajia muonittamaan pyrittiin mahdollisuuksien mukaan lähettämään lottia, jotka olivat suorittaneet muonituskurssin. Tosin tästä vaatimuksesta jouduttiin tinkimään pian: työmaille lähetettiin kahden viikon koeajalla tyttöjä, joilla ei ollut muonituskoulutusta. Linnoitustöiden muonituksen järjestäminen tarjosi mahdollisuuden työllistää siirtolottia eli lottia, jotka olivat kotoisin luovutetulta alueelta, sillä Lotta Svärd –järjestön keskusjohtokunnan mukaan muonitustyömaat tarjosivat erinomaisen mahdollisuuden auttaa kotinsa menettäneitä järjestön jäseniä. Keskusjohtokunnan suosituksen mukaan linnoitustyömailta piti varata työpaikkoja ensisijaisesti siirtolotille.²⁷⁶

Kuten Arimokin mainitsee, lottaruokat toimivat pääasiallisesti erityisissä parakeissa, joiden yhteyteen oli rakennettu tilat myös lottien majoitusta varten²⁷⁷. Mutta pienemmissä työryhmissä, joissa majoitus tapahtui teltoissa, myös keitto-olot olivat huonommat. Näiden ryhmien olosuhteita Arimo ei ota kuvauksessaan huomioon. Näissä ryhmissä keittiön virkaa ajoi nopeasti kyhätty keittokatos, jossa oli kenttäkeittiö. Paikoitellen keittiöksi oli vuokrattu

²⁷⁴ Vuosikertomus Lotta-Svärd –yhdistyksen Kainuun piirihohtokunnan toiminnasta vuonna 1940. Lotta Svärd Keskusjohtokunta A 16 Vuosikertomukset Iisalmi 1941–1943, Jyväskylä 1920–1943, Kainuu 1920–1943. KA.

²⁷⁵ Fanny Mönkkönen 29.11.1999 Joensuussa; Työryhmä 462 23.9.40. Koskee: huoltoa. Huoltokäsä N:o 1. T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA.

²⁷⁶ L-S –yhdistyksen neuvottelukokouksen pöytäkirja 15. – 16.11.1940 ”Mitä vaikeuksia on ilmennyt lottatyövoiman käyttämisessä komennusluontoisin tehtäviin?” alustajana Maja Genetz. Lotta Svärd Keskusjohtokunta kirjelmät piireille 1940 – 1942 A 45. KA; L-s yhdistyksen keskusjohtokunta 28.1.1941 N:o 15/2 C. Kiertokirje N:o 3. Lotta Svärd Keskusjohtokunta kirjelmät piireille 1940–1942 A 45. KA; Lotta-Svärd Keskusjohtokunta ja yhdistyksen Vuosikertomus 1940, 25.

²⁷⁷ Arimo 1981, 297.

suojeluskunta- tai nuorisoseurantalo.²⁷⁸ Kannaksen linnoitustöissä kesällä 1939 lotat olivat työskennelleet samankaltaisissa olosuhteissa: keittiöparakkeja heillä ei ollut ollut, mutta varakkaat yksityishenkilöt ja suojeluskunnat olivat antaneet heille keittotiloja käyttöön²⁷⁹. Verrattuna metsätyömaille 1930–1940-luvuilla palkattuihin keittäjiin linnoitustyömaiden muonituslotilla oli asialliset tilat²⁸⁰. Lotilla oli esimerkiksi monin paikoin huomattavasti lyhyempi vedenkantomatka kuin metsätyömaiden kämppäemännillä. Lisäksi Linnoitustoimisto palkkasi miehiä lottien avuksi raskaimpiin töihin kuten veden ja lämmityspuiden kanton.²⁸¹

Linnoitustyömaille – niin Mannerheim-linjalla kuin Salpaliinjallakin – muonittamassa olleet lotat kertovat työn olleen fyysisesti raskasta, mutta useat heistä ovat sitä mieltä, että muonituskomennukselle lähtö oli jännittävää, uutta ja outoa, mikä vaikutti myös työssä viihtymiseen²⁸². Monet lotat korostavat, että lähtöpäätöksen taustalla oli isänmaallinen puolustushenki, mutta useat tuovat esiin myös seikkailunhalun ja mahdollisuuden kokea jotain uutta. Nurmeksien Porokylässä muonittamassa ollut Edith Tuohino oli ollut muonituskomennuksen alkaessa kuusi vuotta Lotta Svärd -järjestön jäsen. Hän oli käynyt kotitalouskoulun ja kaksiviikkoisen lottakurssin. Linnoitustöiden alkaessa seudulla paikallisen suojeluskunnan päällikkö kävi pyytämässä Tuohinoa muonittamaan. Tuohinon tehtäviin kuuluivat ruoan valmistus ja jakelu. Työilmapiiriä Tuohino kehui mukavaksi. Hänen mukaansa rakentajat olivat suurimmalta osin oman kylän tuttuja poikia, joilla oli samanlainen maailmankatsomus kuin Tuohinolla. ”Tuliaisen porukassa” muonituslottana olleen Fanny Mönkkösen kokemukset ovat samansuuntaisia. Nuorelle tytölle muonituskomennus oli seikkailu, vaikka taustalla olikin isänmaallisia motiiveja.²⁸³

Sodan jatkuminen muualla Euroopassa heijastui Suomeenkin erilaisina rajoitteina, jotka näkyivät ensin ylellisyshyödykkeiden ja myöhemmin muidenkin hyödykkeiden säännöstelyinä. Jo lokakuussa 1939 ryhdyttiin jakamaan ostokortteja sokeria varten; kortilla sai kilon sokeria henkeä kohti kuukaudessa. Pari viikkoa myöhemmin kahvikin joutui kortille. Muiden elintarvikkeiden säännöstelyyn ei tarvinnut ryhtyä talvisodan aikana. Heti rauhan

²⁷⁸ Esimerkiksi tilastot suoritetuista töistä T 13225/11 työpiiri 460 lähtevät 1940–1941. KA.

²⁷⁹ Lapiojääkärit 1993, 71–75.

²⁸⁰ Palokas 1995, 42.

²⁸¹ Työryhmä 462. 23.9.1940. Koskee: huoltoa. Huoltokäskey N:o 1. T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA.

²⁸² Lapiojääkärit 1993, 71–75.

²⁸³ Edith Tuohino 2.2.2001 Nurmeksessa; Fanny Mönkkönen 29.11.1999 Joensuussa.

tultua säännöstelytoimenpiteet lisääntyivät. Vuoden 1940 aikana ryhdyttiin säännöstelemään viljan ja viljatuotteiden, lihan ja lihajalosteiden, maidon ja kerman, teen, kuivattujen hedelmien, perunajauhojen, pesuaineiden sekä vaatetustarvikkeiden ja jalkineiden saantia. Keväällä 1941 saatettiin kananmunat säännöstelyn piiriin. Nämä toimenpiteet riittivät vuoden 1942 elokuuhun saakka, jolloin jouduttiin määräämään muun muassa peruna kortille.²⁸⁴ Ravinnossa keskityttiin siitä saatavaan energiamäärään, ei niinkään vitamiineihin tai muihin tärkeisiin ravintoaineisiin. Vuonna 1942 korttiannoksista saatu kalorimäärä vastasi vain noin puolta energiatarpeesta.²⁸⁵

Kesäkuussa 1941 tulleiden kansanhuoltoministeriön ohjeiden mukaan päivittäiset elintarvikeannokset henkilöä kohti yhteismuonituksessa olivat seuraavat:

- ◆ viljaa 430 grammaa
- ◆ kaljaa 1 litra
- ◆ ravintorasvoja 50 grammaa
- ◆ naudanlihaa 100 grammaa TAI sianlihaa 75 grammaa
- ◆ sokeria 15 grammaa
- ◆ kahvikorviketta 15 grammaa²⁸⁶

Linnoitustyömaiden muona-annokset olivat suurempia kuin korttiannokset. Viljakorttiannos määräytyi työn perusteella: raskasta työtä tekevät saivat enemmän kuin kevyessä työssä olleet. Annos vaihteli 225 grammasta 600 grammaan päivässä. Ravintorasvojen korttiannos oli ylimmillään 33 grammaa päivässä. Lihaa varten jaetut ostokortit olivat markkamääräisiä, joten niitä saattoi jakaa saatavilla olevan lihalaadun mukaan. Lihakortti oikeutti noin seitsemän lihakilon ostoon vuodessa; päiväannos tästä määrästä jää todella pieneksi – noin 20 grammaksi. Kahvikorvikeannos oli noin kahdeksan grammaa päivässä ja sokeriannos samansuuruinen. Maitoa sai päivässä kolme desiä; linnoitustyömaillakin maitoa sai vain korttiannoksen.²⁸⁷ Suuremmilla ruoka-annoksilla pyrittiin pitämään linnoittajat virkeämpinä ja työkykyisempinä ja näin takaamaan töiden ripeä eteneminen. Toisaalta korttiannoksia suuremmilla muonamäärillä haluttiin myös houkuttaa työntekijöitä linnoitustöihin.

²⁸⁴ Jermo 1974, 11–17.

²⁸⁵ Utrio & Utrio 1994, 134.

²⁸⁶ Utrio & Utrio 1994, 80, 88–90.

²⁸⁷ Linnoitustoimisto/Rakennusosasto N:o 9691/Rak. 12.6.1941. Koskee: huoltoa. Huoltomääräys 3/41. Liitteenä ote kansanhuoltoministeriön kirjeestä. T 12562/10 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto. Lähetettyjä yleisiä kirjelmiä, kiertokirjeet, lähetetyt II 1941. KA.

Säännöstely johti määräyksiin myös kanttiineiden osalta. Korviketta sai kanttiinista vain kahdesti päivässä ja vehnäleipää sai ostaa vain kerran päivässä ja tuolloinkin korkeintaan kahdella markalla²⁸⁸. Lisäksi kanttiinilottia muistutettiin ottamaan maidosta kuponki.²⁸⁹

Suuremmat ruoka-annokset linnoitustyömaiden ruokaloissa olivat mahdollisia sen vuoksi, että Lotta Svärd teki yhteistyötä puolustusvoimien kanssa. Intendenttiosasto vahvisti keväällä 1940, että Lotta Svärd –järjestön oli mahdollista saada puolustusvoimien varikoilta elintarvikkeita linnoitustyömaiden muonitukseen tavallista edullisempaan hintaan. Esimerkiksi maitotuotteet, lihatuotteet ja perunat voitiin hankkia linnoitustyömaiden keittiöihin paikallishankintojen hinnalla, joihin oli lisätty kuljetuskustannukset. Lisäksi Lotta Svärd –järjestön keskusjohtokunta kehotti muonittajia omatoimisuuteen ruokahuollon järjestämisessä. Lottia patisteltiin perustamaan kasvimaita ja sikaloita lottaruokaloiden läheisyyteen. Näillä toimilla oli tarkoitus turvata linnoittajien muonataso elintarviketilanteen tiukentuessa.²⁹⁰

Neuvoista otettiin vaari IV AK:n alueella sijainneissa lottaloissa. Suurimpiin työryhmiin molemmissa työpiireissä tilattiin 16 sian sikalan piirustukset sen jälkeen, kun lotat olivat vakuuttaneet työpiirien johtajat siitä, että siat kyettäisiin ruokkimaan ruoantähteillä. Kaikille pysyville työmaille – siis suurimpiin rakennuskohteisiin – muokattiin keväällä kasvimaa, mutta sadonkorjuu jäi monin paikoin kesken jatkosodan syttyä.²⁹¹

Lotat myös leipoivat työmaille tarvitun leivän itse. Useiden työmaiden yhteydessä oli uunistot leivän paistamista varten.²⁹² Tämä ei ollut uutta, sillä jo ylimääräisten harjoitusten aikana syksyllä 1939 Lotta Svärd sai käskyn leipoa leipää joukoille, sillä puolustusministeriö oli todennut leivän saannin olevan ratkaiseva ongelma joukkojen muonituksessa. Lottapiireillä

²⁸⁸ 0,86 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

²⁸⁹ Linnoitustoimisto/Rakennusosasto N:o 8533/Rak. 23.5.1941. Koskee: huoltoa. Huoltomääräys N:o 2/41 T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

²⁹⁰ Puolustusministeriön intendenttiosasto N:o 5261/695/40. Int. 1. 11.5.1940. Koskee: elintarvikehinnastoa. Intendenttiosaston kiertokirje N:o 13/40. Int. 1. A 45 Lotta-Svärd Keskusjohtokunta kirjelmät piireille 1940–1942. KA.

²⁹¹ Työryhmä 429 N:o 10/1 3.1.1941. Koskee: sikalan rakentamista ja työmääräystä rakennusosastolle. T 12562/23 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto. Yleistä kirjeistöä 1940–1941 työpiireille saapuneet ja lähteneet. KA; Rakennusosasto N:o 7241/Rak. Koskee: keittiökasvien viljelemistä. T 13225/9 Työpiiri 460 saapuneita kirjeitä. KA.

²⁹² Linnoitustoimisto N:o 1245/Rak 20.1.1941. Koskee: keittolan ja leipomon rakentamista Onttolaan. T12562/23 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941 G & H työpiirit 420 ja 460. KA.

oli päivittäiset leipomistavoitteet, jotka olivat tuhansia kiloja. Leipomisurakka jatkui myös talvisodan ajan.²⁹³

Rajatoimistosta lähetettiin ryhmien emännille ohje²⁹⁴, jossa oli lueteltu suositeltavia ruokalajeja. Aamiaisvaihtoehdot koostuivat perunasta, makaronista, kalasta ja makkarasta eri muodoissa. Lihattomana vaihtoehtona oli useimmiten velli tai puuro. Päivällisvaihtoehdoiksi suositeltiin erilaisia keittoja. Joskus tarjolla saattoi olla jotain ”hienompaa”, kuten esimerkiksi jauhelihapihvejä tai karjalanpaistia. Jälkiruoksi suositeltiin valmistettavan jotain makeaa puuroa silloin tällöin. Ruokajuomana tarjottiin kaljaa tai piimää.²⁹⁵ Säännöstelystä huolimatta ruoka oli lähes samantasoista kuin kesän 1939 linnoitustyömaillakin. Lihan määrää oli hieman vähennetty eikä mehukeittoa ja valmiita voileipiä tarjottu. Lisäksi maitoa oli saatavilla niukemmin.²⁹⁶ Metsätyömaihin verrattuna ruoka oli huomattavasti monipuolisempaa. Metsätyöläiset elivät usein viikkokausia leivällä, läskillä ja suolakalalla. Tilanne parani suurimmilla savotoilla kämppäemäntien palkkaamisen myötä, mutta pienemmillä työmailla heikko ravitsemustilanne jatkui.²⁹⁷

Lottaruokaloissa aterioiminen oli suhteellisen edullista. Ruoka maksoi 14 markkaa²⁹⁸ päivässä. Se oli ammattimiesten keskimääräisen tuntipalkan verran. Useat miehet olivat kuitenkin rahattomia saapuessaan linnoitustyömaalle. Heille myytiin ruokaa luotolla, mikäli he suostuivat allekirjoittamaan sopimuksen, jonka mukaan ensimmäisestä täydestä palkasta voitiin ulosmitata lottalan saatavat. Velkaruokailusta muodostui kuitenkin ongelma ainakin IV AK:n alueella. Miehet tuhlasivat palkkansa uhkapeliin ja muuhun, eikä ruokaan ollut enää loppukuusta rahaa. Tällöin miehet pyrkivät ostamaan ruokaa velaksi lottaloista. Usein tästä syntyi velkaantumiskierre, jota oli vaikea katkaista. Tästä syystä Linnoitustoimistosta tuli jyrkkä määräys, jonka mukaan ruokaa ei saanut myydä velaksi kuin sellaisille työmiehille, jotka eivät olleet olleet työmaalla vielä täyttä palkkajaksoa.²⁹⁹

²⁹³ Käsini ja sydämin 2001, 20, 40.

²⁹⁴ Katso ohje liitteestä 5.

²⁹⁵ Ehdotus ryhmäpäälliköille. T 13225/8 Saapuneet 1940–1941 Työpiiri 460 III. KA.

²⁹⁶ Kannaksen linnoitustyömaiden ruokahuollosta tarkemmin: Lapirojääkärit 1993, 74.

²⁹⁷ Palokas 1995, 42–44.

²⁹⁸ 4 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

²⁹⁹ Työpiiri 420 N:o 214/420/40 10.10.1940. Ohje työnvälittäjille. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA; Linnoitustoimisto/rakennusosasto N:o 9610/Rak. 11.6.1941. Koskee: velaksi ruokailemista. T 12562/10 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto lähetettyjä yleisiä kirjelmiä, kiertokirjeet, lähetetyt II 1941. KA.

Jonkin asteiseksi ongelmaksi muodostui myös paikallisten asukkaiden ruokailu lottaloissa. Koska ruoka oli suhteellisen edullista ja sitä sai enemmän kuin korttiannoksilla, kiusaus lottaruokalassa ateriointiin lienee ollut suuri, vaikka toiminta oli kiellettyä. Jo joulukuussa 1940 Linnoitustoimisto joutui puuttumaan asiaan: se lähetti kirjeen, jossa lottia kiellettiin myymästä ruokaa muille kuin linnoittajille.³⁰⁰

Ruokailumahdollisuuden järjestäminen linnoitustyömailla oli toisaalta pakon sanelemaa, koska työmaat sijaitsivat useimmiten kaukana muista palveluista, eivätkä linnoittajat asuneet perheineen työmailla, jolloin ruokahuolto olisi voitu järjestää perheessä. Toisaalta ruokahuollon järjestäminen heijastelee ajan trendiä teollisuudessa ja metsätyömailla: molemmissa ruokahuollon tyydyttävä järjestäminen katsottiin työhyvinvointia ja työssä viihtymistä edistäväksi asiaksi. Ruokahuollon järjestämisellä pyrittiin ohjaamaan työläisten ruokailutottumuksia sekä opettamaan terveellisiä tapoja. Tavoitteena oli hyvin töissä jaksava työläinen.³⁰¹ Ruokahuollon järjestämisen voi katsoa tukeneen myös kasvatuksellisia näkökulmia. Työmiehille tarjottiin monipuolista ruokaa, jonka avulla heitä pyrittiin ohjaamaan pois ”läskiä ja leipää –ruokavaliosta”, joka oli yleistä erityisesti metsätyöläisten keskuudessa. Teoreettisesti katsoen kyseessä on ollut hienovarainen ruumiinkontrolli³⁰², jolla on pyritty edistämään hyviä ruokailutottumuksia työläisten parissa.

4.3. Rokotuksia ja tapaturmia

Lääkintähuollon järjestäminen kuului osana linnoitustyömaiden yleisjärjestelyihin. Lääkärille pääsi ilmaiseksi, ja lääkärin määräämät lääkkeet sai myös ilmaiseksi. Muutoin sairaanhoitomaksu oli 25 markkaa³⁰³ eli noin kahden, kolmen tunnin palkka. Yleensä kaikille linnoitustöihin tulleille pyrittiin järjestämään lääkärintarkastus, ja heidät pyrittiin myös rokottamaan isorokkoa ja lavantautia vastaan. Työryhmille oli nimetty oma lääkäri; tämä oli joko paikallinen kunnanlääkäri tai läheisen varuskunnan lääkäri. Lääkärinvastaanotto järjestettiin kerran viikossa pienillä työmailla ja kaksi kertaa viikossa isommilla. Liki päivittäin työryhmässä oli tavattavissa lääkintäaliupseeri tai lääkintälotta. Lääkintälotat olivat

³⁰⁰ Linnoitustoimisto N:o 11332/Rak. 18.12.1940. Koskee: muonitusta. T 12562/9

Rakennusosasto/Linnoitustoimisto. Lähetettyjä yleisiä kirjelmiä – kiertokirjeet lähetetyt I 1940 – 1941. KA.

³⁰¹ Esim. Hakkarainen 1948, 35, Nordberg 1980, 353 ja Palokas 1995, 40–41.

³⁰² Foucault 2005, 40.

³⁰³ 7,14 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

Lotta Svärd -järjestön Keskusjohtokunnan lääkintöosaston lähettämiä, sillä heidän palkkaamisessa ei suvaittu työryhmien omatoimisuutta samassa mittakaavassa kuin muonituslottien palkkaamisessa. Mikäli tiedossa oli työhön sopiva lääkintälotta, häntä sai ehdottaa tehtävään, mutta lopullinen päätös jäi Linnoitustoimistolle. Lääkintäaliupseerit olivat pääasiallisesti varusmiespalvelustaan suorittavia miehiä, mutta joukossa oli myös muutama reservinlääkintäaliupseeri. Ainakin IV AK:n alueella palveluksessa oli enemmän lääkintäaliupseereita kuin lääkintälottia.³⁰⁴

Lääkintälotan tai -aliupseerin vastuulla oli sairastuvan kunnossapito ja lääkintätarvikkeiden tilaaminen sekä kortiston pitäminen. Lisäksi työryhmän lääkintälotta tai lääkintäaliupseeri teki kuukausittain ilmoituksen hoidetuista tapauksista: sairaista, tapaturmista ja rokotuksista. Puuhaa heillä riitti muutenkin, koska esimerkiksi työpiiri 460:n alueella tapahtui vuoden 1941 maaliskuussa 51 tapaturmaa, joista yksi oli niin vakava, että uhri kuoli. Muita sairaustapauksia samana ajankohtana oli yli 230.³⁰⁵ Taulukossa 1 tapaturmat ja sairaustapaukset on luokiteltu työryhmittäin maaliskuun ajalta. Siitä voidaan nähdä, että tapaturmia sattui melko tasaisesti, pienemmissä ryhmissä kuitenkin suhteellisesti enemmän kuin suurissa. Tarkkaa syytä tähän on vaikea sanoa. Mahdollisesti pienemmällä työmailla valvonta ja valistus olivat huonommalla tolalla kuin suuremmissa ryhmissä. Muiden sairastuneiden määrä on myös suhteellisen tasainen, vain työryhmä 464 erottuu joukosta. Muissa työryhmissä sairastuneiden määrä on yhteensä alle sen, mitä se on työryhmä 464:ssä yksinään. Tätä eroa ei pysty selittämään pelkästään ryhmien välisillä kokoeroilla, vaan taustalla lienee muutakin, mahdollisesti influenssa-aalto tai vastaava.

³⁰⁴ Esim. Työpiiri 460 N:o 203/II c 28.1.1941. Koskee: työntekijäin korvauksia sairausajalta ja linnoitustyömaiden henkilökunnan vuosilomaa. T 12562/23 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941 työpiireille saapuneet ja lähteneet osat G & H työpiirit 420 ja 460. KA; Linnoitustoimiston ylilääkäri N:o 234/lääk. Koskee: lääkintähuoltoa. T 12562/25 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA; Lääkintähuoltotiedotukset maaliskuulta 1941 T 13225/3 Työpiiri 460 saapuneet kirjeet v. 1941. KA; Linnoitustoimisto, rakennusosasto N:o 7556/Rak. 7.5.1941 Koskee Työryhmien lääkintälottia. T 13214/37 Henkilöasiat 1940–1941. KA.

³⁰⁵ Lääkintähuoltotiedotukset maaliskuulta 1941 T 13225/3 Työpiiri 460 saapuneet kirjeet v. 1941. KA.

Taulukko 1. Lääkintähuolto työpiiri 460:n alueella maaliskuussa 1941.

Toimenpide/ Työryhmä	Rokotuksia		Lääkärintar- kastuksia	Tapaturmia		Muut sairaut
	lavantauti	isorokko		lieviä	lääkäriin	
Tr 461	—	—	18	9	1	29
Tr 462	—	—	47	4	2	5
Tr 463	—	55	55	10	3	41
Tr 464	138	60	100	8	3 ³⁰⁶	143
Tr 465	—	60	70	6	1	15
Tr 466	—	37	37	3	1	—
Yhteensä	138	212	327	40	11	233

Lähteet: Lääkintähuoltotiedotukset maaliskuulta 1941 T 13225/3 Työpiiri 460 saapuneet kirjeet v. 1941. SA.

Työpiiri 420:n alueelta vastaavan laajuisia tilastoja ei ole säilynyt, mutta lääkärintarkastuksia ja rokotuksia siellä suoritettiin samalla tavalla kuin 460:ssäkin.³⁰⁷ Lääkintätilastojen mukaan terveydentila työmailla oli kohtalainen tai hyvä. Paikoitellen linnoittajien keskuudessa esiintyi kulkutautiepidemioita, esimerkiksi tulirokkoa, sikotautia ja lavantautia.³⁰⁸

Lääkärintarkastusten ja rokotusten lisäksi ennaltaehkäisevänä toimenpiteenä oli siivoaminen ja ympäristön muokkaaminen terveellisemmäksi. Parakkien yleisestä siisteydestä pyrittiin pitämään huolta lähinnä siitä syystä, etteivät syöpäläiset olisi viihtyneet asumuksissa ja etteivät kulkutaudit olisi saaneet jalansijaa.³⁰⁹ Lavantautivaaran vuoksi kaivojen ympärille kasattiin savea, jotta pintavedet eivät olisi päässeet kaivoon³¹⁰. Puuhiilikaasuttimien käyttöönoton myötä häkämyrkytysvaara kasvoi. Linnoitustyömaalle ei otettu ajoon autoa, johon ei oltu asennettu ”häkäpönttöä” tai johon ei suostuttu asentamaan kyseistä laitetta. Kuljettajat altistuivat häkäkaasulle päivittäin, ja häkämyrkytyksestä tulikin autonkuljettajien ammattisairaus. Linnoitustyömailla häkämyrkytyksiin varauduttiin toimittamalla työryhmiin

³⁰⁶ Lisäksi maaliskuun aikana ryhmässä kuoli yksi mies tapaturman uhrina.

³⁰⁷ Työryhmä 422 N:o 146/422/41 1.3.1941 Koskee: lääkärin tarkastuksessa käyneet. T 13214/36 Työpiiri 420 varasto Hankintatoimiston tilaukset (vastaukset) v. 1940. KA.

³⁰⁸ Lääkintähuoltotiedotukset maaliskuulta 1941 T 13225/3 Työpiiri 460 saapuneet kirjeet v. 1941. KA.

³⁰⁹ Rakennusosasto N:o 8533/Rak. 23.5.1941. Koskee: huoltoa. Huoltomääräys N:o 2/41. T 13225/3 Työpiiri 460 saapuneet kirjeet v. 1941. KA.

³¹⁰ Linnoitustoimisto ylläkäri N:o 655/lääk. V E. 26.4.1941. Koskee: lavantautivaaran torjumista. T 12562/25 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

1-prosenttista metyleenisiniliuosta annettavaksi suonensisäisesti ensiavuksi, mikäli kuljettajalla oli häämyrkytyksen oireita.³¹¹

Ennaltaehkäisevät terveydenhoidon toimenpiteet olivat tärkeitä linnoitustyömailla, kuten ne olivat teollisuuden työpaikoillakin. Rokotuksilla pyrittiin ehkäisemään kulkutautien leviämistä, ja terveystarkastuksilla haluttiin huomata sairaudet tai muut työntekoon vaikuttavat seikat hyvissä ajoin.³¹²

Tapaturmia työmailla sattui monestakin syystä. Huolimattomuus ja puutteelliset välineet aiheuttivat osan, mutta myös inhimillisiä erehdyksiä sattui. Vaarallisimpia töitä olivat kivien louhinta ja pystytys. Tapaturmien torjuntaa varten perustettiin jokaiseen työryhmään turvallisuustoimikunta, jonka tehtävänä oli valvoa työvälineiden kuntoa ja turvallisuusmääräysten noudattamista.³¹³ Kuten taulukosta 1 voi havaita, vakavia tapaturmia, joissa tarvittiin lääkärin apua, tapahtui suhteessa kaikkiin tapaturmiin vähän. Toisaalta ei ole tietoa kriteereistä, joiden mukaan potilaat lähetettiin lääkärille. Voihan olla, että lääkintämiehet hoitivat jopa ompelua vaativia haavoja, sillä edes lääkärin hoitoa vaatineita tapaturmia ei oltu määritelty asiakirjoissa tarkemmin.

Kuolemantapauksia sattui koko linjan pituudella muutamia. IV AK:n alueella sattui ainakin yksi: maaliskuussa 1941 työryhmä 464:n louhintatyömaalla työmies kuoli, kun puominosturin kampi katkesi ja tynkä osui miestä päähän. Poliisitutkintapöytäkirjan mukaan tapaus oli puhdas onnettomuus. Kampi oli katkennut jo aikaisemmin, ja se oli hitsattu. Hitsaus oli kuitenkin epäonnistunut, sillä kampi oli jäänyt ontoksi. Vikaa ei voinut nähdä ulospäin, joten tapaturma ei ollut estettävissä.³¹⁴

Metsätyömaihin verrattuna linnoitustyömaiden lääkintähuolto oli järjestetty hyvin. Metsätyömiehet saivat selvittää miten kukakin taisi, sillä heidän työsuojelu- ja työterveysorganisaatioita ryhdyttiin perustamaan vasta 1960–1970-luvuilla. Syynä tähän on

³¹¹Linnoitustoimisto ylilääkäri N:o 608/Lääk. III D. Koskee: häämyrkytystapauksia. T 12562/25 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

³¹²Valtonen 1948: 184–185.

³¹³Rakennusosasto N:o 6423/Rak. 17.4.1941. Koskee: tapaturmien torjuntaa. T 13225/3 Työpiiri 460 saapuneet kirjeet v. 1941. KA.

³¹⁴Työpiiri 460 N:o 784/ II b. 8.4.1941. Koskee: O. Kinnusen tapaturmaista kuolemaa. T 13225/10 työpiiri 460 lähtevät kirjeet 1941. KA.

se, että savottaa tehtiin urakalla ja jokainen oli siis tavallaan yksityisyrittäjä.³¹⁵ Linnoitustyömaalla oli tuntipalkka ja siitä syystä työnantajan eli Linnoitustoimiston etu oli se, että työmiehet olivat terveitä ja työkykyisiä. Vastaavanlaiseen ajatteluun oli havahduttu teollisuusyhteisöissä jo 1920–1930-lukujen taitteessa. Esimerkiksi Yhtyneet Paperitehtaat oli perustanut tehtaiden yhteyteen sairaaloita ja sairastupia. Lisäksi yhtiöllä oli huoltotarkastaja, jonka työnkuvaan kuului muun muassa valistaa siisteyden ja puhtauden merkityksestä ja opastaa toimiin tapaturmien ehkäisemiseksi.³¹⁶

Linnoitustyömaiden terveydenhuoltojärjestelyt vastasivat hyvin pitkälti tehtaiden vastaavia. Tapaturmien ehkäisyyn oli kiinnitetty huomiota osana maailmanlaajuista trendiä, ja ennaltaehkäisyllä pyrittiin vähentämään sairauspoissaoloja. Se oli etu erityisesti työnantajalle, koska terve työmies tuotti enemmän kuin sairas.

4.4. Majoitusjärjestelyt

Linnoitustoimisto oli luvannut ulkopaikkakuntalaisille työmiehille palkkausehdoissa etuutena ilmaisen majoituksen. Tämä lupaus johti suuriin järjestelyihin lupauksen toteuttamiseksi harvaanasutulla seudulla kaukana kaupunkien ja kauppaloiden mahdollisuuksista.³¹⁷ Majoituspulman taustalla oli lähinnä työmaiden sijainti: vaikka osa työmaista sijaitsi asutuksen lähellä, niin monet linnoituskohteet olivat tiettömässä korvessa kaukana taloista.³¹⁸ Lisäksi majoitusongelmaan vaikutti parakkien tarvikepula, minkä vuoksi telttamajoitukseen jouduttiin turvautumaan kauemmin kuin oli ollut tarkoitus. Asutuksen lähellä tilapäisen majoituksen järjestäminen ei tuottanut ongelmia, sillä miehet saattoivat olla kortteerissa taloissa tai majoitettuna koulurakennuksissa, nuorisoseurantaloissa tai vastaavissa. Asumattomilla seuduilla jouduttiin turvautumaan telttamajoitukseen. Siinäkin ilmeni ongelmia: työjoukoille ei ollut tarpeeksi teltoja, sillä ne olivat joukko-osastojen käytössä. Pelastukseksi muodostuivat pahviteltat, joiden rakennustarpeita – pahvia ja raaka-lautaa – oli saatavilla reilusti.³¹⁹ Aluksi ongelmia tuotti myös tilattujen tarvikkeiden myöhästyminen. Linnoitustoimiston puolesta majoituspaikassa olivat tyynyliinat, peitteiden suojapäälliset,

³¹⁵ Palokas 1995, 40–42.

³¹⁶ Nordberg 1980, 349–353.

³¹⁷ Työpiiri 420 21.9.1940 N:o 124/420/40. Koskee: siirtoväen työhön sijoittamista. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

³¹⁸ Länsivaara ja Tolmunen 1994, 18–19.

³¹⁹ Saukkonen 1988, 136.

patjapussit ja patjaoljet. Huoltopäälliköiden kokouksessa 27.8.1940 kuitenkin todettiin, ettei näitä oltu saatu työryhmiin tilauksista huolimatta, eikä majoitusta näin ollen oltu voitu toteuttaa määräysten mukaisesti.³²⁰ Asia tuli kuitenkin todennäköisesti korjattua, sillä myöhemmin huoltopäälliköt eivät valittaneet kyseisten tavaroiden puutteesta.

Koska rakennustyöt pääsivät käyntiin monin paikoin vasta syksyn tullen, majoituspaikkojen lämmitys muodosti vaaratekijän. Paloturvallisuuteen kiinnitettiin huomiota vasta, kun oli sattunut useita tulipaloja.³²¹ Käytäntö osoitti myös majoitustilojen puhtaanapidon asiaksi, jota ei oltu mietitty loppuun asti suunnitteluvaiheessa ja johon jouduttiin etsimään ratkaisuja järjestelyjä vakiinnutettaessa.³²²

Majoitustilat eivät olleet ainoita, kiireellisimpiä kylläkin, rakennuksia, joita työmaille piti rakentaa, jotta linnoitustyöt pääsisivät käyntiin täydellä teholla ja huolto toimisi tyydyttävästi. Ruokailuparaki oli kiireellisyysjärjestyksessä yleensä toisena ja muut huoltorakennukset, kuten sairastupa, kolmantena. Varastotilaa tarvittiin muun muassa ruokatarvikkeille, työkaluille ja -koneille, hevosten rehulle, autojen polttoaineelle ja ampumatarvikkeille. Esimerkiksi Kuotissa, Lieksan lähetyillä, oli vuoden 1941 huhtikuun puoliväliin mennessä rakennettu ruokailurakennus, varasto, autotalli, paraki, ruokavarasto, konesuoja, sauna, sairastuvan varasto, paja- ja rehuvarasto, virkailijoiden ruokahuone ja ampumatarvikevarasto. Näiden yhteenlaskettu tilavuus oli 1655.5 kuutiometriä. Lisäksi kivilouhimolla oli kuusi rakennusta, joiden tilavuus oli 370 kuutiometriä.³²³ Kuten esimerkki osoittaa, linnoitustyömaista muodostui pikkukyliä, joissa toimi eri alojen ammattilaisia, jotka tarvitsivat katon päänsä päälle.

Ensimmäisenä tilapäismajoituksen muotona oli yösjän tarjoaminen lähiseudun taloista. Pientä korvausta vastaan paikkakuntalaiset majoittivat työmiehiä. Miehillä oli taloon tullessaan varustuksena huopa tai muu peitto sekä usein patjapussi, joka täytettiin rukiin

³²⁰ Linnoitustoimisto/Rakennusosasto 30.8.1940. N:o 3793/R. Koskee: huoltotarvikkeiden toimitusta. T 12524/14 hankintatoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä – tilauksia, koneita, erilaisia tarvikkeita ja henkilökunnan huoltoa koskevaa 1940. KA.

³²¹ Linnoitustoimisto/Rakennusosasto 14.6.1941 N:o 9883/Rak. Määräys. Koskee: paloturvallisuutta. T 12562/10 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto lähetettyjä yleisiä kirjelmiä – kiertokirjeet lähetetyt II 1941. KA.

³²² Linnoitustoimisto/Rakennusosasto 21.6.1940 N:o 464/R. Huolto-ohje N:o 2/40. Koskee: miehistön huoltoa. T 12562/9 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto lähetettyjä yleisiä kirjelmiä – kiertokirjeet lähetetyt I 1940–1941. KA.

³²³ Yhteensä nämä ovat neliömetreiksi muutettuna, mikäli oletetaan keskimääräiseksi huonekorkeudeksi 2,5 metriä, 810.2 neliötä. Työryhmä 422 15.4.1941 N:o 266/422/41. Ilmoitus rakennusten tilavuudesta. T 13214/36. Työpiiri 420 Varasto Hankintatoimiston tilaukset vastaukset v. 1940. KA.

oljilla. Olkia sai joko kortteeritalosta, tai mikäli heillä ei ollut, niin naapurista. Tyynyn virkaa toimitti pään alle kääritty takki tai villapaita. Miehiä oli majoitettuna useita samaan taloon, ja he nukkuivat useimmiten tuvan lattialle vieriviereen ahtautuneina. Työnjohtajilla oli väljemmät olot, sillä he saivat yleensä oman huoneen sänkyineen ja kirjoituspöytineen käyttöönsä.³²⁴ Heille saatettiin monesti vuokrata koko talo, jolloin majoitustilojen yhteydessä oli myös rakennusmuodostelman toimisto. Näin meneteltiin varsinkin silloin, kun työmaa oli asutuksen välittömässä läheisyydessä.³²⁵

Teltoja käytettiin majoitukseen laajalti; näin oli alun alkaen suunniteltukin, sillä Mannerheimin 21. syyskuuta 1940 antaman päätöksen mukaan työmailla järjestettiin telttamajoitus siihen saakka, kunnes parakkeja valmistuisi.³²⁶ Teltoja ei kuitenkaan ollut riittävästi, niinpä osa rakentajista jouduttiin sijoittamaan lähiseudun taloihin. Toisaalta parakit valmistuivat hitaasti tarvikepulan vuoksi, joten telтта- ja kortteerimajoitukseen jouduttiin turvautumaan koko linnoitustyön ajan. Parakkien käyttö oli suunniteltu laajemmaksi eli kattamaan koko majoitustarpeen, mutta tehtaiden rajallinen tuotantokapasiteetti ja ennen kaikkea pula kaikista rakennusmateriaaleista hidastuttivat parakkien valmistumista. Niinpä lähes kaikkialla turvauduttiin paikan päällä pystytettyihin lautarakennuksiin.³²⁷

Valmiita parakkeja tilattiin ainakin Enso-Gutzeit Osakeyhtiöltä. Linnoitustoimiston Hankintatoimisto oli laatinut parakkien piirustukset, mutta tehtaalta lähetettiin uusi, Puutalo O/Y:n suunnittelema malli, joka oli valmistushinnaltaan liki 5 000 markkaa³²⁸ kalliimpi kuin aluksi ehdotettu, mutta tehtaan edustajan mukaan sen todelliset perustamiskustannukset jäivät alle alkuperäisen parakkisuunnitelman. Tästä syystä näitä parakkeja tilattiin linnoitustoimistolle ensin viisi, ja sen jälkeen syyskuussa 1940 viitisen kymmentä, joista IV AK:n alueelle tuli 13: Kontiolahdelle viisi, Kaltimoon kolme, Jakokoskelle yksi ja Joensuuun neljä, jotka oli tarkoitettu työryhmä 463:n käyttöön. Parakit olivat siirrettävää mallia eivätkä ne sopineet talvikäyttöön ilman muutoksia. Toimitushinta, 40 970 markkaa³²⁹, sisälsi kaikki osat uunia ja muita lämmityslaitteita lukuun ottamatta.³³⁰ Hintaa kertyi helposti

³²⁴ Aulis Pylkkönen 29.10.1999 Joensuussa.

³²⁵ Työryhmä 421 28.2.1940. N:o 981/421/41. Koskee: vuokria. T 13214/36. KA.

³²⁶ Linnoitustoimisto 21.9.1940. N:o 1899/K/16a. Päätös. T 12523/10, mappi 16. KA.

³²⁷ Arimo 1981, 296.

³²⁸ 1 428,76 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

³²⁹ 11 707, 23 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

³³⁰ Linnoitustoimisto 31.8.1940. N:o 1586. Kirje Enso-Gutzeit Osakeyhtiöltä hankinta päällikkö L. Lyytikäiselle. T 12524/14. KA; Linnoitustoimisto 18.9. N:o 1644. Kirje Enso-Gutzeit Osakeyhtiöltä. Koskee: parakkeja. T 12524/14. KA.

10 000 markkaa³³¹ lisää, kun siihen laskettiin muut kustannukset, kuten kuljetus, pohjarakenteet ja lämmitysjärjestelmä. Tällöin 40 miehen parakin mieskohtaiseksi perustamishinnaksi tuli noin 1 250 markkaa³³². Tässä suhteessa pahviteltoa oli huomattavasti edullisempi vaihtoehto: sen perustamiskustannukset miestä kohden olivat 375–400 markkaa³³³. Tämä tietenkin edellytti sitä, että teltoa oli huolellisesti pystytetty, jolloin sitä oli mahdollista siirtää.³³⁴

Koska parakkeja ei oltu tarkoitettu talvikäyttöön, niitä piti ruveta korjaamaan talven lähestyessä. Vetoisuuden estämiseksi oli tärkeää, että jalustatuet pysyivät vaakasuorissa linjoissa, ja ohjeiden mukaan niitä pitikin tarkkailla mahdollisen liikkumisen havaitsemiseksi. Suositeltiin myös lumikerroksen kasaamista parakin seinien ympärille. Katolla oleva lumikerros toimi sekin eristeenä. Seinät olivat kiinni pulteilla, joita piti kiristää, jotta saumat tulivat tiiviimmiksi. Lisäksi seinien ja lattian raot tuli tilkitä. Paloturvallisuussyistä savupiipun ullakon läpi kulkeva osa tuli tarkastaa säännöllisesti, jotta ruostuminen huomattaisiin ajoissa, ja pystyttäisiin korjaamaan se pikaisesti.³³⁵

Esimerkiksi Onttolassa, työryhmä 463:n alueella, käytettiin sekä tehdasvalmisteisia että paikalla rakennettuja lautaparakkeja. Ryhmässä rakennettiin majoitusparakkien ohella suuri ruokailuparakki ja kanttiini.³³⁶ Sinne oli kyllä tilattu neljä tehdasvalmisteista parakkia, mutta ne oli suunniteltu vain 40 miehelle.³³⁷ Tämä ei mitenkään riittänyt täyttämään satojen miesten majapaikan tarvetta. Siitä syystä alueelle rakennettiin lautaparakkeja. Myös teltat ja kortteerimajoitus olivat käytössä. Työryhmä 463:n työmaalla muonituslottana työskennellyt Fanny Mönkkönen kertoi haastattelussaan tulostaan linnoitustyömaalle. Hänen mukaansa alueella oli ollut paljon asuinparakkeja ja ruokalarakennus oli ollut vastarakennettu, tuoreelle laudalle tuoksuva, hohtavan puhdas ja suunnattoman suuri rakennus. Parakkikylä oli Marjalan

³³¹ 2 857,51 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

³³² 357,19 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

³³³ 107,16–114,30 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

³³⁴ Työpiiri 420 19.12.1940. N:o 661/420/40. Selostus pahviteltojen käytöstä. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

³³⁵ Puolustusministeriö 12.12.1940. N:o Rak.t. 18641/1940. Kiertokirje. Koskee: miehistömajoitusta varten joukko-osastoihin jaettujen parakkien kunnostamista. T 12562/9 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto lähetettyjä yleisiä kirjelmää – kiertokirjeet lähetetyt I 1940–1941. KA.

³³⁶ Fanny Mönkkösen haastattelu 29.11.1999 Joensuussa.

³³⁷ Linnoitustoimisto 18.9.1940. N:o 1644. Kirje Enso-Gutzeit Osakeyhtiöltä. Koskee: parakkeja. T 12524/14 Hankintatoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä – tilauksia koneita, erilaisia tarvikkeita ja henkilökunnan huoltoa koskevaa. KA.

puoleisessa päädyssä; Onttolan puolella majoitus oli järjestetty teltoihin ja kylän maamiesseurantalolle.³³⁸

Nurmijärvellä, Lieksassa, sijainnut työryhmä 421 on hyvä esimerkki majoitus- ja huoltotilojen järjestelyn suhteen Pohjois-Karjalan korpimaastossa. Telttamajoituksen lisäksi ryhmän alueelle rakennettiin parakkeja, mutta myös vuokratrakennuksia käytettiin mahdollisuuksien mukaan. Kylällä oli Maamiesseuran talo, joka oli linnoittajien käytössä. Vuokraa siitä maksettiin 1500 markkaa³³⁹ kuukaudessa, ja lisäksi lämmityskustannukset lankesivat työmuodostelman kontolle. Sairastuvalle tilat oli vuokrannut Pielisjärven Osuusliike; 500 markan³⁴⁰ kuukausivuokraan sisältyi myös hoitajan asunto. Yksityisiltä ihmisiltä oli vuokrattu yhteensä kaksi tupaa, neljä kamaria ja neljä saunaa työryhmän käyttöön.³⁴¹

Työryhmien 421 ja 422 toimistohenkilökunta asui Lieksan keskustassa itse vuokraamissaan asunnoissa eikä linnoitustoimisto maksanut heille mitään korvausta asumiskuluista, vaikka heillekin olisi kuulunut maksuton asumus. Tästä syystä työryhmän toimistopäällikkö Mantere ehdotti Tiliosastolle, että heille myönnettäisiin palkankorotus, joka kompensoisi asumisesta aiheutuvia kustannuksia. Mantereella oli parannusehdotus myös siihen. Hänen mielestään toimistohenkilöille tuli antaa joku parakki majoituskäyttöön, jotta heidän majoitustaso olisi lähempänä kauppaloissa työskenteleviä virkaveljiään.³⁴²

Juuri Työpiiri 420:n ryhmissä pahviteltoja käytettiin enemmän kuin muissa ryhmissä. Kangasteltoja ryhmissä oli yhteensä 36, joista käytössä oli vain kaksi. Alkuperältään enemmistö teltoista oli englantilaisia, vain kaksi oli suomalaista, joista toinen oli vielä rikki. Pahviteltojen tarkkaa lukumäärää ei ole ilmoituksissa mainittu, mutta parakeissa ja pahviteltoissa käytössä olleiden kamiinon suuresta määrästä – yhteensä 77 makaavaa sekä pystykamiinaa – voi päätellä, että pahviteltoja on todella ollut käytössä paljon.³⁴³

³³⁸ Fanny Mönkkösen haastattelu 29.11.1999 Joensuussa.

³³⁹ 428,63 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

³⁴⁰ 142,88 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

³⁴¹ Työp. 420 31.12.1940 N:o 717/420/40. Työp. 420:n kangastelto- ja telttakaminatilanne 1.1.1941. T 13214/38 Muualla kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA. Työr. 421 28.2.1941. N:o 98/421/41. Työp:n vuokramenot helmikuulta 1941. T 13214/36 Työpiiri 420 Varasto Hankintatoimiston tilaukset vastaukset v. 1940. KA.

³⁴² Työr. 421-2 28.2.1941. N:o 400/421-2/41. Aloite. Koskee: toimistohenkilökunnan palkkoja ja parakkien käyttöä asunnoiksi. T 13214/40 Muualla kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1941. KA.

³⁴³ Työp.420 31.12.1940. N:o 717/420/40. Työp. 420:n kangastelto- ja telttakamiinatilanne 1.1.1941. T 13214/38 Muualla kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

Työryhmä 421:ssä kokeiltiin eri materiaalien käyttöä pahviteltojen seinissä. Käytössä oli kolme eri vaihtoehtoa: ensimmäisessä versiossa sekä sisä- että ulkolevyt olivat kartonkia, toisessa ulkolevyyn oli käytetty ensoniittia, kolmannessa sisäseinät olivat insuliitista ja ulkoseinät kartongista. Tarkoituksena oli testata eri vaihtoehtojen lämmöneristystä, jotta olisi löydetty taloudellisesti edullisin pahvitelttamalli.³⁴⁴

Jaostopäällikkö Tuurmo piti pahviteltojen käytöstä alustuksen 8.12.1940 pidetyssä huoltopäälliköiden neuvottelukokouksessa työryhmä 421:n kokemusten perusteella. Tuurmo aloitti puheensa toteamalla, että syksy ei ollut säiden puolesta ollut kovinkaan vaikea: pitkiä sateita eikä kovia pakkasiakaan ollut vielä ollut. Sen vuoksi ei mitään varmaa olosuhteisiin sopivuudesta voinut sanoa. Kuitenkin miehistö oli kokenut pahviteltat erittäin viihtyisiksi, sillä niistä ei oltu haluttu muuttaa hirsikämppeihin tai 40 miehen lautaparakkeihin. Päinvastoin oli esiintynyt tapauksia, joissa parakkeihin muuttaneet miehet halusivat muuttaa takaisin pahviteltoon, koska se heidän mielestään oli kodikkaampi ja rauhallisempi kuin parakki. Lisäksi 10–12 miehen joukossa, minkä suuruisia pahviteltoihin majoitetut ryhmät olivat, syntyi helpommin sisäinen toveruus ja yksimielisyys. Tuurmo näki tässä myös sellaisen hyvän puolen, että pienemmässä porukassa kuri oli helpompi säilyttää.³⁴⁵ Tuurmon näkemys siitä, että 10–12 miehen ryhmissä syntyy helpommin yhteishenki, on myöhemmin todennettu erilaisissa sotilassosiologian tutkimuksissa. Olli Harisen mukaan useissa tapauksissa kiinteäksi ryhmäksi määritellään ryhmä, jonka koko on 2–8 henkilöä. Niissä pääsee syntymään henkilökohtainen kontakti kaikkiin ryhmän jäseniin, mikä puolestaan lisää yhteenkuuluvuuden tunnetta. Nämä ryhmät ovat Harisen mukaan useimmiten primääriryhmiä.³⁴⁶ Knut Pippingin lanseeraamien termien mukaan kyseessä on paikallisryhmä, koska sen muodostumisen perusteena ovat majoitusolot.³⁴⁷

Siisteyden ja puhtaudenkin puolesta pahviteltat olivat Tuurmon mukaan soveliaita työmiesten majoitukseen. Se, kuinka siistinä jokin majoitustila pysyy, riippui Tuurmon mielestä täysin siinä asuvista miehistä. Teltoihin ei palkattu siivoojia, vaan asukit hoitivat itse puhtaanapidon; tästäkin syystä pahviteltat olivat edullisempia kuin parakit. Vastoin ennakkokäsityksiä ei teltoista ollut löytynyt täitä tai muita pikkueläviä. Isommissa

³⁴⁴ Työp. 420 2.11.1940. N:o 374/420/40. Kirje Työmaaosastolle. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

³⁴⁵ Työpiiri 420 N:o 661/420/40 19.12.1940 Koskee: selostusta pahviteltojen käytöstä. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

³⁴⁶ Harinen 2000, 61.

³⁴⁷ Pipping 1978, 140–141.

majoitusyksiköissä niistä sitä vastoin oli ollut riesaa. Lisäksi kuumetapauksia oli Tuurmon raportin mukaan esiintynyt enemmän muunlaisissa majapaikoissa asuvissa kuin pahviteltoihin majoitetuissa.³⁴⁸

Lämmityskulut muodostuivat pahviteltoissa kalliimmiksi kuin muissa majoitusmuodoissa. Lämmön lähteenä oli kamiina, jota piti lämmittää säännöllisesti ja tasaisesti. Lämmön säilymisen edistämiseksi oli kamiinan ympärille ryhdytty muuraamaan tiiliä, ja tästä kokeilusta olikin saatu myönteisiä kokemuksia. Päivällä valoa teltoihin tuli parista lasi-ikkunasta, ja illalla käytettiin myrskylyhtyä tai seinälamppua. Molempien vaihtoehtojen öljynkulutus oli suhteellisen pieni, mitä pidettiin hyvänä vallitsevan öljyn vähyyden vuoksi.³⁴⁹

Arkistoissa ei ole merkintöjä siitä, että miehet olisivat suuremmin purnanneet majoitusoloista. Majoitus oli ilmaista ja se riitti useimmille. Aleks Vapekko, joka oli sekatyömiehenä Kaltimossa, otti telttamajoituksen annettuna ja luonnollisena tapana asua.³⁵⁰ Näin varmaan ajattelivat monet talvisodan veteraanit, jotka kotiutuksen jälkeen hakeutuivat linnoitustöihin, koska olivathan he tottuneet elämään erittäin vaatimattomissa oloissa. Kuten jaostopäällikkö Tuurmon alustuksesta käy ilmi, hyvä toverihenki korvasi majoitusolojen puutteita.³⁵¹ Varmaankin purnaajia oli, mutta ei niin suuressa määrin, että heistä olisi ollut raportoitavaksi asti.

Ahtaus oli tuolloin tuttua ”siviiliasumisessakin”. Suurin osa kaupunkien asunnoista vuonna 1938 oli yksi- tai kaksihuoneisia, joiden keskimääräinen pinta-ala oli noin 17 neliömetristä 40 neliömetriin. Yksihuoneisissa asunnoissa saattoi olla jopa yli kolme asukasta. Ahtaimmin asuttiin Kemin ja Kuopion seuduilla. Maaseudulla asuttiin hieman väljemmin; siellä melkein kolmessa neljästä asunnosta oli kaksi tai useampia huoneita. Kuitenkin maaseudulla yksihuoneisissa asunnoissa saattoi asua yli neljä henkilöä.³⁵² Tietenkin maaseutuasuntojen osalta täytyy ottaa huomioon myös se, että monin paikoin savotta- ja uittoaikoina taloissa oli useita majoitettuja kortteerimiehiä.³⁵³

³⁴⁸ Työpiiri 420 N:o 661/420/40 19.12.1940 Koskee: selostusta pahviteltojen käytöstä. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

³⁴⁹ Työp. 420 19.12.1940. N:o 661/420/40. Selostus pahviteltojen käytöstä. T 13214/38. KA.

³⁵⁰ Aleks Vapekko 2.2.2001 Juuassa.

³⁵¹ Työp. 420 19.12.1940. N:o 661/420/40. Selostus pahviteltojen käytöstä. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

³⁵² SVT 1941 XXIV : Sekalaista, taulukot 278. ja 279.

³⁵³ Pöytä 1997, 74.

Verrattaessa linnoitustyömaiden asunto-oloja metsätyömiesten majoitusoloihin huomataan, että majoittuminen seudun taloihin oli kummassakin ryhmässä yleistä. Savottalaisille pyrittiin rakentamaan kämppiä, mutta tasoltaan ne eivät vastanneet linnoitustyömaiden asuntoparakeja. Kämpät olivat usein varsin kosteita, ja monesti niiden ovina oli vain säkki tai muu kangas. Lämpöä kämppiin antoi avotakka tai kamiina. Seiniä kiersivät ”makuuritsit” ja keskellä lattiaa olivat pöytä ja penkit. Kämppien ikkunat olivat pienet ja valonlähteenä oli avotakan lisäksi kynttilöitä ja öljylamppuja.³⁵⁴ Linnoitustyömaiden telttamajoitus lienee ollut liki saman tasoista kuin metsäkämpissä, mutta asuntoparakit olivat huomattavasti valoisampia ja kuivempia kuin kämpät. Parakeissa oli suhteellisen suuret ikkunat ja valaistuksena käytettiin myös öljylamppuja. Linnoitustyömailla lämmitys järjestettiin suurimmaksi osaksi kamiinoilla, joissa ei tarvinnut pitää tulta jatkuvasti kuten avotakoissa. Lisäksi linnoitustyömailla pyrittiin järjestämään työvaatteille kuivatustilat, jotta parakit säilyisivät kuivempina. Kuitenkin ryhmissä, joissa majoitus oli järjestetty pääasiassa teltoihin, kuivaustilojenkin järjestäminen oli hankalaa. Esimerkiksi työryhmä 422:n alueella sairastupaa käytettiin kuivaushuoneena. Joskus, kun pyykki tuli pesulasta huonosti kuivaneena, sairastuvan lattia lainehti pyykeistä tippuneesta vedestä, mihin ei luonnollisestikaan oltu tyytyväisiä.³⁵⁵

Linnoitustyömaiden asunto-olot eivät häpeä vertailussa tehdastyöläisten asuntoihin. Tyypillisesti tehdastyöläinen perheineen asui yksihuoneissa asunnossa, josta Toivo Nordberg kertoo seuraavaa siteeraten huoltotarkastajan kertomusta vuodelta 1936: ”*Tyypillinen työntekijäasunto käsitti huoneen ja kylmän porstuan. Huoneen koko saattoi olla pienimmillään 2,5 x 3 metriä [- -] Huoneessa oli hella ja siihen liittyen tavallisesti muuri ja leivinuuni. Muuta lämmityslaitetta ei ollut, ja kun asunnot olivat hataria, niin kylminä talviöinä piti herätä yöllä lämmittämään.*” Asuntojen koko kasvoi 1930-luvun kuluessa, mutta esimerkiksi 32 m²:n suuruista asuntoa pidettiin liioiteltuna tehdastyöläisen käyttöön. Kuitenkin samoihin aikoihin Yhtyneet Paperitehtaat rupesi tukemaan työläisten omakotitalorakennushankkeita. Silti asumistaso ei noussut kovinkaan nopeasti.³⁵⁶

Majoituksen järjestäminen linnoittajille oli ehdotonta työvoiman saamiseksi linnoitustyömaiden sijainnin vuoksi. Tilanne oli sama kuin tehtaissa, jotka perustettiin kauas

³⁵⁴ Pöysä 1997, 68–69.

³⁵⁵ Työryhmä 422 N:o 106/422/41. 13.2.1941. Koskee: pyykkiä. T 13214/36 työpiiri 420 varasto Hankintatoimiston tilaukset (vastaukset) v. 1940. KA.

³⁵⁶ Nordberg 1980, 354–362.

aikaisemmasta asutuksesta. Asumisolosuhteiden piti olla tyydyttävät kahdesta syystä. Ensinnäkin viihtyvyys oli otettava huomioon työhyvinvoinnin ja tyytyväisyyden säilyttämiseksi. Toisekseen jo paljon aikaisemmin oli havahduttu terveyden ja asumisolojen riippuvuussuhteeseen. Siistiä ja raikasta asuntoa pidettiin hygienian peruspilarina.³⁵⁷ Majoitus voidaan nähdä myös osana työmiesten kontrollia. Ensinnäkin majoittamalla miehet työmaiden yhteyteen heidän vapaa-aikaansa oli helpompi valvoa. Toiseksi yhteismajoituksessa syntyy yhteisöllistä valvontaa, johon esimerkiksi Knut Pipping havainnoissaan törmäsi³⁵⁸. Kolmanneksi tarjoamalla majoituksen Linnoitustoimisto pystyi määrittelemään työmaa-asumisen olosuhteiden ideaalin ja sitä kautta vaikuttamaan työmiesten odotuksiin asumisen tasosta myös muualla. Ideaalin tunnusmerkkejä olivat ohjeiden perusteella ainakin puhtaus, yleinen siisteys ja viihtyisyys.

4.5. Taistelua syöpäläisiä ja tulipaloja vastaan

Työmaiden paloturvallisuuteen alettiin kiinnittää huomiota, kun oli jo sattunut useita uhkaavia tulipaloja. Tällöin todettiin, että sammutuskalusto ja miesten sammutustaito olivat puutteellisia. Näitä seikkoja korjaamaan ja uusia paloturvallisuutta parantavia ehdotuksia tekemään perustettiin työryhmiin palolautakuntia.³⁵⁹ Käytännön toimen turvallisuuksien parantamiseksi perustettiin jokaiseen majoituspaikkaan palokunnat, joiden johtamista varten koulutettiin palopäälliköitä yleensä rakennusmestareista Helsingissä järjestetyillä kursseilla. Muitakin palokunnan jäseniä koulutettiin. Tilanteen niin vaatiessa koko työryhmän miehistö osallistui sammutustöihin.³⁶⁰ Lisäksi annettiin määräys, että jokaisen työmuodostelman tuli asettaa palovartijat, joiden tehtäviin kuului tarkistaa töiden päätyttyä rakennusten tulisijat siltä varoin, että niihin olisi jäänyt kytemään tuli. Myös puukaasutinautojen säiliöiden tyhjennyspaikat piti tarkastaa huolellisesti, sillä niistä oli alkanut useita metsäpaloja. Palovartijan tehtävät yhdistettiin usein yövartijan velvollisuuksiin. Työmiehiin kohdistettiin valistuskampanjoita, joilla pyrittiin vaikuttamaan tulenkäsittelyn huolellisuuteen.

³⁵⁷ Nordberg 1980, 362–363.

³⁵⁸ Tarkemmin Pippingin havainnoista Pipping 1978: 131–135.

³⁵⁹ Työr. 421 – 2 3.2.1941. N:o 219/421 – 2 /41. Kirje työryhmille. Koskee: tulipaloja. T 13214/41 Työmälle lähetetyt kirjeet. KA.

³⁶⁰ Työr. 421 5.4.1941. N:o 200/421/41. Koskee: palokuntaa. T 13214/36. KA; Työp. 420 19.2.1941. N:o 155/420/41. Koskee: palontorjuntakursseja. T 12562/5 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Tulipalopöytäkirjat ja palotarkastuspöytäkirjat (paloturvallisuutta koskevat kirjelmät) 1940–1941. KA.

Julistekampanjat julistivat muun muassa: ”Käytä varoen tulta”, ”Muista tulen vaara” ja ”Tuli tuhoaa kaiken”.³⁶¹

Yksi ennaltaehkäisyn muoto olivat palotarkastukset, joita järjestettiin jokaisessa työryhmässä. Tulokset eivät olleet kaikkialla kovin mairittelevia. Työpiiri 420:n alueella huomautettavaa löytyi paljon. Useita varastoja määrättiin siirrettäviksi paloturvallisuussyistä, ja muutamista konesuojista ja öljyvarastoista piti poistaa lämmityslaite. Sammutuskalustossa havaittiin suuria puutteita. Tästä syystä sammutusvälineistöä kehoitettiin hankkimaan pikimmiten.³⁶² Työryhmä 429:stä löytyi suurimmat ongelmakohdat. Palotarkastuspöytäkirjan yhteenvedossa sanottiin, että työryhmän alueella ei paloturvallisuutta juurikaan oltu otettu huomioon. Varsinkin Saunajärven työmaa-alueella todettiin törkeitä laiminlyöntejä, esimerkiksi omatekoisia kamiinoita ja pönttöuneja. Viat käskettiin korjata välittömästi, mutta lyhytaikaisen tarpeen vuoksi kauneusseikkoja ei tarvinnut ottaa korjauksissa huomioon, vaan ne olivat toteutettava käytännöllisistä lähtökohdista.³⁶³ Työpiiri 460:n alueella huomautettavaa oli vähemmän; valtaosa rakennuksista vastasi turvallisuusmääräyksiä, joten tarkastajana toimineelle insinööri Esko Setälälle jäi tehtäväksi vain varovaisuuden korostaminen.³⁶⁴

Tarve palokuntien perustamiseen ja palotarkastuksiin toden totta olikin olemassa. Esimerkiksi Kuotin majoitusalueella paloi 29.11.1940 englantilainen kangastelta ja sen mukana työmiesten varusteita noin 8 000 markan³⁶⁵ arvosta. Teltassa oli ollut ruokatunnilla neljä miestä, jotka olivat sytyttäneet tulen kamiinaan. Lähtiessään he eivät olleet sammuttaneet tulta kamiinasta, vaan jättäneet sen palamaan vartioimatta. Kuulustelupöytäkirjan laatijan, työryhmän poliisipäällikkö K. E. Marilan, mukaan palo oli saanut alkunsa katolle lentäneestä kipinästä. Palo oli todennäköisesti edennyt nopeasti, eikä sitä huomattu ennen kuin teltoa oli jo

³⁶¹ Linnoitustoimisto/Rakennusosasto 14.6.1941. N:o 9883/Rak. Määräys. Koskee: paloturvallisuutta. T 12562/10 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Lähetettyjä yleisiä kirjelmiä – kiertokirjeet lähetetyt II 1941. KA.

³⁶² Linnoitustoimisto 28.2.1941. N:o 3846/Rak. Palotarkastuspöytäkirja 21.2.1941. T 12562/5 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Tulipalopöytäkirjat ja palotarkastuspöytäkirjat (paloturvallisuutta koskevat kirjelmät) 1940–1941. KA.

³⁶³ Linnoitustoimisto 27.2.1941. N:o 3741/Rak. Koskee: palotarkastuspöytäkirjoja. T 12562/5 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Tulipalopöytäkirjat ja palotarkastuspöytäkirjat (paloturvallisuutta koskevat kirjelmät) 1940–1941. KA.

³⁶⁴ Työp. 460 10.2.1941. N:o 295/Ib. Koskee: palotarkastuksia. T 12562/5 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Tulipalopöytäkirjat ja palotarkastuspöytäkirjat (paloturvallisuutta koskevat kirjelmät) 1940–1941. KA.

³⁶⁵ 1 400,18 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

palanut maan tasalle. Lisäksi teltan sammutuskalusto oli ollut puutteellinen: vain yksi vesisanko. Uuteen telttaan oli hankittu kolme vaahtosammutinta vastaisen varalle.³⁶⁶

Kuotissa sattui toinenkin tulipalo. Louhivaarassa paloi 2.2.1941 generaattori- ja kompressorisuoja. Ihmisiä ei tässäkään palossa vahingoittunut, mutta suojassa olleet tasavirtageneraattori, moottori ja porakone vaurioituivat. Ilmoituksen mukaan Korjaamo 420 oli luvannut korjata ne – generaattoria lukuun ottamatta – kolmessa viikossa. Suojan uudelleenrakentamisen arvioidut kustannukset olivat noin 4 900 markkaa³⁶⁷. Työt eivät keskeytyneet palon vuoksi, sillä reikiä oli valmiiksi porattuna riittävästi, joten työajan menetyksenä kuluja ei syntynyt. Palo oli alkanut tässäkin tapauksessa kamiinan lämmityksestä. Koneenhoitaja Riekkinen oli sään ollessa pakastumaan päin päättänyt lämmittää konesuojaa mutta käyttänyt sytyttämiseen sääntöjen vastaisesti bensiiniä. Oletettavasti polttoainetta oli roiskunut lattialla olleille pilkkeille, jotka olivat vetäisseet tulen itseensä bensa-kaasuuntuessa. Tuli oli levinnyt nopeasti voiteluöljyn ja polttoaineen kyllästämällä lattialla. Riekkinen sai pitää työnsä huolimatta siitä, että oli rikkonut sääntöjä, sillä häntä pidettiin ahkerana ja tunnollisena työntekijänä.³⁶⁸

Vahinkoja sattui myös vuokratuissa asumuksissa. Kuhmon Särkijärvellä paloi 12.4.1941 tilapäiseksi majoituspaikaksi vuokrattu riihi. Tämäkin palo sai alkunsa lämmityskamiinasta, kun pärekatolle lentänyt kipinä sytytti rakennuksen tuleen. Riiheen oli majoitettuna 16 miestä, joista osa oli jo ehtinyt vuoteeseen. Kuulustelupöytäkirjan mukaan sekatyömies Putkonen oli huomattuaan savuhormin viereisestä aukosta lieskoja ullakolla herätellyt muut ja ryhtynyt välittömästi irtaimiston kanton. Sekatyömies Sihvonen oli juossut ilmoittamaan työnjohtaja Penttilälle tämän asuinpaikkaan, joka sijaitsi noin 50 metrin päässä riihestä. Linnoitustoimiston omaisuutta palossa tuhoutui vain yhdeksän sahalaudasta tehtyä sänkyä ja yksi pöytä. Työmiehiltä paloi omaisuutta vähäisessä määrässä. Riihen omistaja, maanviljelijä Paavo Pulkkinen, vaati riihestään korvausta 16 000 markkaa³⁶⁹. Työryhmän päällikön mukaan summa oli kohtuullinen, ja siitä oli jo vähennetty rakennuksen vakuutusarvo.³⁷⁰

³⁶⁶ Jäljennös kuulustelupöytäkirjasta K. E. Marila Työr. 422. T 12562/5. KA; Työr. 422 24.2.1941. N:o 133/422/41. Koskee: telttapaloo. T 13214/36 Työpiiri 420 Varasto Hankintatoimiston tilaukset vastaukset v. 1940. KA.

³⁶⁷ 973,29 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

³⁶⁸ Työr. 421 – 2. N:o 232/421 – 2/41 sal. Koskee: ilmoitusta sattuneesta tulipalosta sekä ko. kuulustelupöytäkirjan lähettämistä. T 12562/5 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Tulipalopöytäkirjat ja palotarkastuspöytäkirjat (paloturvallisuutta koskevat kirjelmät) 1940–1941.KA.

³⁶⁹ 4 572,02 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna

³⁷⁰ Työr. 429 15.4.1941. N:o 904/1. Koskee: palovahingon korvaamista. T 12562/5

Majoitusjärjestelyjä silmällä pitäen annettiin useita huoltomääräyksiä, joissa oli ohjeita esimerkiksi majoitustilojen puhtaanapitoa varten. Huoltopäällikön tehtävä oli valvoa, että määräyksiä noudatettiin. Lisäksi jokaisessa asuinpaikassa oli tupapalvelija, jonka piti huolehtia, että annetut tehtävät tehtiin ajallaan. Oletettavasti hiekkaa ja muuta likaa kantautui työmiesten vaatteiden mukana sisälle, minkä vuoksi päivittäinen siivoaminen oli tarpeen. Joissakin asumuksissa se laiminlyötiin, mistä seurasi tietenkin lian kasaantuminen asuntoon. Ohjeiden mukaan majoituspaikat piti yleisen viihtyvyyden nimissä lakaista kerran päivässä ja roskakorit sekä sylky- ja tuhkakupit piti tyhjentää päivittäin. Kerran viikossa tuli pestä lattiat lysolilla tai muulla desinfiomisaineella. Vuodevaatteet piti tuulettaa pari kertaa kuussa ja samalla vuoteet oli pestävä pesuaineliuoksella. Tämän helpottamiseksi makuulavojen tilalle määrättiin rakennettavaksi kerrossängyt, jotka voitiin kantaa ulos puhdistettavaksi. Parakeissa oli miehistökaapit työmiesten henkilökohtaisten varusteiden säilyttämistä varten; huoltopäällikön tehtävä oli valvoa, että kaapit pysyivät järjestyksessä. Ohjeiden mukaan käymälät oli säännöllisesti puhdistettava ja kalkittava. Lisäksi likakaivot ja muut kaatopaikat oli kalkittava hajujen vähentämiseksi ja karpästen synnyn estämiseksi.³⁷¹ Lähteistä ei käy ilmi, noudatettiinko määräyksiä käytännössä.

Syöpäläiset olivat syynä siivousmääräyksiin. Syöpäläisiä torjuttiin muun muassa syanivety-nimisellä aineella. Käsittelyn suoritti lääkintähenkilökunta, jonka puoleen piti kääntyä heti, jos majapaikassa havaittiin syöpäläisiä.³⁷² Tätä luonnollisesti oli melko paljon työmiesten päissä ahtaiden asumisolojen ja kehojen peseytymismahdollisuuksien vuoksi. Lottakanttiinien myyntiartikkeleihin kuuluivatkin täikammat.³⁷³

Puutteelliset peseytymismahdollisuudet edesauttoivat syöpäläisten syntyä. Vaikka Saukkonen antaa artikkelissaan *Linnoitustyöt ja vakinaiset puolustusasemat* ymmärtää, että saunoja oli

Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Tulipalopöytäkirjat ja palotarkastuspöytäkirjat (paloturvallisuutta koskevat kirjelmät) 1940–1941. KA.

³⁷¹ Työr. 422 10.3.1941. N:o 160/422/41. Koskee: syöpäläistilannetta. T 13214/36 Työpiiri 420 Varasto Hankintatoimiston tilaukset vastaukset v. 1940. KA; Linnoitustoimisto/ Rakennusosasto 23.5.1941. N:o 8533/rak. Huoltomääräys N:o 2/41. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

³⁷² Työryhmä 422 10.3.1941. N:o 160/422/41. Koskee: syöpäläistilannetta. T 13214/36 Työpiiri 420 Varasto Hankintatoimiston tilaukset vastaukset v. 1940. KA; Linnoitustoimisto/Rakennusosasto 23.5.1941. N:o 8533/Rak. Huoltomääräys N:o 2/41. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

³⁷³ Fanny Mönkkönen 29.11.1999 Joensuussa.

paljon³⁷⁴, huoltoilmoitusten perusteella voi kuitenkin sanoa, ettei ainakaan IV AK:n alueella saunojen kapasiteetti riittänyt linnoittajille. Useimmissa IV AK:n alueella sijanneissa työryhmissä oli mahdollisuus saunoa vain kerran viikossa.³⁷⁵ Toki työmaiden lääkintähenkilökunnalla oli keinonsa syöpäläisten kuriin saamiseksi, mutta yleinen siisteys auttoi syöpäläisten torjunnassa. IV AK:n alueella työt painoutuivat syksyyn, talveen ja kevääseen, joten järviä ja uimista ei pystytty hyödyntämään peseytymiseen.

Syöpäläiset eivät olleet pelkästään linnoitustyömaiden ongelma. Savottakämpillä täitä ja luteita vilisi kiusaksi asti, ja ongelmaa pahensivat puutteelliset peseytymismahdollisuudet: syrjäisillä kämpillä mahdollisuus saunomiseen oli korkeintaan kerran viikossa³⁷⁶. Myös tehdastyöläisten asunnoissa oli erilaisia syöpäläisiä. Niitä vastaan käytiin taisteluun valistuksen keinoin. Perheenäideille painotettiin siisteyden ja puhtauden merkitystä. Tehdastyöläisten piirissä surkeat asunto-olot johtivat myös tuberkuloosin yleisyyteen. Sen torjumiseksi äitejä opetettiin tuulettamaan huonetta säännöllisesti.³⁷⁷ Linnoitustyömaiden asunto-olot vastasivat hyvin ajan standardeja, eikä niissä esiintynyt pahoja puutteita. Sodan kokeneet miehet eivät olleet tavattoman nirsoja asuinpaikkansa suhteen, varsinkin kun majoitus oli ilmaista. Asumisoloista ei liene suuremmin valitettu. Ainakin arkisto- ja haastattelutietojen mukaan miehet olivat suhteellisen tyytyväisiä majoitukseen, sillä valituksista ei mainittu.

Vaatteiden puhtaus oli tärkeä osa miesten hygieniaa ja vaikutti myös syöpäläistilanteeseen. Jo syksyllä 1940 työryhmät velvoitettiin järjestämään pyykkäri huolehtimaan linnoittajien vaatteiden pesemisestä. Pyykkärielle vietiin noin 20 miehen vaatteet kerrallaan pesuun, ja ne saatiin päivän kuluttua takaisin. Vaatteisiin tuli merkitä omistajan nimikirjaimet sekaannusten välttämiseksi. Pesun hinta määräytyi vaatekappaleittain. Haalareiden ja päällyshousujen pesu oli kalleinta: niiden pesu maksoi viisi markkaa³⁷⁸. Alushousut sai pesettyä kahdella markalla³⁷⁹ ja sukat markalla^{380 381}.

³⁷⁴ Saukkonen 1965, 200.

³⁷⁵ Huoltoilmoitukset työpiiri 460:n alueelta 15.5.–15.6.1941, T 13225/11 työpiiri 460 lähtevät 1940–1941. KA.

³⁷⁶ Pöysä 1997, 68.

³⁷⁷ Nordberg 1980, 362–363.

³⁷⁸ 1,43 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

³⁷⁹ 0,83 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna

³⁸⁰ 0,29 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna

³⁸¹ Työpiiri 460 N:o 225/III i/ 40. 19.9.1940. Ilmoitus. T 13225/12 Lähtevät 1940–1941 työpiiri 460. KA.

Puhtaus liittyi olennaisesti myös ideaaliin käsitykseen suomalaisesta sotilaasta. Sisäpalvelusohjesääntö määritteli, että sotilaan tulee olla siisti ja moitteeton antaakseen mahdollisimman hyvän kuvan joukko-osastostaan. Ohjesääntö määräsi myös sotamiesten peseytymisestä: joka aamu tuli pestä kädet, kasvot, kaula ja yläruumis sekä tarvittaessa leikata kynnet. Myös iltaisin tuli pestä yläruumis ja kädet sekä hampaat. Saunassa tuli käydä vähintään kerran viikossa ja samalla tuli vaihtaa alusvaatteet. Kesällä puhtaudesta huolehdittiin uimalla.³⁸²

Siisteyden vaalimisella voidaan nähdä olleen kahdenlaisia päämääriä: terveydelliset näkökohdat ja ideologiset näkökohdat. TerveYTEEN liittyvät seikat ovat ilmiselviä. Ideologiselta kannalta asia on monitahoisempi. Ensinnäkin siinä voidaan nähdä porvarillisten tapojen levittämistä epäsiivona pidettyjen työläisten pariin. Toisaalta sivistysvaltion rakentamiseen liittyi myös työläisten olojen parantaminen, jotta heidät saataisiin tukemaan yhtenäiskulttuuria ja sen perustana olevan valtion tavoitteita.³⁸³

Myös ympäristön siisteys tuntui olevan linnoitusjohdon sydäntä lähellä. Työmaille nimittäin lähetettiin useita kirjeitä, joissa kehoitettiin huolehtimaan lautojen pätkät, säkkien riekaleet ja vääntyneet naulat pois lojumasta. Ainakin naulojen kohdalla kyse oli säästäväisyydestä. Naulat käskettiin oikoa ja käyttää uudelleen. Myös kaikki rautaromu käskettiin kerätä talteen.³⁸⁴

Huoli linnoitustoimiston omaisuudesta oli pääasiallinen syy tulipalojen ennaltaehkäisyyn. Toisaalta sekä tulipalojen ehkäisyyn liittyvässä valistuksessa että hygieniavalistuksessa voidaan nähdä kasvatuksellisia kontrollielementtejä. Työläiset haluttiin kasvattaa kunnioittamaan työnantajan omaisuutta ja pitämään huolta työympäristön siisteydestä. Työympäristön siisteys edes auttoi vähentämään tapaturmia sekä hyödyntämään materiaaleja tehokkaammin. Yleisesti hygienian parantaminen auttoi pitämään syöpäläiset, niiden levittämät taudit ja muut kulkutaudit kurissa.

Ylipäättään huoltojärjestelyjen voidaan katsoa olleen osa työnantajan keinoja kontrolloida työläisiä. Erilaiset matkustusrajoitukset olivat toki ymmärrettäviä työn luonteen vuoksi, mutta

³⁸² Sisäpalvelusohjesääntö 1941, 77–78.

³⁸³ Ks. esim. Sevänen (1994) yhtenäiskulttuurista ja sen ideologisista elementeistä.

³⁸⁴ Rakennusosasto N:o 8335/Rak. Koskee: työmuodostelmissa toimeenpantavaa kevät siivousta. Määräys. T 13225/7 saapuneet työpiiri 460 1940–1941. KA.

tarjoamalla huoltopalveluja työmaakylissä, voitiin myös tarvetta liikkumiseen vähentää. Huoltojärjestelyillä rajoitettiin työmiesten vapautta valita käyttämiään palveluita, mutta toisaalta heitä ohjattiin käyttämään tietynlaisia palveluita, joiden työnantaja katsoi olevan keskeisiä. Tuolla valinnallaan työnantaja ilmensi ideologiaansa ja samalla konkretisoi sitä kontrolloimalla työmiesten vapautta. Palveluiden avulla pyrittiin myös ilmentämään niitä seikkoja, joita pidettiin tärkeinä osina työläisten arkea: terveellinen ruoka, terveydestä huolehtiminen, hygieniatason kohottaminen sekä säästäväisyys ja omaisuuden kunnioittaminen.

5. Vapaa-ajan kontrollilla paheita vastaan

5.1. Vapaa-aika käsitteenä

Stanley Parker määrittelee teoksessaan *The Sociology of Leisure* vapaa-ajan kolmella tavalla. Yksi tapa on ryhtyä vähentämään 24-tuntisesta vuorokaudesta työ, nukkuminen ja syöminen sekä muiden fysiologisten tarpeiden tyydyttäminen. Tällä menetelmällä saatua vapaa-ajan käsitettä voidaan kutsua jäännösajaksi. Tällainen vapaa-ajan määritelmä ei kuitenkaan ole yksiselitteinen, vaan ongelmaksi nousee vähennettävien aktiviteettien luonne. Esimerkiksi syöminen voi olla miellyttävä sosiaalinen tilanne eikä pelkkä fysiologisia tarpeita tyydyttävä pakko. Toisena määritelmänä Parker esittelee etenkin uskonnollisten ja filosofisten kirjoittajien käsityksen vapaa-ajasta. Sen mukaan vapaa-aika ei ole niinkään aikajakso vaan toiminnan tai toimijan luonne. Niin ollen vapaa-aikaa voidaan pitää mielentilana. Parkerin kolmas määritelmä yhdistää kaksi ensimmäistä, ja siinä otetaan huomioon sekä jäännösaika-ajattelu että käsitys siitä, millaista vapaa-ajan pitäisi olla. Kolmannen määritelmän mukaan vapaa-aika onkin aikaa, jolloin yksilö ei ole töissä ja omistautuu rentoutumiselle, huvittelulle, sosiaaliselle osallistumiselle tai itsensä kehittämiselle.³⁸⁵

Stanley Parker käyttää kahta eri termiä käsitellessään vapaa-aikaa. 'Leisure' on yleinen vapaa-aikaa tarkoittava termi, jolla ymmärretään rentoutuminen ja huvittelu velvoitteista vapaana. 'Recreation'-termiä käytetään usein tarkoittamaan samaa, vaikka siihen liittyy voimakkaasti itsensä kehittämisen ja työhön valmistautumisen aspektit. 'Recreation'-termiä käytettäessä vapaa-aikaan liitetään sosiaalinen kontrolli, pakko ja mieliin iskostaminen.³⁸⁶ Joffre Dumazedier käyttää puolestaan termejä 'spare time' ja 'leisure'. Hänen mukaansa 'spare time' on vanhempaa perua, ja se tarkoittaa samaa kuin Parkerin jäännösaika. 'Leisure' on Dumazedierin mielestä syntynyt teollisen vallankumouksen myötä ja liittyy niin ollen moderniin yhteisöön. Esiteollisessa yhteisössä työrytmi liittyi luontoon ja vuodenaikoihin, eikä työn ja vapaa-ajan välille tehty suurta eroa. Teollistuminen synnytti työn, joka ei ollut sidoksissa vuodenaikoihin eikä yhteisön rituaaleihin, vaan työ ja työn ulkopuolinen aika eriytyivät toisistaan huomattavasti. Dumazedierin käsityksen mukaan vapaa-ajallaan ihminen voi päättää itse mitä tekee, vaikkakin yhteiskunta vaikuttaa valintaan ratkaisevasti.³⁸⁷

³⁸⁵ Parker 1976, 17–18.

³⁸⁶ Parker 1976, 18–20.

³⁸⁷ Dumazedier 1974, 13–15.

Anu-Hanna Anttila (2005) on käsitellyt väitöskirjassaan *Loma tehtaan varjossa* vapaa-ajan kehittymistä sekä vapaa-ajan ja työn suhdetta. Anttilan mukaan vapaa-aika on tila, jossa ihmisen on mahdollista toteuttaa unelmiaan. Se on eskapistinen tila, jossa haetaan normaalista arjesta poikkeavia kokemuksia. Anttila ei silti pidä vapaa-aikaa kontrolloimattomana tilana, vaan hänen mielestään sitä hallitsevat erilaiset normit ja rituaalit.³⁸⁸

Vapaa-ajan sääntely syntyi samalla kun aikaa työtunnit vähenivät. Vapaa-aika osoittautui kompleksisemmaksi, ja huoli lisääntyvän vapaa-ajan vaikutuksesta työläisiin kasvoi. Kysyttiin, kasvattaako vai rappeuttaako lisääntynyt vapaa-aika työläisten luonnetta. Kansainvälinen työorganisaatio ILO järjesti vuonna 1920 ensimmäisen kongressin työläisten vapaa-ajasta. Kokoukseen osallistui 18 maata, ja siellä nostettiin esille organisoidun vapaa-ajan tarve työtuntien vähentämisen myötä.³⁸⁹ Organisoidussa vapaa-ajan vietossa on kysymys yhteiskunnan pyrkimyksestä vaikuttaa yksilöön sääntelyn keinoin.

Kahdeksan tunnin työpäivä sai aikaan toivoa ja mutta myös huolta siitä, miten vapaa-aikaa käytetään. Erityisesti valtaa pitävät luokat olivat huolissaan siitä, vaikuttiko lisääntynyt vapaa-aika työläisten persoonallisuuteen kasvattavasti vai alentavasti.³⁹⁰ Huoli johti toimenpiteisiin, joilla pyrittiin vapaa-ajan kasvattavaan vaikutukseen.

Työnantajat ovat työn lisäksi tarjonneet työntekijöille erilaisia sosiaalisia etuuksia. Monet suomalaiset teollisuustyönantajat perustivat 1900-luvun alkupuolella huoltokonttoreita, joiden tehtävänä oli järjestää työntekijöille asuntoja, polttopuita ja terveydenhuoltoa. Lisäksi ne pidättivät työntekijöiden palkasta esimerkiksi vuokrat ja verot sekä muut toistuvat maksut. Näin työntekijöiden ei tarvinnut hoitaa hankalia raha-asioita ja saattoivat keskittyä työntekoon. Lisäksi käytännöllä taattiin se, että laskut tuli hoidettua eikä holtiton rahan käyttö ajanut perhettä pulaan. Anttila katsoo tämän tarkoittavan myös sitä, että työläisten itsemääräämisoikeuteen puututtiin. Tätä voidaan pitää taloudellismoraalisena sääntelynä.³⁹¹

1930-luvulla sosiaalidemokraatit alkoivat valmistella työväen vapaa-ajan käyttöä ohjailevaa liikettä. Taustalla oli uskomus, että organisoitu vapaa-aika ennaltaehkäisisi sosiaalisia

³⁸⁸ Anttila 2005, 39.

³⁸⁹ Dumazedier 1974, 10.

³⁹⁰ Dumazedier 1974, 9–10.

³⁹¹ Anttila 2005, 51.

ongelmia. Yhtenä ohjenuorana oli ohjata työläisiä ruumiinkulttuurin ja taiteen pariin. Toisena pääkohtana nähtiin asuntopolitiikka, sillä henkisten harrastusten edellytyksenä nähtiin riittävän iso ja viihtyisä koti. Kodin sisustamisen lisäksi puutarhanhoito ja kotieläinten hankkiminen katsottiin hyväksi ja kannustettaviksi harrastuksiksi. Viihtyisässä kodissa saattoi levätä ja rentoutua, eikä vapaa-aikaa tarvinnut lähteä viettämään kaduille. Kolmantena kannustettavana harrastuksena nähtiin ammatillinen ja yleissivistävä opiskelu.³⁹²

Onkin tärkeää nostaa esille se seikka, että työnantajien lisäksi työntekijöiden vapaa-aikaa halusi kontrolloida myös työväenliike. Työväenliikkeen sisälle syntyi ammattitaitoinen työläisaristokratia, joka ajoi sivistyksen lisäämistä, sääntillisyyttä, kurinalaisuutta, säästeliäisyyttä ja raittiutta. Näin se omaksui moraalisaatelijän roolin ja määritteli luokkatietoisien ja kunnollisen työläisen. Kouluttamattomien ja ammattitaidottomien työläisten oli kuitenkin vaikea samaistua heihin, ja he alkoivat hylkiä sivistämisspyrkimyksiä.³⁹³ Työntekijät ovat olleet monentasoisen kontrollin kohteena. Työnantajat ovat pyrkineet sosiaalisen sääntelyn keinoin nostamaan työtehoa, ja toisaalta työväenliike on pyrkinyt rakentamaan työntekijöistä ideologista ideaaliaan kontrollin keinoin ja tarjoamalla esimerkkiä.

Alkoholin käyttö nähtiin merkittävänä uhkana työläisten moraalille ja työteholle. Siksi suomalainen alkoholikulttuuri on pitkälti vallan ja kontrollin leimaamaa. Alkoholin on katsottu aiheuttaneen monenlaisia ongelmia: milloin leipäviljaa on poltettu viinaksi, milloin alkoholin on katsottu aiheuttaneen epäjärjestystä. Alkoholin aiheuttamia ongelmia on pyritty kautta aikojen ratkomaan erilaisilla kielloilla ja rajoituksilla, jotka huipentuivat totaaliseen kieltolakiin vuosina 1919–1932. Kieltolain jälkeenkin alkoholin saatavuutta rajoitettiin huomattavasti aina 1970-luvulle saakka. Vuodesta 1969 lähtien, keskioluen vapauduttua, alkoholipolitiikan suunta on vapautunut jatkuvasti.³⁹⁴

Yksi merkki työvoimaan kohdistetusta vallasta ja kontrollista on sukupuolisuuden ja sen ilmenemismuotojen tukahduttaminen. Sukupuolisuuden rohkean ilmaisun jälkeen häveliäisyyden nousu osuu samaan aikaan kuin kapitalismin synty. Sukupuolisesta kontrollista tuli olennainen osa porvarillista järjestelmää. Michel Foucault selittää ilmiötä

³⁹² Anttila 2005, 136–137.

³⁹³ Anttila 2005, 47.

³⁹⁴ Peltonen 2006, 7–13.

teoksessaan *Seksuaalisuuden historia* niin, että seksuaalisuus on koettu vahvaksi uhaksi työorientoituneessa ajattelussa. Viettelyksiin ja nautintoihin antautuminen koettiin pahaksi, ja ainoa hyväksyty seksuaalisuuden muoto oli työvoiman uusintaminen.³⁹⁵

Myös Antonio Gramsci on *Vankilavihkoissaan* todennut, että työläisiltä alettiin vaatia sukupuolikuria. Hänen mukaansa sukupuolikuri liittyi itsekuriin eli oman käyttäytymisen kontrollointiin mutta myös syntyvyyden sääntelyyn. Tuotannon maksimointi edellytti rationaalista väestörakennetta. Sukupuolikuri liittyi näiden kahden seikan lisäksi työnantajien yleiseen kiinnostukseen työntekijöiden perheasioiden hoitamiseen, koska siten he katsoivat voivansa vaikuttaa työntekijöiden työtehoon sekä työpanokseen.³⁹⁶ Sukupuolikuri ei ole ollut pelkästään työnantajien intresseissä, vaan se on kuulunut myös kirkon vallan piiriin, sillä seksuaalisuus on ollut yleisimpiä uskonnon varjolla kontrolloituja asioita.

5.2. Alkoholit ja kurittomuus työmoraaalin uhkina

1900-luvun alussa teollisuuspiireissä julkaistiin useita teorioita työnrationalisoinnista. Niihin liittyi ajatus uuden työläistyypin luomisesta tai kasvattamisesta. Sen pohjana oli ajatus siitä, että uudessa tuotannossa vaadittiin kuria ja järjestystä, minkä tuli heijastua myös työläisten yksityiselämään. Sen vuoksi työläisten tuli säilyttää ja kasvattaa lihastensa ja hermostonsa tehokkuus. Alkoholit nähtiin ruumista pahiten rappeuttavana tekijänä, jonka vuoksi valtion tuli taistella alkoholia vastaan.³⁹⁷

Suomessa raittiusliike liittyi osana kansallisen identiteetin luomiseen. Kontrollointi ja alkoholin saatavuuden rajoittaminen ovat luonnehtineet suomalaista alkoholikulttuuria. Suhtautumisesta onkin puhuttu kieltokulttuurina, jonka huipentumana voidaan nähdä itsenäisyyden ensimmäisen vuosikymmenen aikana toteutettu kieltolaki. Ylipäätään suhtautuminen alkoholiin oli erittäin kielteistä, ja alkoholipolitiikasta muotoutui ankara ja holhoava.³⁹⁸

³⁹⁵ Foucault 1998, 13.

³⁹⁶ Gramsci 1982, 133–136, 142–150.

³⁹⁷ Gramsci 1982, 150–152.

³⁹⁸ Peltonen 2006, 7–9.

Raittiusliike oli nuorisoseuraliikkeen ohella yksi merkittävimmistä liikkeistä, jotka loivat suuntaviivoja suomalaisuudelle. Sen suurin voima oli siinä, että siihen liittyi ihmisiä säätytaustasta riippumatta. Myös aatteellisesti kansanliikkeet yhdistivät suomenkielisten – niin eliitin kuin työväestönkin – pyrkimykset. Liikkeet saivat poliittista painoarvoa, koska poliittinen eliitti koki, että työväestön vapaa järjestäytyminen vähentää mahdollisia konflikteja ja sivistää kansaa. Kieltolain jälkeen raittiusliike institutionalisoitui Alkon monopoliasemaan sekä tiukkaan lainsäädäntöön. Pertti Alasuutarin mukaan 1930–1950-luvuilla sääntelyn kohteena oli erityisesti työväestö. Hän perustelee näkemystään sillä, että klubiravintolat saivat toimia suhteellisen vapaasti, vaikka niissä käytettiin paljon alkoholia, mutta työläisten suosiossa olleisiin olutravintoloihin puututtiin kovalla kädellä.³⁹⁹ Alkoholi on ollut suomalaisessa yhteiskunnassa kontrollin keskiössä, ja sitä on käsitelty historiallisessa ja yhteiskunnallisessa tutkimuksessa paljon. Erityisesti alkoholin käytön sosiaalisia ongelmia on pyritty minimoimaan kontrollin keinoin. Myös valistusta on hyödynnetty taistelussa viinaa vastaan.

Suhtautumisessa alkoholiin voidaan nähdä myös sosiaalista hierarkiaa. Useat tutkijat korostivat, että ylemmät sosiaaliluokat osasivat käyttää alkoholia kohtuudella, koska heillä oli turvanaan pitäytyvä kulttuuriperintö. Eli asiaa tulkittiin niin, että sivistynyt kansanosa osasi käyttää alkoholia kohtuudella. Ongelmaksi muodostuivat alemmat kansankerrokset, joiden sivistystaso ja tapakulttuuri eivät olleet riittäviä.⁴⁰⁰

Jo heti kieltolain jälkeen lakiin pyrittiin samaan määräykset ruotsalaisvaikutteisesta vastakirjajärjestelmästä, jolla pyrittiin henkilökohtaiseen myynninvalvontaan. Lupakirjajärjestelmä ei mennyt läpi vuoden 1932 väkijuomalakiin, vaan laissa tyydyttiin luettelemaan tapaukset, joissa viinaksia ei saanut myydä.⁴⁰¹ Sen sijaan Alkoholistilaissa (60/36) määriteltiin huoltotoimenpiteitä, joilla saatiin *”juopottelevaa elämää viettävä henkilö palautettua raittiiseen ja säännölliseen elämäntapaan.”* Laissa todettiin, että ennen varsinaisia huoltotoimenpiteitä – raittiusvalvonta, laitoshoido tai jopa pakkotyölaite – alkoholista oli ohjattava ja neuvottava sekä muilla toimenpiteillä tuettava raittiiseen elämäntapaan.⁴⁰²

³⁹⁹ Alasuutari 1996, 188–190.

⁴⁰⁰ Peltonen 2006, 10.

⁴⁰¹ Kahlos 2006, 180–181.

⁴⁰² Tuori 2004, 85–86.

Raskas työ, poissaolo kotoa ja ylipäättään sodan jälkeinen poikkeustila voidaan nähdä juurevana alustana alkoholin käytölle. Lähestulkoon kokonaan käsipelillä tehty työ oli erittäin raskasta sekä fyysisesti että henkisesti, sillä työmaat sijaitsivat suurimmilta osin kaukana asutuksesta, joten mahdollisuudet muihin kuin työporukan välisiin kontakteihin olivat vähäiset. Monien työmiesten perhe asui toisella paikkakunnalla, ja heitä pääsi tapaamaan vain harvoin.⁴⁰³ On siis todennäköistä, että huoli perheestä painoi monien linnoittajien mieliä. Työmotivaation heikentyessä työmailla esiintyikin lieveilmiöitä: juopottelua, tappeluita ja muita järjestyshäiriöitä.

Järjestyksenpitoa varten työryhmiin palkattiin järjestysmiehiä eli kyläpoliiseja, joilla oli yleisen poliisin oikeudet. Kyläpoliisien tuli valvoa työmaiden yleisen järjestyssäännön noudattamista. Sen mukaan käytöksen tuli olla siivoa ja hillittyä, humalaiset tuli rauhoittaa väkivaltaa välttämällä, löydetty alkoholi tuli takavarikoida ja toimittaa työryhmän toimistoon. Lisäksi tappelut ja räyhääminen oli estettävä. Kyläpoliisit valvoivat työryhmiin kuuluvien naisten yksityiselämää ja pitivät silmällä alueen asukkaita ja heidän vieraitaan. Järjestyksenvalvontaan kuului myös parakkien – sekä ruokala- että majoitusparakkien – seuranta.⁴⁰⁴

Ennaltaehkäisevänä toimenä työmaiden rauhan säilyttämisessä oli työmiesten tarkka valikointi. Vaikka työmiesten taustat pyrittiin tarkastamaan ennen palkkausta, systeemi ei kuitenkaan ollut aukoton, vaan sellaisiakin henkilöitä, joilla oli rikosrekisteri, pääsi työmaiden ”rulliin”. Jos rikollinen menneisyys tavalla tai toisella tuli ilmi, lopputili oli vääjäämättä edessä. Esimerkiksi maaliskuussa 1941 työryhmien 421 ja 422 päällikkö insinööri Viherlaiho huomautti Jyväskylän työnvälitystoimistoa huonosta henkilöllisyyksien tarkastamisesta. Sieltä oli nimittäin komennettu palvelukseen koneporari, joka oli osoittautunut ”suurrikolliseksi”. Hänet oli pitänyt ”työmaan järjestäytyneisiin oloihin sopeutumattomana” erottaa.⁴⁰⁵

Kurin vaaliminen linnoitustyömailla on helppo yhdistä sotilaallisten organisaatioiden käyttäytymiskoodistoon, vaikka linnoitustöissä olikin kyse siviilimiehistä tekemässä puolustustöitä. Sisäpalvelusohjesääntö määritteli joukko-osaston komentajan – verrattavissa työpiiriin päällikköön – ensisijaiseksi tehtäväksi hyvän hengen ja kurin luomisen alaiseensa

⁴⁰³ Länsivaara & Tolmunen 1994, 45–49, 65–66.

⁴⁰⁴ Kyläpoliisin ohjesääntö. T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA.

⁴⁰⁵ Työryhmä 421-2 N:o 433/421-2/41 4.3.1941. Koskee: rikollisten komennusta. T 13214/40 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1941. KA.

joukko-osastoon⁴⁰⁶. Sisäpalvelusohjesäännössä määriteltiin myös yleisiä käyttäytymissääntöjä, jotka ovat havaittavissa myös linnoitustyömaiden käyttäytymiskoodistossa. Ohjesäännössä todettiin muun muassa: ”*sotilaan tulee noudattaa säädyllisiä ja nuhteettomia elintapoja sekä välttää huonoa elämää ja seuraa. Hän ei saa tehdä kevytmielisesti velkoja, ei juopotella eikä harjoittaa uhkapeliä.*”⁴⁰⁷ Ei ole siis vaikea ymmärtää, miksi kuria ja hyvää käytöstä painotettiin myös linnoitustyömailla. Ne olivat tuttuja arvoja linnoitustyömaiden ylimmälle johdolle. Samalla niiden voidaan katsoa heijastavan suoraan valtaapitävien arvoja, koska ne on kirjattu ylös itsenäisen valtion yhden peruspilarin, armeijan, käytöskoodistoon.

Säilyneitä rikospöytäkirjoja ei Linnoitustoimiston arkistoissa juurikaan ole, mutta Linnoitustoimiston helmikuussa 1941 antaman määräyksen johdannossa sanotaan, että määräys annetaan sattuneiden rikosten vuoksi. Määräyksen mukaan, mikäli rikos tai häiriö oli suuri, siitä tuli lähettää välittömästi puhelinsanoma Linnoitustoimiston rakennusosastolle. Tämän jälkeen tuli tehdä poliisikuulustelupöytäkirja, jonka tekemistä oli Linnoitustoimiston edustajana valvomassa työryhmän päällikkö. Pöytäkirja tuli lähettää työryhmän päällikön lausunnon kera työpiirin kautta Linnoitustoimistoon. Tulipalojen suhteen piti toimia samoin.⁴⁰⁸ Määräys osoittaa tavan, jolla rikoksiin suhtauduttiin: mikäli niitä tapahtui, oli pidettävä huoli, ettei niistä koitunut vahinkoa Linnoitustoimistolle ja koko projektille. Yleistä hyväksyntää, jonka linnoitustyöt olivat saavuttaneet kansan enemmistön keskuudessa, ei haluttu vaarantaa. Arimo on huomannut saman seikan. Hän siteeraa Hanellin kirjelmää 24.5.1941: ”[- -] *on joukossa sopimattomia aineksia...ei tarvita paljoakaan, ennen kuin linnoitustöiden maine voi vajota aikaisempien vallitöiden tasolle.*”⁴⁰⁹ Tällä Hanell on tarkoittanut autonomian aikana venäläisten tekemiä linnoitustöitä. Tarkemmin Arimo ei analysoi linnoitustyömailla esiintyneitä kurinpito-ongelmia.

Linnoittajien keskuudessa esiintyi monenlaisia työmoraalin heikkoudesta kieliviä ongelmia. Linnoitustoimisto ryhtyi pitämään niin sanottua mustaa kortistoa miehistä, joita ei saanut ottaa linnoitustöihin. Kortistoon saivat nimensä miehet, jotka oli erotettu kurinpito-ongelmien vuoksi. Kortisto nähtiin tarpeelliseksi, ”*jotta kerta kaikkiaan estettäisiin se, että työryhmän*

⁴⁰⁶ Sisäpalvelusohjesääntö 1941, 65.

⁴⁰⁷ Sisäpalvelusohjesääntö 1941, 15.

⁴⁰⁸ Linnoitustoimisto N:o 3487/Rak. 22.2.1941. Koskee: työmailla sattuneita tulipaloja ja rikoksia. Määräys. T 12562/9 Rak.os./ Linnoitustoimisto. Lähetettyjä yleisiä kirjelmiä – kiertokirjeet lähetetyt I 1940–1941. KA.

⁴⁰⁹ Arimo 1981, 287.

*päällikön esim. kurittomuuden takia erottama työläinen pääsee kohta toisen ryhmän palvelukseen”.*⁴¹⁰

Mustalle listalle joutui juopottelun ja huonon työsuorituksen myötä. Myös ”poliittinen epäluotettavuus” on mainittu listalle joutuneiden irtisanomisperusteissa.⁴¹¹ IV AK:n alaisissa työryhmissä on vain muutamia viitteitä poliittisista syistä irtisanotuista. Marraskuussa 1940 erotettiin työpiiri 420:stä autonkuljettaja lakkoilun vuoksi. Lisäksi epäiltiin, että hän oli kiihottanut työtovereitaan eroamaan, sillä kaksi miestä oli irtisanoutunut työpäivän lyhyden vuoksi. Kiihotusta ja lakkoilua pidettiin vaarana kansalliselle yhtenäisyydelle. Sen vuoksi työmiehiä valvottiin tiukasti ja agitaattorit erotettiin helposti. Laiskuus, huolimattomuus ja haluttomuus työhön muodostivat liki neljänneksen erottamistapausten syistä. Etenkin työryhmä 421:ssä näyttää olleen ongelmia työhalukkuuden kanssa.⁴¹²

Alkoholin käytöstä ja uhkapeleistä muodostui rakennustyömailla ongelma, jota haluttiin torjua mielekkäällä harrastustoiminnalla. Lisäksi toimeliaan vapaa-ajanvieron uskottiin kohentavan miesten työmotivaatiota ja toimivan vastapainona raskaalle työlle. Alkoholin käyttö työmaa-alueella oli kielletty järjestyshäiriöiden pelossa. Väkijuomien käyttö, kuljetus ja hallussapito olivat kiellettyjä kaikilla linnoitustyömailla. Asia tuotiin esiin muun muassa linnoitustöiden johtajan kenraaliluutnantti Hanellin allekirjoittamilla määräysjulistilla, joita kiinnitettiin asuinparakkien ja ruokaloiden seinille. Valvontaa tehostettiin linnoitustöiden edessä ja miesvahvuuden kasvaessa. Esimerkiksi alueelle saapuvien matkatavarat tarkastettiin. Tätä varten työmaille nimitettiin järjestysmiehet, jotka toimivat poliisin valtuuksin, ja monet heistä olivatkin ammatiltaan poliiseja. Lisäksi työnjohdolle varattiin huoneita miehistöparakkien yhteydestä, jotta he olisivat pystyneet valvomaan paremmin alaisiaan ja olemaan hyvänä esimerkkinä. Toisaalta myös työnjohdon piirissä ilmeni alkoholinkäyttöä, joten joskus saattoi olla pukki kaalimaan vartijana.⁴¹³ Työnjohdon nähtiin olevan tärkeässä asemassa toimien esimerkkinä työmiehille, joten heidän alkoholin käyttöönsä puututtiin vähintään yhtä hanakasti kuin työmiesten juopotteluun.

⁴¹⁰ Aura 2012, 29.

⁴¹¹ Aura 2012, 29.

⁴¹² Työpiiri 420 N:o 518/420/40 28.11.1940. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

⁴¹³ Linnoitustoimisto N:o 10144/Rak. 30.11.1940. Koskee: väkijuomatilannetta työryhmissä. T 12523/10, yl. os./Linntsto/yl. kirjeistöä 1940, mappi K/16. KA.

Juopottelun nähtiin ilmentävän hyvien tapojen puutetta sekä kurin ja moraalin laskua. Asiassa nähtiin monia negatiivisia piirteitä: varusmiesten oli todettu juovan jopa moottorien jäähdystynestettä päihtymistarkoituksessa, mikä oli suorastaan hengenvaarallista. Junamatkoilla oli ruvennut esiintymään järjestyshäiriöitä, koska linnoittajat ”olivat ottaneet tavaksi” esiintyä matkoilla juopuneena. Lisäksi pelättiin, että vakoojat käyttäisivät väkijuomia höllentääkseen linnoittajien kielenkannat saadakseen nämä paljastamaan salaisena pidettyjä asioita puolustusaseman rakentamisesta. Niinpä linnoitustöiden johdolta tuli käsky, että jokaisen esimiesasemassa olevan oli ryhdyttävä toimiin edellä mainittujen epäkohtien poistamiseksi sekä ”puhtaiden elämäntapojen ja moitteettoman esiintymisen juurruttamiseksi”. Varsinkin esimiesten oman esimerkin katsottiin vaikuttavan suuresti miehistön käyttäytymiseen.⁴¹⁴

Juopottelu tai alkoholin hallussapito oli peruste irtisanomiselle. Tarkkoja tilastoja on vaikea muodostaa, sillä tiedot irtisanomisista ovat puutteellisia: esimerkiksi työpiiri 420:n osalta on käytettävissä viidestä työryhmästä vain kahden ryhmän tiedot, ja työpiiri 460:n ryhmistä vain työryhmä 463:n tiedot ovat melko kattavat, mutta muiden ryhmien tiedot ovat enemmän tai vähemmän puutteelliset. Lisäksi samat rikkomukset saatettiin kirjata eri nimillä eri ryhmissä. Alkoholiin liittyvät rikkomukset on kuitenkin helppo löytää aineistoista, sillä ”juopuminen” tai ”alkoholi” mainitaan selvästi erottamisen perusteluissa. Epämääräisemmissä tapauksissa saattaa olla mainittu vain ”tottelemattomuus” tai ”ei noudata määräyksiä”. Kuitenkin saatavilla olevien tietojen perusteella voi sanoa, että ”juovuksissa esiintyminen” oli yleisin irtisanomisen syy. Liitteessä 6 on taulukko, johon on ryhmiteltyä yleisimmät irtisanomissyöt.

Taulukosta näkee, että melkein puolet erotetuista irtisanottiin alkoholinkäytön takia. Eri ammattiryhmien välillä ei juuri ole eroa ainakaan tuntipalkkalaisten keskuudessa, vaan erotetuissa on niin ammatillaisia kuin apumiehiäkin. Mielenkiintoisinta on huomata, että viinan kuljetus oli syynä vain kuuteen irtisanomiseen. Työryhmissä, joissa mies oli irtisanottu alkoholin kuljetuksen vuoksi, oli juopottelun takia erotettu vähemmän miehiä. Tästä voinee päätellä, että näissä ryhmissä kontrolli oli tarkempaa kuin muissa. Sillä on ilmiselvää, että

⁴¹⁴ PV:n Pääesikunta Komento-osasto 8.4.1941 N:o 153/Kom.2/11b. sal, koskee: väkijuomien väärinkäyttöä puolustusvoimissa, T 12562/15 Rak.os./Linntsto Sal. kirjeistöä – kiertokirjeet 1940 – 1941 II Saapuneet, KA; Linntsto 30.11.1940 N:o 10144/Rak, koskee: väkijuomatilannetta työryhmissä, T 12523/10 Yl.os./Linntsto/Yl. kirjeistöä 1940, mappi K/16, KA.

muihinkin ryhmiin kuljetettiin alkoholia menestyksekkäästi, koska niissä erotettiin miehiä enemmän juopottelun takia.

Toisaalta työryhmä 422:ssa, Kuotissa, jossa oli kaksi erotettu viinan kuljetuksen ja 16 juopottelun vuoksi, erotettiin sopimusluontoisessa järjestysmiehen virassa toiminut konstaapeli Kauko Riipinen toukokuussa 1941 juopottelun takia⁴¹⁵. Joulukuussa 1940 rakennusmestari J. A. Turunen sai potkut. Hänen kohdallaan erottamiseen johtanut syntilistä oli pidempi: juopottelu, valehtelevuus, sopimaton käytös lottia kohtaan ja linnoitustoimiston työnjohtajien ”agiteeraaminen” muihin töihin. Samalla erotettiin myös huoltopäällikkö T. Uusitalo juopottelun takia.⁴¹⁶ Ilmentääkö tämä yleisemmin tiukempaa suhtautumista alkoholiin kyseisessä työryhmässä? Kysymykseen on vaikea antaa lähteiden nojalla tyhjentävää vastausta. Ryhmässä suhtauduttiin työntekoon vakavasti, sillä jaetulla ensimmäisellä sijalla juopottelun kanssa irtisanomissyiden listalla on laiskuus, huolimattomuus tai haluttomuus työhön: seitsemän kuudestatoista on erotettu laiskuuden takia. Samanlainen trendi on havaittavissa myös työpiiri 420:n toisessa ryhmässä, 421:ssä, josta tiedot ovat säilyneet. Tästä voisi päätellä, että Lieksan seudulla sijainneiden työryhmien tiukkaan alkoholilinjaukseen lienee vaikuttanut työpiirin päällikkö, insinööri Laajarinne, joka näyttää puuttuneen työnjohdonkin juopotteluun: jo marraskuussa on työpiiristä erotettu työnjohtaja juopottelun ja viinankuljetuksen vuoksi⁴¹⁷. Myöhemmin toimessa ollut insinööri Viherlaiho näyttää jatkaneen samaa linjaa.

Vertailun vuoksi työpiiri 460:stä suurin piirtein samankokoisen – noin 500 miehen – työryhmä 463:n tilasto: 55 juopottelun, 13 laiskuuden ja ei yhtään viinankuljetuksen takia erotettua. 463:ssa toiseksi eniten erotettiin luvattomien poistumisien ja muun tottelemattomuuden takia. Luvattomat poistumiset voivat heijastella alkoholiongelman laajuutta. Työryhmä 463 sijaitsi Onttolan–Marjalan-alueella, kymmenkunta kilometriä Joensuusta, joten kaupungin ravitsemusliikkeisiin oli suhteellisen lyhyt matka, lyhyempi kuin Kuotista, jossa 422 sijaitsi, Lieksaan.⁴¹⁸

¹⁵⁵ Tr 422 6.5.1941 esitys sopimusluontoisen järjestysmiehen toimesta vapautettavaksi, T 13214/37 henkilöasiat v. 1940–1941, KA.

⁴¹⁶ Tp 420 20.12.1940 N:o 668/420/40, koskee: rkm J. A. Turusen ja huoltopäällikkö Uusitalon erottamista, T 13214/38 muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940, KA.

⁴¹⁷ Tp 420 22.11.1940 N:o 478/420/40, T 13214/38 muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940, KA.

⁴¹⁸ Arimo 1981, 276.

Alkoholiongelmaan puuttuivat työnjohtajien lisäksi myös työmiehiä lähettäneet työvoimatoimistot. Esimerkiksi Kauhavan kunnan työhönsijoittaja otti yhteyttä insinööri Viherlaihoon keväällä 1941, kun linnoitustyömaalta lomalla ollut työmies Viitasalo oli anonut lisää lomaa. Jatkoaikaa oli myönnetty, mutta työhönsijoittaja oli huolissaan miehestä: ”*Mutta kun minusta tuntuu, että tämä mies on rappiolle mennyt juoppo ja juopi sopimattomia tippoja, niin sillä pahentaa omaa terveyttään. Pyydän hänet ottamaan työhön vielä 15.3.41 mutta jos senkin jälkeen lomaa pyytäneen lyhyen ajan jälkeen, niin ei liene sopiva linnoitustöihin.*”⁴¹⁹

Kirjeen lähettämisen taustalla vaikuttaa pääasiassa olleen huoli omasta maineesta; olihan siirtoväen työhönsijoittajia ja työvoimatoimistoja moitittu kelvottoman työmiesaineksen lähettamisestä. Toisaalta taustalla on voinut vaikuttaa virkamiehen ideologinen vakaumus, mutta sitä voi vain spekuloida.

Suhtautuminen alkoholiin linnoitustyömailla heijastelee yleisiä alkoholipoliittisia linjauksia. Alkoholin katsottiin olevan pahaksi työläisten moraalille, ja sen vuoksi sen nauttiminen oli kielletty. Alkoholi sinänsä ei näyttänyt olevan ongelma, vaan alkoholin käytöstä aiheutuneet järjestyshäiriöt ja sopimattomana pidetty käyttäytyminen. Juuri ongelmien vuoksi alkoholin käyttäminen oli kielletty. Alkoholikiellolla on samansuuntaisia tarkoituksia kuin huoltojärjestelyillä. Työmiehiä haluttiin kasvattaa terveelliseen ja siivoon elämäntapaan, ja sillä tavoin luoda kansallisen ideologian mukaista todellisuutta.

Alkoholinkäyttöä oli pyritty hillitsemään jo aikaisemminkin ja muuallakin kuin Suomessa järjestämällä vapaa-ajanviettomahdollisuuksia työläisille. Englannissa 1700-luvun lopulta alkaen – teollisuusyhdykskuntien muodostuessa – alettiin käydä keskustelua työväestön vapaa-ajasta ja lähinnä sen hyödyllisestä käytöstä. Hyödyllisen käytön määrittelivät ylemmät yhteiskuntaluokat.⁴²⁰ Vaikka Suomessa raittiusliike oli alun alkaen kytkeytynyt myös työväenliikkeen toimintaan, linnoitustyömaille ohjeet alkoholinkäytön rajoittamiseen tulivat ylhäältä päin eli Linnoitustoimistosta, joten ne heijastavat linnoitustöitä johtaneiden henkilöiden käsitystä todellisuudesta.

⁴¹⁹ Kauhavan kunnan työhönsijoittaja N:o 132. 6.3.1941. T 13214/37 Henkilöasiat 1940–1941. KA.

⁴²⁰ Snape 1995, 15, 17, 21.

5.3. Tiedonvälitystä ja seurapelejä

Linnoitustoimisto panosti alusta alkaen työmaiden ajanvietemahdollisuuksiin, jotta lieveilmiöt jäisivät mahdollisimman pieniksi. Työmaille päätettiin hankkia seurapelejä, radioita, sanomalehtiä, kirjoja ja urheiluvälineitä. Lisäksi työmailla järjestettiin luentoja ja muuta koulutusta sekä hartaustilaisuuksia ja jumalanpalveluksia.⁴²¹ Vapaa-ajan aktiviteettien järjestäminen voidaan nähdä haluna kontrolloida työläisten tekemisiä. Lieveilmiöiden – kuten juopottelun ja tappelemisen – poiskitkeminen tähtäsi linnoitustöiden hyvän maineen säilyttämiseen, mutta siinä on havaittavissa merkkejä myös moraalisesta kasvatuksesta. Työntekijöihin lienee haluttu istuttaa linnoitusjohdon oikeistolais-isänmaalliset arvot ja maailmankuva tarjoamalla kontrolloituja harrastusmahdollisuuksia. Liitteessä 7 on esitetty ajanvietteen järjestäminen eri työryhmissä. Taulukon tiedot perustuvat toukokuun 1941 tilanteeseen työpiiri 460:ssä. Työpiiri 420:stä ei vastaavia tietoja ole saatavilla.

Liitteestä 7 käy ilmi, että vuoden 1941 keväällä vapaa-ajantoiminta oli saatu hyvin käyntiin ja tarjonta oli melko monipuolista. Työryhmien välillä on painotuseroja: 461:ssä panostettiin ohjelmallisiin iltamiin ja 462:ssa valistustilaisuuksiin. Urheilua harrastettiin kaikissa muissa työryhmissä paitsi 465:ssä. Osa syy tähän saattaa olla se, että kyseisestä työryhmästä puuttui urheilukenttä, jota kyllä raivattiin talkoilla. Iltamiin ja valistustilaisuuksiin osallistuttiin ahkerasti, sillä pääsääntöisesti liki $\frac{2}{3}$ miehistöstä osallistui tilaisuuksiin. Urheilukilpailuiden osanotto oli laimeampaa: vain muutamat osallistuivat. Esimerkiksi työryhmä 464:ssä, jonka vahvuus oli liki 500 miestä, murtomaajuoksukilpailuihin osallistui vain parisenkymmentä miestä.⁴²² Syynä tähän voi olla se, että ruumiillisesti raskaan työpäivän jälkeen ei enää jaksettu lähteä urheilemaan kilpaa. Huoltotiedotuksista puuttuivat kuitenkin tiedot sanomalehdistä, radiovastaanottimista ja seurapeleistä, jotka olivat linnoittajille ensimmäiseksi hankittuja viihdykkeitä. Huoltotiedotuksista ei myöskään käy esille kirjastojen käyttö. Myös elokuvaesityksiä pyrittiin järjestämään alusta alkaen. Myöhemmin ehdotettiin jopa linnoitusjoukkojen oman lehden perustamista.⁴²³

⁴²¹ IV AKE N:o 2603/II/79/41. Koskee: viihdytys- ja liikuntakasvatustoimintaa. T 9503/10 Kirjeistöä. KA.

⁴²² Huoltoilmoitukset 15.5. – 15.6.1941 työpiiri 460:n alueelta. T 13225/11 työpiiri 460 lähtevät 1940–1941. KA.

⁴²³ IV AKE 2603/II/79/41. Kiertokirje. Koskee: viihdytys- ja liikuntakasvatustoimintaa. T 9503/10 Kirjeistöä. KA; Työpiiri 420 N:o 581/420/40 8.12.1940. Koskee: lehtitilauksia. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

Radiovastaanottimia hankittiin aluksi yksi työryhmää kohden, myöhemmin ryhmäkoon kasvaessa yksi ruokalaparakkia kohden. Ryhmässä sen sijoituspaikaksi valittiin useimmiten ruokala- tai kanttiiniparaki, jossa se oli mahdollisimman monen rakentajan kuultavissa. Linnoitustoimistosta tulleiden huomautusten perusteella jotkut työnjohtajat olivat sijoittaneet radion omiin majoitustiloihinsa siten, ettei työmiehillä ollut mahdollisuutta kuunnella sitä. Tämä ei vastannut Linnoitustoimiston kaavailemaa tarkoitusta, joten työnjohtajien käskettiin siirtää vastaanottimet välittömästi kaikkien käytettäväksi. Musiikkiohjelmat ja uutiset olivat kuunnelluimpia ohjelmia. Esimerkiksi kun järjestettiin suuri sotilastoivekonsertti, AKE:sta tuli määräys, että miehistölle oli järjestettävä mahdollisuus kuunnella sitä. Radiouutiset puolestaan paikkasivat sanomalehtien ajoittaisen huonon saatavuuden vuoksi syntynyttä tiedonpuutetta.⁴²⁴ Vaikka radioiden hankkimista perusteltiin ensisijaisesti sillä, että sen kuuntelu on hyvää ajanvietettä rakentajille, radiolla voidaan nähdä olleen myös propagandatehtävä.

Talvisodan aikana radio oli valjastettu pitämään yllä kansallista mielialaa ja välittämään puolustusvoimien propagandaa. Sensuuri jäi voimaan välirauhan aikanakin, vaikka lievempänä kuin sodan aikana. Sensuuri kielsi muun muassa hallituksen ja viranomaisten arvostelun. Radiotoiminnalla pyrittiin luomaan ”valtakunnallista ajattelua”. Tavoitteena oli kiinnittää radionkuuntelijoiden huomio siirtolaisten asemaan, tuotannon ongelmiin ja aseveljien huoltotoimintaan. Lisäksi painotettiin talkooajatusta, jolla pyrittiin luomaan yhteishenkeä jälleenrakentamiseen. Tavoitteena oli saada kansa tajumaan, että jälleenrakennus oli samalla uuden, paremman yhteiskunnan rakentamista.⁴²⁵ Radio oli linnoitustyömailla tärkeä tiedonvälityksen ja viihdykkeen kanava, mutta se toimi myös valtakunnallisen kontrollin välineenä. Sitä kautta linnoittajille voitiin luoda käsitystä yhteiskulttuurisesta todellisuudesta.

Työmaille tilatut lehdet olivat tarkoitettu ensisijaisesti työmiesten luettavaksi. Niitä oli tilattu muutamia työryhmää kohden. Lisäksi viihteellisempiä lehtiä kuten *Jännityskertomusta*, *Viikonloppua* ja *Nyyrikkiä* pyrittiin kierrättämään työryhmien välillä, sillä niiden sisältö ei

⁴²⁴Työpiiri 460 N:o 1409/III h. 13.6.1941. Koskee: ajanvietepelien ja radiovastaanotinten käyttöä. T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA; IV AKE N:o 2603/II/79/41. Koskee: viihdytys- ja liikuntakasvatustoimintaa. T 9503/10 Kirjeistöä. KA; IV AKE 10/F/37/41. Tiedotus radioitavan radioitavan sotilastoivekonsertin järjestämisestä. T 9503/10 Kirjeistöä. KA.

⁴²⁵ Vihavainen 1996, 165–166.

vanhentunut samoin kuin uutislehtien. Vuoden 1941 toukokuussa tuli lupa, että jokaiseen parakkitupaan voitiin Linnoitustoimiston varoin tilata yksi päivälehti ja yksi viikkolehti.⁴²⁶

Tilatut lehdet edustivat lehdistöä melko kattavasti. Äärivasemmiston lehtiä joukossa ei kuitenkaan ollut, ja ainakin työpiiri 420 lakkautti IKL:n äänenkannattajan *Ajan suunnan* tilauksen loppuvuodesta 1940. Samalla työpiiri jatkoi edelleen 14 lehden tilausta.⁴²⁷ Tilatuista sanomalehdistä *Uusi Suomi* oli kokoomuslainen lehti, *Karjala* edusti Kokoomuksen maltillisempaa siipeä, *Helsingin Sanomat* kannatti Edistyspuoluetta, *Karjalan Maa* oli Maalaisliiton äänenkannattaja ja *Sosiaalidemokraatti* nimensä mukaisesti SDP:n äänenkannattaja.⁴²⁸ Työpiiri 460 oli lehtitilauksissaan samoilla linjoilla työpiiri 420:n kanssa. Lehtivalikoima oli sanomalehtien osalta laajempi. Huomattavin ero oli se, että jokaiseen työryhmään tilattiin sosiaalidemokraattinen *Kansan Voima*, jota ei tullut työpiiri 420:n alueelle.⁴²⁹ Valikoima oli hieman oikeistovoittoinen, mutta poliittista keskustaa eikä maltillista vasemmistoakaan oltu unohdettu.

Viihteellisempiäkin lehtiä linnoitustyömaille tilattiin. Työpiiri 420:een tuli joulukuussa 1940 seuraavia lukemistotyylisiä lehtiä: *Jännityskertomus*, *Viikonloppu*, *Nyyrikki*, *Perjantai* ja *Seikkailujen Maailma* sekä *Hakkapeliitta*. Lisäksi työpiiriin oli tilattu kolme aikakauslehteä: *Kuva*, *Aseveli* ja *Suomen Kuvalehti*. Yleensä yhtä lehteä tilattiin yhdestä viiteen kappaaleeseen. Sanomalehtiä tilattiin eniten. Poikkeuksen tekee *Aseveli*-lehti, jota tilattiin useimpiin työryhmiin yli kymmenen kappaletta ja suurimpiin ryhmiin jopa kolmisenkymmentä kappaletta.⁴³⁰ Ei ole tietoa siitä, kuinka ahkerasti lehtiä luettiin. Kuitenkin siitä päätellen, että tilauksia jatkettiin, lehtien suosio lienee ollut ainakin kohtalainen.

Aseveljeä alettiin julkaista lokakuussa 1939, samaan aikaan, jolloin kutsu ylimääräisiin harjoituksiin kävi. Lehti sisälsi ylevää propagandaa maanpuolustuksesta, mutta kaksi kertaa

⁴²⁶ Työpiiri 420 N:o 581/420/40 8.12.1940. Koskee: lehtitilauksia. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA; Linnoitustoimisto Rakennusosasto N:o 8533/Rak. 23.5.1941. Huoltomääräys N:o 2/41. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁴²⁷ Työpiiri 420 N:o 581/420/40 8.12.1940. Koskee: lehtitilauksia. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

⁴²⁸ Salokangas 1987: 182, 195, 261, 277, 287, 301.

⁴²⁹ Työpiiri 460 N:o 542/II b. 8.3.1941. Koskee: Linnoitustoimiston kirjettä N:o 3834/Rak. T 13225/10 Työpiiri 460 Lähtevät kirjeet 1941. KA.

⁴³⁰ Työpiiri 420 N:o 581/420/40 8.12.1940. Koskee: lehtitilauksia. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA; *Aseveli* -lehden osoitteet. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

viikossa ilmestynyt lehti kertoi talvisodan aikana avoimesti myös sotauutisia. Lehteen kuului alusta saakka hartauspalsta ja takakanteen sijoitetut pikkuvitsit.⁴³¹

Hakkapeliitta erosi muista lukemistotyypisistä lehdistä siinä, että sen omistivat suojeleuskuntien yliesikunta ja suojeleuskuntapiirit. Vuoden 1925 loppuun saakka lehti ilmestyi *Suojeleuskuntalaisen lehti* –nimellä, jolloin lehden omistuspohja muutettiin ja se muutti nimensä. *Hakkapeliitta* muistutti ulkoasultaan kovasti *Suomen Kuvalehteä*, ja se panosti laajoihin juttuihin ja reportaaseihin maapuolustukseen useasta eri näkökulmasta. Lehti teki tunnetuksi myös Erkki Tantun Rymy-Eetun. *Hakkapeliittaa* jaettiin talvisodan aikana ilmaiseksi rintamajoukoille.⁴³²

Lokakuussa 1940 Linnoitustoimiston pastori Olavi Airas ehdotti, että linnoitusjoukoille perustettaisiin oma lehti, koska vapaa-ajanvieton mahdollisuudet olivat puutteelliset ja tiedonsaanti oli tilapäistä ja niukkaa. Airas ehdotti, että lehteä toimittaisivat huoltotarkastaja ja pastori yhdessä. Sisällöksi hän kaavaili uskonnollista ja isänmaallista valistusta, linnoittajien omia kertomuksia sekä uutiskatsauksia. Airaksen tarkoituksena oli, että lehti ilmestyisi pari kertaa viikossa neljästä kahdeksaan sivun laajuisena. Painoksen määräksi oli tarkoitettu 25–30 prosenttia joukkojen vahvuudesta. Airaksen mielestä lehden tulisi olla linnoittajille ilmainen. Painatuskulut katettaisiin ilmoituskuluista.⁴³³ Airaksen kaavailemana lehti ei toteutunut, mutta jatkosodan aikana linnoitusjoukoille perustettiin oma lehti. Jatkosodan aikaisia *Linnoittaja*-lehtiä⁴³⁴ on säilynyt. Ne sisältävät Airaksen kaavailemia asioita, mutta ilmestymistiheys on kuitenkin ollut Airaksen suunnitelmia harvempi.

Linnoittaja-lehti ei suinkaan ollut poikkeus jatkosodan aikana, sillä jo ennen sodan syttymistä kesäkuussa 1941 tiedotuskompanioille annettiin ohjeet rintamalehtien toimittamisesta, ja rintamalehtiä perustettiinkin useita. Nopeatempoisen hyökkäyssodan aikana rintamalehdet keskittyivät uutisoimaan sotatapahtumia. Asemasodan aikana puutuminen näkyi myös rintamalehdissä, sillä suosikkiaiheet olivat jo loppuunkaluttuja, eikä rintamauutisia juuri

⁴³¹ Pilke 2012, 48–49.

⁴³² Pilke 2012, 35–38.

⁴³³ Linnoitustoimisto 2.10.1940. Ehdotus linnoitustöiden johtajalle. Koskee: sanomalehti Linnoitusjoukkoja varten. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁴³⁴ *Linnoittaja*-lehtiä löytyy ainakin Kansallisarkiston kokoelmista.

herunut. Ykkösaiheeksi nousivatkin erilaiset valistusaiheet, esimerkiksi säästäväisyyden korostaminen.⁴³⁵

Elokuvakiertueita järjestettiin linnoitustyömaille etelän suurista työryhmistä alkaen. Ne saavuttivat siellä suuren menestyksen, ja siitä syystä IV AK:n työpiirit pyysivät kiertueita alueelleen. Pyyntöön suostuttiin ehdollisesti: linnoittajille järjestettäisiin elokuvanäytöksiä, mikäli ne voitaisiin järjestää yhteistyössä varuskuntien kanssa. Järjestely onnistui, ja elokuvaesityksiä saatiin järjestettyä IV AK:n alueella työskennelleille linnoittajille.⁴³⁶ Toive elokuvaesitysten järjestämisestä oli ymmärrettävä. Elokuvateatterit olivat levinneet 1930-luvun kuluessa maaseudullekin ja kotimainen elokuva oli kokenut nousukauden. Elokuvista oli muodostunut erittäin suosittu vapaa-ajan aktiviteetti. Viihdeaspektin lisäksi elokuvien esittämiseen linnoitustyömaille oli toinenkin syy. 1930-luvulla liki propagandistiset tendenssielokuvat olivat tulleet suomalaiseen elokuvakulttuuriin, samoin kansallishenkiset elokuvat elivät kultakauttaan. Lisäksi oli alettu valmistaa opettavaisia lyhytelokuvia, joita esitettiin esinäytöksinä.⁴³⁷ Todennäköistä onkin, että ensisijaiset syyt elokuvien esittämiseen linnoitusjoukoille olivat valistushenki ja kansallistunteen korostaminen. Toisaalta elokuvien viihdearvoa ei sovi unohtaa. Elokuvissa käynnistä oli muodostunut kuluneella vuosikymmenellä muodikkaaksi ajanviettotavaksi, ja se oli seikka, joka sai etenkin kaupungeista kotoisin olleet linnoittajat tuntemaan olonsa kotoisaksi. Elokuvat olivat sellainen vapaa-ajanviettomuoto, jota työmiehet nimenomaisesti olivat toivoneet, joten sen voi katsoa edustavan alhaalta ylös suuntautunutta järjestämislogiikkaa ja siten poikkeavan useista muista vapaa-ajan harrastuksista linnoitustyömaille.

Seurapeleillä haluttiin lisätä linnoittajien viihtyvyyttä. Linnoitustoimisto myönsi varoja fortunon, tikkapelin, koronan ja jalkapallopeleiden hankintaan. Näiden pelien hankinnalla haluttiin siirtää miehet kortinpeluun äärestä harmittomampien pelimuotojen ääreen. Useat miehet olivat innostuneita kortinpelusta, mutta sen pelättiin muuttuvan uhkapeliksi. Tällöin oli mahdollisuus, että joku mies pelaisi kaikki rahansa ja jopa velkaantuisi. Tämä ei puolestaan olisi palvelut säästäväisyystavoitetta: linnoittajia kehoitettiin lähettämään rahaa

⁴³⁵ Pilke 2012, 63–64, 259.

⁴³⁶ Työryhmät 421-3 N:o 58/421-3/41. 14.1.1941. Koskee: elokuvakiertueita. T 13214/40 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1941. KA; Linnoitustoimisto rakennusosasto N:o 1575/Rak. 25.1.1941. Koskee: elokuvaesitysten järjestämistä. T 12562/9 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto. Lähetettyjä yleisiä kirjelmä – kiertokirjeet lähetetyt I 1940–1941. KA.

⁴³⁷ Laine 1999, 85–89, 96–98, 117–124.

omaisilleen tai tallettamaan pankkiin. Tätä päämäärää silmälläpitäen järjestettiin myös julistekampanja.⁴³⁸

Ensisijainen syy seurapelien hankintaan olikin uhkapelien välttäminen ja säästäväisyyden korostaminen ja vasta toissijaisesti ajateltiin miesten viihtyvyyttä. Työmailla nimittäin esiintyi tapauksia, joissa työpiiriin otettiin yhteyttä jonkun linnoittajan jätettyä huoltamatta perheensä. Esimerkiksi toukokuussa 1941 Oulun kaupungin huoltolautakunta pyysi insinööri Viherlaihoa lähettämään osan työmies Sakon palkasta huoltolautakunnan kautta tämän vaimolle.⁴³⁹ Lisäksi arkistomateriaalista löytyi useita kirjeitä, joissa huomautettiin, ettei ruokaa saa myydä velaksi.⁴⁴⁰ Tämä viitanee siihen, että jotkut työmiehet saivat tuhlattua palkkansa tarpeettomuuksiin. Yritys kitkeä korttipelit pois ja kannustaa säästäväisyyteen ilmentävät linnoitusjohdon isällistä, holhoavaa ja kasvattamaan pyrkivää asennetta linnoittajia kohtaan.

Uhkapelit olivat savottojen pääasiallisin ajanvietetapa, eikä pelaamisen iloa heiltä pyritty viemään tai korvaamaan jollakin muulla pelillä. Linnoitusjoukoista ei ole tietoa kulkevista korttihuijareista, mutta savotoille heitä eksyi silloin tällöin, vaikka kiinnijäämisestä oli tiedossa ankara sakinhivutus.⁴⁴¹ Savotoilla kortin peluu rahasta yhdistettiin muihin negatiivisen toiseuden piirteisiin kuten epäluotettavuuteen ja laiskuuteen. Sen vuoksi rahasta pelaamista ei katsottu työmailla hyvällä. Uhkapelureiden katsottiin pilaavan rehellisten metsätyömiesten maineen.⁴⁴² Linnoitustyömaiden maine saattaa ollakin yksi syy, miksi kortin peluuta haluttiin kontrolloida.

Aseveliliitto perustettiin ylläpitämään talvisodan aikana syntynyttä yhteishenkeä ja auttamaan sotainvalideja ja -leskiä. Järjestö oli vahvasti kommunisminvastainen, ja sen riveissä olikin paljon sosiaalidemokraatteja oikeistolaisten lisäksi.⁴⁴³ Asevelitoimintaa pyrittiin harrastamaan jossakin muodossa kaikissa työryhmissä. Kerhoja ei järjestetty huoltoilmoitusten mukaan kuin kahdessa ryhmässä, mutta toimintaan kannustettiin kirjeillä sekä radiopropagandalla.⁴⁴⁴

⁴³⁸ IV AKE N:o 2603/II/79/41. Koskee: viihdytys- ja liikuntakasvatustoimintaa. T 9503/10 Kirjeistöä. KA; Päämaja, linnoitusosasto N:o 308/Linn.1./sal. 24.6.1941. Koskee: rahojen lähettämistä työmiesten omaisille ja työmiesten säästövarojen tallettamista postisäästöpankkeihin. T 13225/4 Työpiiri 460 1940 – 1941 Saapuneet. KA.

⁴³⁹ Oulun kaupungin huoltolautakunta N:o 1377. 10.5.1941. T 13214/37 Henkilöasiat 1940–1941. KA.

⁴⁴⁰ Linnoitustoimisto/rakennusosasto N:o 9610/Rak. 11.6.1941. Koskee: velaksi ruokailemista. T 12562/10 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Lähetettyjä yleisiä kirjelmiä, kiertokirjeet, lähetty II 1941. KA.

⁴⁴¹ Palokas 1995, 44–45.

⁴⁴² Pöysä 1997, 141–143.

⁴⁴³ Salminen 1996, 18–19.

⁴⁴⁴ Linnoitustyömaiden aseveliyhdistys r.y. N:o 272/va/val./41 7.6.1941. Koskee: asevelikerhojen

Talkoot olivat yksi toimintamuoto. Niillä pyrittiin parantamaan ryhmähenkeä jälleenrakentamisessa sekä auttamaan seuduilla, joilla oli eniten avuntarvetta. Lisäksi Asevelikerhot järjestivät keräyksiä sotainvalidien ja kaatuneiden perheiden hyväksi.⁴⁴⁵ Pyrittiin siihen, että jokaisessa työryhmässä olisi järjestetty niin sanottu ”huoltorengas” sankarivainajan tai sotainvalidin perheen jatkuvaksi avustamiseksi. Ei ole tietoa siitä, kuinka hyvin huoltorengas kussakin ryhmässä toteutui. Tavoitteena oli myös suurkeräyksen järjestäminen Linnoitustoimistossa ja linnoitustyömailla. Tarkoitus oli, että kolmen kuukauden aikana (kesäkuu–elokuu) jokainen lahjoittaisi yhden päivän ansionsa huoltotyön hyväksi. Hanke jäi vain suunnitelmatasolle, sillä sodan syttyminen keskeytti sen toteuttamisen.⁴⁴⁶

Suojeluskunnat olivat 1920- ja 1930-luvuilla merkittävä toimija lähes kaikissa pitäjissä. Suojeluskuntien rooli oli vapaaehtoinen maanpuolustus, ja sen toimintaan kuului niin sotilaallinen kuin liikunnallinen koulutus sekä erilainen valistustoiminta. Suojeluskuntaurheilu on kuvattu järjestön näkyvimmäksi työksi, sillä sen kautta tavoitettiin toimintaan mukaan miehiä ja poikia, jotka eivät olisi muutoin osallistuneet suojeluskuntien toimintaan. Urheilukilpailuihin osan ottaminen tarjosi mahdollisuuden osallisuuteen suuremmalle joukolle kuin sotilaalliset harjoitukset. Urheilun kautta mukaan tulivat varsinaisten urheilijoiden lisäksi katsojat sekä huoltotehtävissä avustaneet lotat. Erkki Vasara on tulkinnut suojeluskuntien urheilutoiminnan olleen merkittävää myös siinä suhteessa, että se oli samanaikaisesti poliittista, maanpuolustuksellista, aatteellista ja kasvatuksellista toimintaa.⁴⁴⁷

Suojeluskunnilla on merkittävä rooli myös Suomen linnoitushistoriaa tarkasteltaessa. Järjestö organisoi Kannaksen linnoittamisen kesällä 1939. Linnoittajissa oli niin suojeluskuntalaisia kuin järjestöön kuulumattomiakin.⁴⁴⁸ On arvioitu, että linnoitustöihin osallistui noin 60 000 vapaaehtoista kesän aikana. *Lapiojääkärit*-teokseen koottujen haastattelujen perusteella suurin vaikutin vapaaehtoiseksi värväytymisessä oli suojeluskuntaan kuuluminen.⁴⁴⁹ Kari Selénin ja Ali Pylkkäsen mukaan linnoittamisen aiheuttamat ponnistelut söivät suojeluskuntien

huoltotoimintaa. T 13225/9 Tp 460 Saapuneita kirjeitä. KA.

⁴⁴⁵ Vihavainen 1996: 166.

⁴⁴⁶ Työpiiri 460 N:o 748/III h. 3.4.1941. Koskee: huoltorengas perustamisesta. T 13225/9 Tp 460 Saapuneita kirjeitä. SA ; Asevelikerhojen suuntaviivoja 5.4.1941. Kirje. T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA.

⁴⁴⁷ Vasara 1997, 21–28.

⁴⁴⁸ Selén ja Pylkkänen 2004, 22.

⁴⁴⁹ *Lapiojääkärit* 1993, 34–39.

voimavaroja varsinaisen toiminnan järjestämiseltä, koska kaikki voimavarat kiinnitettiin uhkaavassa tilanteessa rajojen vahvistamiseen⁴⁵⁰. Tästä syystä lienee ymmärrettävää, etteivät Kannaksella linnoittamassa olleet vapaaehtoiset mainitse suojelukuntatoimintaa iltapuhteiden joukossa⁴⁵¹.

Suojelukuntatoiminta oli voimissaan talvisodan jälkeen. Talvisota oli osoittanut järjestön tarpeelliseksi. Suojelukuntien perustoiminta – sotilaskoulutus, liikuntakasvatus ja luennot – jatkui välirauhan aikana. Sodan kokemukset olivat näyttäneet sen, että ruumiillisen kunnon parantamisessa oli vielä varaa, ja niinpä murtomaajuoksua ja hiihtoa painotettiin ohjelmassa, johon myös lisättiin takaisin 5-ottelu.⁴⁵²

Salpalinjan rakentajien joukossa oli aktiivisia suojelukuntalaisia, ja heidän aloitteestaan linnoittajilta kyseltiin, olisivatko nämä innokkaita osallistumaan suojelukuntatoimintaan. Linnoitustöiden johtaja Hanellin mielestä mahdollisesti järjestettävien suojelukuntaharjoitusten tuli olla täysin vapaaehtoisia, eivätkä työt saaneet kärsiä niistä.⁴⁵³ Tästä voi päätellä, että linnoitusorganisaatio halusi välttää pakottamista mielipiteitä jakavaan järjestötoimintaan. Vaikka suojelukunnilla oli vankka asema erityisesti maaseudulla, ja järjestöä voidaan luonnehtia talonpoikaiseksi, se kantoi edelleen itsenäisyyden alkuvuosien oikeistolaista leimaa, mikä herätti närää työväestössä. Sosiaalidemokraattisissa piireissä suojelukunnat ja niiden johto nähtiin vihamielisinä työväestöä kohtaan⁴⁵⁴. Kari Selén ja Ali Pylkkänen ovat todenneet, että suojelukunnat olivat väylä nostaa maaseudun vähäväkiset pois kaupunkien työväestön vaikutuspiiristä⁴⁵⁵. Suojelukunnat loivat työväestöstä toiseuden, jolle annettiin negatiivisia ominaisuuksia muun muassa kapinahalukkuus vallitsevaa yhteiskuntarakennetta vastaan. Linnoitustyöt haluttiin näyttää poliittisesti sitoutumattomassa ja neutraalissa valossa. Syinä tähän lienee ollut yhtenäisyyden ja luottamuksellisen hengen vaaliminen työmailla. Pakottaminen suojelukuntatoimintaan olisi todennäköisesti herättänyt vastustusta rakentajissa, ja sitä kautta heikentänyt työmotivaatiota sekä sitoutumista tavoitteisiin kuten laadukkaaseen työhöön ja salassapitoon.

⁴⁵⁰ Selén ja Pylkkänen 2004, 22.

⁴⁵¹ Lapiojääkärit 1993, 45–66.

⁴⁵² Rantanen 1986, 222–223.

⁴⁵³ Linnoitustoimisto/Rakennusosasto N:o 746/ Rak. sal. 28.3.1941. Kiertokirje. Koskee: sk. koulutuksen järjestämistä työjoukoissa palveleville sk:n jäsenille. T12562/15 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto. Salaista kirjeistöä – kierto kirjeet 1940–1941.

⁴⁵⁴ Pylkkänen 2001, 115.

⁴⁵⁵ Selén ja Pylkkänen 2004, 177.

Kun halukkaita ryhdyttiin kartoittamaan, huomattiin, että jokaisessa ryhmässä oli toimintaan halukkaita suojeluskuntalaisia, mutta vain työryhmä 464:ssä myös suojeluskuntaan kuulumattomat olivat esittäneet toivomuksia suojeluskuntaharjoitusten järjestämisestä. Toisissa ryhmissä koulutuksen järjestäminen nähtiin hankalana ryhmän sisäisten pitkien välimatkojen vuoksi. Esimerkiksi työryhmä 462 oli sijoitettu 20 kilometriä pitkälle jokilinjalle, jolloin ryhmän saaminen harjoituksiin yhteen paikkaan olisi ollut työlästä. Joissakin ryhmissä varustepula vaikeutti suojeluskuntatoiminnan käynnistymistä. Luentojen järjestäminen sujui kuitenkin helpommin, sillä tarvittavana paikkana toimi yleensä ruokalaparakki, ja vapaaehtoisia luennoitsijoita löytyi suojeluskunta-aktiivien joukosta.⁴⁵⁶

Savotoilla suojeluskuntatoimintaa ei järjestetty, mutta tehdasyhdyskunnissa suojeluskuntaharrastus oli vilkasta. Esimerkiksi Yhtyneet Paperitehtaat tuki tehdaspaikkakuntien suojeluskuntia rahallisesti sekä kannusti työläisiään liittymään järjestöön. Yksi syy tähän oli suojeluskuntien urheilutoiminta, jonka katsottiin parantavan työläisten fyysistä kuntoa ja jaksamista, mutta aatteellistakaan puolta ei pidä väheksyä.⁴⁵⁷ Kesällä 1939 ainakin Myllykoski Oy lupasi maksaa peruspalkkaa siltä ajalta, jonka tehtaassa työskentelevä vietti Kannaksen linnoitustöissä⁴⁵⁸, minkä voi helposti tulkita olevan kannustamista suojeluskuntatoimintaan ja ylipäätään isänmaalliseksi katsottuun toimintaan. Niin tehdasyhteisöissä kuin linnoitustyömaillakin suojeluskunnat ovat todennäköisesti toimineet porvarillis-isänmaallisen ideologian sanansaattajina ja levittäjinä. Tätä tulkintaa tukee tehtaiden osalta Viljo Virtasen haastattelu, jossa hän toteaa kuuluneensa suojeluskuntaan ja työpaikallaan Yhtyneillä Paperitehtailla olleen isänmaallinen henki⁴⁵⁹.

Työryhmä 421:ssä rakennusmestarit ja työnjohtajat halusivat perustaa opintokerhon äidinkielen suullisen ja kirjallisen taidon edistämiseksi. Kerhon oli tarkoitus palvella lähinnä työnjohtoa. Suunnitelmasta ei kuitenkaan tullut mitään, sillä työpiirin päällikkö Viherlaiho suhtautui ideaan nuivasti. Kesällä 1941 myös linnoittajille oli suunnitteilla opintokerhotoimintaa. Sitä varten tilattiin Työväen Sivistysliitolta luettelo suositelluista oppikirjoista. Tämäkään opintokerho ei toteutunut, koska jatkosota syttyi.

⁴⁵⁶ Esimerkiksi: Työpiiri 461 7.4.1941. Koskee: suojeluskuntalaisia. T 13225/6 Saapuneet v. 1940–1941 työpiiri 460 II. KA; Työryhmä 462 N:o 478/sal. 9.4.1941. Koskee: sk:n muodostamista ryhmässä T 13225/6 Saapuneet v. 1940–1941 työpiiri 460 II. KA; Työryhmä 464 N:o 22/a. 15.4.1941. Koskee: sk-koulutuksen järjestämistä. T 13225/6 Saapuneet v. 1940–1941 työpiiri 460 II. KA.

⁴⁵⁷ Nordberg 1980: 383–386.

⁴⁵⁸ Lapiojääkärit 1993: 31.

⁴⁵⁹ Lapiojääkärit 1993, 39.

Suojeluskuntaluentoja lisäksi miehistöille järjestettiin luentoja räjähteistä ja liikunnasta. Kesällä 1941 kyseltiin myös luennoitsijoita Helsingin yliopiston kansansivistystoimikunnasta.⁴⁶⁰

Linnoitustoimiston tavoitteena näyttää olleen tarjota ravintoa niin ruumiille kuin mielellekin, mutta myös sielulle. AKE:n määräyksen mukaan jumalanpalvelus piti järjestää kerran kuukaudessa ja lisäksi tarpeen mukaan hartaustilaisuuksia. Miehille tuli tarjota käyttöön virsikirjoja. Mikäli linnoittajissa oli henkilöitä, jotka eivät olleet käyneet rippikoulua, sen käymiseen tuli tarjota mahdollisuus. Näistä toimista vastuussa oli AK:n pastori.⁴⁶¹ Huoltoilmoitusten mukaan määräystä noudatettiin ainakin hartaushetkien, joihin vainajien muistohetket voitaneen laskea, osalta työpiiri 460:ssä suhteellisen hyvin. Tietoa työpiiri 420:stä ei ole.

Kirkollinen toiminta oli osa arvokasvatusta, ja toisaalta se kuului perinteeseen; pidettiinhän kirkkoa ääriivasemmistolaisia piirejä lukuun ottamatta yhtenä yhteiskunnan kulmakivistä. Savotoilla kulki niin sanottuja ”savottapappeja”, joista jätkähuumori kehitteli erilaisia tarinoita, mutta totuus lienee kuitenkin ollut, että jätkien joukosta löytyi myös niitä, jotka kaipaivat hengellistä sanomaa raskaan työn lomaan.⁴⁶² Tehdasyhteisöissä kirkollinen toiminta oli hyvin tuettua. Esimerkiksi Yhtyneet Paperitehtaat tuki kirkkojen rakentamista tehdaspaikkakunnille.⁴⁶³ Linnoitustyömaat eivät siis eronneet ajan kirkollisen kasvatuksen trendistä, vaan samoin kuin muissa yhteisöissä evankelisluterilaisella kirkolla ja uskonnolla oli merkittävä rooli linnoitusyhteisöjen arjen osana. Hengellinen kasvatusta ja hartaushetket kuvaavat omalla tavallaan valta-asemaa ja yhteisöllistä normia, jonka uskonto muodosti agraarissa Suomessa.

Linnoitustyömailla juhlistettiin kansallisia juhlapäiviä siinä missä muuallakin. Lisäksi järjestettiin omia tapahtumia tilanteen mukaan. Nimipäivä-, syntymäpäivä- ja nurkkatanssien järjestäminen oli kuitenkin kielletty. Järjestettävistä tilaisuuksista piti ilmoittaa etukäteen työpiirin päällikölle. Linnoitustoimistosta suositeltiin huvitilaisuuksien järjestämistä, mutta

⁴⁶⁰ Linnoitustoimisto/Valistustoimisto N:o 304/Ia/Val./41. 9.6.1941. Koskee: Helsingin yliopiston kansansivistystoimikunnan luennoitsijoita. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA; Linnoitustoimisto/Valistustoimisto N:o 276/IVa/Val./41. 7.6.1941. Koskee: opintokerhotyön julkaisuja. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA; Työryhmät 421-2 N:o 653/421-2/41 15.4.41. T 13214/41 Työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940–1941. KA.

⁴⁶¹ IV AKE N:o 1841/I/35/41. T 9503/10 Kirjeistöä. KA.

⁴⁶² Palokas 1995, 46.

⁴⁶³ Nordberg 1980, 376–377.

niiden tuli olla suljettuja eli tilaisuuksiin ei saanut päästää sivullisia. Lisäksi pääosan tilaisuudesta tuli muodostua lottien, työläisten ja muun henkilökunnan järjestämistä ”kohottavista ohjelmanumeroista”.⁴⁶⁴ Linnoitusjohdon kontrollinhalu näkyy selvästi tarkkoina ohjeina. Niissä oli määritelty jopa laulut, joita juhlassa tuli laulaa.⁴⁶⁵ Ohjelman tarkka määrittäminen kertoo halusta valvoa työmiesten vapaa-aikaa ja tarjota heille sivistävää ja yhteishenkeä kohottavaa ajanvietettä. Tarkasti määritellyt ohjelmat rajasivat huvitilaisuuksien sisällöstä pois sellaiset aiheet, joita ei pidetty hyväksi linnoittajille. Tämä kertoo siitä, että vapaa-ajanvietolla nähtiin olevan kasvatuksellinen funktio, joka tuli tukea hyväksytyä käsitystä kansalaisuudesta ja työläisten ominaisuuksista.

Itsenäisyyspäiväksi miehille oli tarjolla aamujumalanpalvelus sekä iltapäivällä Helsingissä järjestetyn itsenäisyyspäiväjuhlan radiointi, jonka kuuntelemiseen kaikille halukkaille oli varattu mahdollisuus. Ohjelmassa oli marsseja ja fanfaareja, kenraalimajuri Tuompon esittämä tervehdys sekä juhlaesitelmä. Jouluksi kaikille halukkaille miehille oli varattu lomamahdollisuus, mutta työmaalle jääneille järjestettiin ohjelmallinen aatto-ohjelma. Linnoitustoimistosta tuli valmis ohjelma, mutta sen noudattamisesta ei ole tietoa, sillä arkistolähteet eivät mainitse asiaa, eivätkä haastateltavat olleet viettäneet joulua työmailla. Juhla oli määrä järjestää lottien koristelemassa ruokalaparakissa tai vastaavassa tilassa. Alussa oli yhteislaulua ja jonkun lotan esittämät tervehdyssanat. Tämän jälkeen seurasivat jouluevankeliumi ja pastorin tervehdys. Sitten oli vuorossa pöytiin tarjoiltu joulupäivällinen. Aterian jälkeen oli vapaavalintaisesti jouluaiheisia runoja, kertomuksia tai kuvaelma. Illan päätteeksi oli luvassa joulupukin vierailu. Jouluaamuna oli mahdollisuus mennä joulukirkkoon tai kuunnella jumalanpalvelus radiosta. Lisäksi lotat olivat luvanneet tarjota kirkon jälkeen ilmaiset joulukahvit. Kansallista yhtenäisyyttä korostavassa hengessä järjestettiin helmikuun viimeisenä päivänä Kalevalan päivän –juhla. Ohjelmassa oli yhteislaulua, runokertomus ja puheita sekä virsiä.⁴⁶⁶ Ohjelma oli jälleen laadittu valmiiksi.

⁴⁶⁴ Työpiiri 420 N:o 496/420/40. 26.11.1940. Koskee: työmailla järjestettäviä juhlatilaisuuksia ja illanviettoja. T 13214/41 Työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940 – 1941. KA; Linnoitustoimisto/yleinen osasto N:o 982/K/18 b. sal. 15.10.1940. Kiertokirje. Koskee: suljettujen huvitilaisuuksien järjestämistä linnoitustyömailla. T 12562/15 Rakennusosasto./Linnoitustoimisto Salaista kirjeistöä – kiertokirjeet 1940–1941. KA.

⁴⁶⁵ Linnoitustoimisto N:o 11396/Rak. 18.12.1940. Koskee: joulunviettoa. T 13225/9 työpiiri 460 saapuneita kirjeitä. KA.

⁴⁶⁶ Linnoitustoimisto N:o 9040/Rak. 13.11.1940. Koskee: itsenäisyyspäivän viettoa 6.12.40. T 12562/9 Rakennusosasto./Linnoitustoimisto Lähetettyjä yleisiä kirjelmiä – kiertokirjeet lähetetyt I 1940–1941. KA; Rakennusosasto N:o 9953/Rak. Tiedotus. Koskee: itsenäisyyspäivän viettoa 6.12.40. T13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA; Linnoitustoimisto N:o 11396/Rak. 18.12.1940. Koskee: joulun viettoa. T13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA; Työpiiri 460 N:o 338/III h. 17.2.1941. Koskee: Kalevala-päivän viettoa. T 13225/12 Lähtevät 1940–1941 Työpiiri 460. KA.

Toisaalta se lienee madaltanut kynnystä juhlan järjestelyihin ja helpottanut työryhmien taakkaa, mutta toisaalta se on mahdollistanut tapahtuman kontrolloinnin sekä ohjelman suunnittelun linnoitustoimiston tahdon mukaiseksi.

Huhtikuun 1941 alussa linnoitustyömailla vietettiin vuosipäivää linnoittamisen aloittamisen kunniaksi. Valtakunnallinen juhla järjestettiin Myllykoskella, jonne lähetettiin jokaisesta työryhmästä kaksi edustajaa sekä jokaiselta varikolta ja korjaamolta yksi edustaja. Työryhmien edustajista toisen piti olla päällystössä ja toisen tuntityöläinen. Myllykoskella ohjelmassa oli puheita, musiikkiesityksiä, palkitsemisia ja elokuvaesitys *Taistojen tiellä*. Lisäksi vieraille tarjottiin päivällinen, jota varten osallistujien tuli ottaa elintarvikekortit mukaan. Samana päivänä järjestettiin jokaisessa työryhmässä ohjelmallinen tilaisuus, jossa oli laulua, runoja ja puheita. Lisäksi lotat tarjosivat pullakahvit. Tästäkin juhlasta lähetettiin yleisohje sekä monistettu lauluvihko.⁴⁶⁷ Juhlan tarkoituksena oli työhengen kohottaminen ja linnoitustyön tärkeyden korostaminen. Sillä oli suuri propaganda-arvo linnoittajille.

Työläisten juhlanä vietetty vappu oli linnoitustyömailla normaali työpäivä. Tämä kieli siitä, että työntekijät pyrittiin vieroittamaan työväenluokan huveista ja tarjoamaan heille tilalle ylempien luokkien hyväksymiä tapoja. Jotta vakaumuksellisia työväenliikkeen edustajia ei olisi loukattu, vappupäivä oli mahdollista saada palkattomaksi vapaapäiväksi, mutta muuten silloin työskenneltiin normaalisti. Ei ole tietoa siitä, kuinka moni käytti vapaapäiväoikeutta hyväkseen. Vaikka uusi sota kangasteli taivaanrannassa vuoden 1941 juhannuksena, linnoitustöitä jatkettiin ja linnoittajille järjestettiin työryhmäkohtainen illanvietto juhannuksen kunniaksi. Aattona oli urheilukilpailuja ja vapaamuotoinen illanvietto, juhannuspäivänä pidettiin lippujuhla.⁴⁶⁸ Lippujuhalla haluttiin jälleen kohottaa linnoittajien isänmaallisuutta, ja urheilukilpailut lienee järjestetty siksi, että juhannuksen juhlinta ei rajoittuisi pelkästään alkoholin nauttimiseen.

Kaikille yhteisten juhlien lisäksi järjestettiin työpiireittäin ja työryhmittäin pienempiä tapahtumia, esimerkiksi iltamia ja tietokilpailuja. Iltamat olivat vielä 1900-luvun alkupuoliskolla yleinen ajanviettotapa eri yhteisöissä. Iltamille tyypillistä oli, että niiden

⁴⁶⁷ Rakennusosasto N:o 5047/Rak. 17.3.1941. Koskee: linnoitustöiden vuosipäivän viettoa. T 12562/9 Rakennusosasto./Linnoitustoimisto Lähetettyjä yleisiä kirjelmiä – kiertokirjeet lähetetyt I 1940–1941. KA.

⁴⁶⁸ Rakennusosasto N:o 7002/Rak. 26.4.1941. Tiedotus. Koskee: työntekoa vapunpäivänä. T 13225/7 Saapuneet työpiiri 460 1940–1941. KA; Yleinen osasto N:o 3114/K/4 12.6.1941. Kiertokirje. Koskee: juhannuksen viettoa. T 13225/3 Työpiiri 460 Saapuneet kirjeet v. 1941. KA.

yleisönä ei ollut satunnainen joukko, vaan se muodostui tietyistä yhteisöstä; oli yhteisö sitten työyhteisö, kylä tai yhdistys. Iltamissa hyödynnettiin yhteisön osaamista, ja samalla muokattiin yhteisöä kiinteämmäksi. Iltamien rooli oli vapaa-ajanvieron lisäksi yhteisöllisyyttä ja aktiivista toimintaa lisäävä.⁴⁶⁹ Työpiiri 460:ssä järjestettiin huhtikuun 1941 lopulla lausunta- ja näytelmäkilpailut. Jokaisesta työryhmästä osallistui yksi yksinäytöksinen näytelmä ja kaksi lausujaa. Tilaisuus oli menestys: niin näyttelijöitä kuin katsojiakin osallistui kiitettävästi. Lausuntasarjassa voitto meni työryhmälle 461. Lausuntasarjan kolme parasta olivat kaikki lottia. Näytelmäsarjassa voiton saavutti työryhmä 466 näytelmällä Toppakahvia. Kaikki esitetyt näytelmät olivat komedioita, jotka jollain tavalla liittyivät linnoittamiseen.⁴⁷⁰

Savottojen juhlat olivat vähäisiä, mutta tehdasyhdyskunnissa järjestettiin paljon iltamia, joissa usein esiintyi tehtaan teatteri tai soittokunta. Ainakin Yhtyneiden Paperitehtaiden piirissä näytelmä-, musiikki- ja kerhoharrastus kytkettiin palokuntatoimintaan. Tällä toimenpiteellä työläisiä houkuteltiin pois työväenjärjestöjen piiristä.⁴⁷¹

5.4. Liikuntaharrastus osana linnoitusyhteisöjen arkea

5.4.1. Liikuntakulttuuria Suomessa

Urheilu on ollut Suomessa paljon muutakin kuin kunnan kohotusta ja kisailua. Urheilusuorituksiin on ladattu odotuksia kansallisen identiteetin pönkittämisestä, ja niiden on nähty ilmentävän yhtä suomalaisuuteen liitettävää erityispiirrettä ja ylpeyden aihetta – sisua. Liikuntahistoriaa käsittelevistä väitöskirjoista voidaan havaita urheilun kytkeytyminen yhteiskunnalliseen kontekstiin. Hannu Itkonen toteaa väitöskirjassaan, että liikunnalle pyrittiin antamaan 1920- ja 1930-luvuilla valtiollisnormatiivinen tehtävä, jonka määritteli valtaeliitti. Tämä johti Itkosen mukaan törmäyksiin erilaisten liikuntakäsitysten välillä.⁴⁷²

⁴⁶⁹ Manninen 1984: 11, 13.

⁴⁷⁰ Huoltoilmoitukset kansiossa T 13225/11 Työpiiri 460 Lähtevät 1940 – 1941. KA; Työpiiri 460 N:o 752/III h. 3.4.1941. Koskee: näytelmä- ja lausuntakilpailuja. T13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA; Työpiiri 460 N:o 932/III h. 28.4.1941. Koskee: näytelmä- ja lausuntakilpailuja. T13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA.

⁴⁷¹ Nordberg 1980, 373–375.

⁴⁷² Itkonen 1996, 37.

Suomalaisessa liikuntakulttuurissa vallitsi pitkään poliittinen kahtiajako; ilmiö oli tuttu muistakin yhteiskunnallisista asioista. Liikunta oli oleellinen osa suojeluskuntatoimintaa, ja samoin se liittyi työväenliikkeen toimintaan. Kuilu näkyi myös Suomen Valtakunnan Urheiluliiton (SVUL) ja Työväen Urheiluliiton (TUL) toiminnassa. Erimielisyydet näkyivät jo ennen vuotta 1918, mutta kuilu syveni sisällissodan myötä, ja järjestöt eriytyivät. Jo niiden nimistä saattoi päätellä niiden aseman. SVUL oli kiinteässä yhteydessä suojeluskuntajärjestöön, ja se näkyi muun muassa siinä, että samat henkilöt toimivat molempien järjestöjen johtotehtävissä⁴⁷³. SVUL oli näkyvästi esillä kansainvälisestikin; samoin suojeluskuntien liikuntakoulutuksen voidaan havaita olleen samoilla laduilla ulkomaisten kaartiin kanssa. Valkoisen Suomen edustajat näkivät myös urheilun maanpuolustukselliset arvot.⁴⁷⁴ Kuten tohtori Rafael Engelberg totesi SVUL:n 20-vuotisjuhlassa: ”*Voimistelu ja urheilu karkaisevat kansalaisia ja siten kehittävät heistä entistä parempaa sotilasainesta, ne totuttavat komentoon ja järjestykseen ja kuriin, opettavat suuren määrän suorastaan sotilaallisia liikkeitä ja toimintoja ja ovat siten ikään kuin alkuvalmisteluna sotilaskasvatukseen.*”⁴⁷⁵

TUL puolestaan piti matalaa profiilia, sillä edustihan se tavallaan sisällissodan häviöpuolta. Toisin kuin esimerkiksi 1930-luvun Saksassa, jossa työläisurheilusta tuli vallankumouksen väline ja jossa liikunnalla kasvatettiin kuriin ja keskinäiseen solidaarisuuteen, Suomessa työläisurheilu keskittyi ruumiillisen kunnon kohottamiseen, eikä sitä haluttu kytkeä puolustusurheiluun. Tällä tarkoitettiin juuri liikuntakasvatuksen valjastamista aseellisen vallankumouksen tavoitteluun. Syynä tähän lienee se, ettei Suomessa juuri uskallettu haaveillakaan aseellisesta vallankumouksesta 1920–1930-luvuilla. Kolmekymmentäluvulla SVUL:n ja TUL:n välistä juopaa pyrittiin kuroma kiinni tarkoituksella, sillä Helsingille vuoden 1940 kesäksi luvatut olympialaiset vaativat yhteistyötä järjestelyjen onnistumiseksi, ja TUL:han oli kieltänyt jäseniensä osallistumisen olympialaisiin. Yhteistoiminta oli kuitenkin häilyvää, eikä sen mahdollisia hedelmiä päästy sodan vuoksi keräämään.⁴⁷⁶

Syvissä kansanriveissä ymmärtämys liikuntaa kohtaan oli kasvanut 1920-luvun kuluessa. Asiaan vaikuttivat maakuntien sanomalehdet, jotka olivat omaksuneet positiivisen kannan urheiluun sekä radion tulo. Suomalaisten mainio menestyminen olympialaisissa ja muilla

⁴⁷³ Vasara 1997, 49 – 51, 686; Ronkainen 2000, 203–204.

⁴⁷⁴ Vasara 1997, 360–364.

⁴⁷⁵ Pyykkönen & Vasara 1999, 15.

⁴⁷⁶ Ronkainen 2000, 205 – 210.

kansainvälisillä kentillä ruokki tietenkin innostusta. Myös liikuntakasvatuksen ulottaminen yli koko Suomen kansakouluverkon avulla lisäsi urheiluharrastusta.⁴⁷⁷ Monet aatteet kuten suojeluskuntajärjestö, nuorisoseurat ja työväenliike tekivät työtä lasten ja nuorten liikunnan edistämiseksi. Raittiusliike ja urheilu kytkeytyivät toisiinsa siten, että liikuntaa pidettiin yhdessä raittiiden elämäntapojen kanssa terveellisenä, ja siksi nuorten elämänarvoja pyrittiin muokkaamaan urheilukasvatuksen avulla. Urheilu nähtiin pojille mieluisana harrastuksena, minkä vuoksi sitä pidettiin oivallisena valistuskanavana.⁴⁷⁸ 1930-luvulta alkaen urheiluliike ohitti jäsenmäärällään raittiusliikkeen, nuorisoseurat ja työväenliikkeet⁴⁷⁹.

Leimallista 1930-luvun liikuntakulttuurille oli kilpaurheilu, jossa keskityttiin ennätystehtailuun ja kansainväliseen menestykseen⁴⁸⁰, jonka avulla pyrittiin rakentamaan kansallista identiteettiä ja erottautumaan toiseudesta olemalla parempia senteillä ja sekunneilla mitattuna. Menetyks kansainvälisillä kentillä toi tunnustusta tuoreelle pikkuvaltiolle muilta mailta. Siitä syystä valtio tuki mittavasti ulkomaille suuntautuneita kisamatkoja. Sisäpoliittisesti sankarimyytin rakentaminen urheilijoiden varaan oli mielekästä, sillä useat menestystä kahmineet urheilijat tulivat kansan syvistä riveistä, ja sitä myöden urheilu menestys lisäsi yhteenkuuluvuuden tunnetta ja kuroi kansaa yhteen. Etenkin olympiavoittajia juhlistettiin kansanjuhllilla.⁴⁸¹

Suomen urheilun kulta-aika sijoittuu 1900-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin. Vuosien 1908 – 1936 välisistä olympiakisoista suomalaiset toivat yhteensä 198 mitalia, mikä on 7,4 % kaikista jaetuista mitaleista. Suomen menestys kohdistui kuitenkin suppeaan lajikirjoon ja mitalistijoukkoon. Eniten mitaleita saatiin yleisurheilusta – erityisesti kestävyysjuoksuista ja heitoista sekä otteluista – ja painista. Esimerkiksi yleisurheilusta saaduista mitaleista puolet toi seitsemän urheilijaa.⁴⁸²

Leena Laine on todennut, että menestyslajeiksi valikoitu lajeja, joita oli helppo harjoittaa alkeellisissa oloissa. Maanteitä oli juoksuharjoituksiin ja painia saattoi tallinyllisillä. Lisäksi hänen näkemyksensä mukaan valikointi kertoo suomalaisten kulttuurisesta ja fyysisestä

⁴⁷⁷ Jokinen 1967, 60–62, 89.

⁴⁷⁸ Pyykkönen & Vasara 1999, 19–20; Vasara 1997, 687.

⁴⁷⁹ Laine 1992a, 212.

⁴⁸⁰ Laine 1992a, 183.

⁴⁸¹ Laine 1992b, 215–222.

⁴⁸² Laine 1992b, 216–219.

olemuksesta ja perinnöstä. Tällä Laine viittaa siihen, että urheilumenestyksen syntyyn valjastettiin väestön luontaiset ja sillä hetkellä käytettävissä olleet resurssit.⁴⁸³

Poliittisista erimielisyyksistä huolimatta sekä SVUL:in että TUL:in piireissä harrastettiin samoja lajeja. Suosituimmat lajit olivat yleisurheilu, paini, nyrkkeily ja jääpallo. Merkille pantavaa on, että pitkästä talvesta huolimatta hiihto ei vielä 1930-luvulla saavuttanut merkittävää asemaa suomalaisessa urheilumaailmassa. Leena Laine on arvellut syyksi sitä, että hiihtoa harrastettiin lähinnä vain Pohjoismaissa, joten sen avulla ei voinut valloittaa maailmaa. Jäälajeista suosituimpana säilyi jääpallo, vaikka nopeatempoisempi jääkiekko rantautui Suomeen 1920-luvulla.⁴⁸⁴ Voimistelu oli Suomessa omistettu liki yksinomaan opiskelijoille, eikä sitä harrastettu oikeastaan muissa piireissä.⁴⁸⁵

Kaupungistuminen ja modernisaatio lavensivat urheilun käsitettä, ja mukaan tulivat niin moottoriurheilu kuin ilmailu sekä purjehtiminen⁴⁸⁶. Ampuminen kuului suojeluskuntien lajivalikoimaan hyvin tärkeänä osana. Myös pesäpallo kuului etenkin suojeluskuntien urheilutarjontaan, sillä lajin isänä pidetty Lauri ”Tahko” Pihkala piti lajia osana maanpuolustuksellista koulutusta, koska laji harjaannutti ampumisessa ja kranaatinheitossa vaadittavia taitoja.⁴⁸⁷

1930-luvulla liikuntaharrastus laventui järjestötoiminnan ulkopuolelle. Kaupunkilaiset hakeutuivat liikkumaan luontoon; veneilystä, retkeilystä ja vaeltamisesta tuli osa vapaa-ajanviettoa ja uudenlainen tapa liikkua. Toisaalta vanhat urheilujärjestöt saivat rinnalleen pieniä lajiliittoja, kuten Pöytätennis- ja Keilailuliitot.⁴⁸⁸

Yhtenä merkittävänä urheilun juonteena voidaan pitää sotilasliikuntaa. Sodankäynti on kautta aikojen vaatinut hyvää fyysistä kuntoa, mitä on kehitetty enemmän tai vähemmän tietoisesti sotilaiden koulutuksessa. Suomalaisen sotilasurheilun luojana pidetään eversti Sprengtporten, joka aloitti järjestelmällisen liikuntakoulutuksen rykmentissään 1770-luvulla. Etenkin upseereiden koulutuksessa painotettiin ratsastus- ja miekkailutaitoja. Sprengtporten näki miekkailun hyvänä, ruumista vahvistavana liikuntana. Toisaalta hän suosi

⁴⁸³ Laine 1992b, 219.

⁴⁸⁴ Laine 1992a, 183–184.

⁴⁸⁵ Jokinen 1967, 53–55; Itkonen, Lång, Maskonen 2000, 123.

⁴⁸⁶ Laine 1992a, 185–186.

⁴⁸⁷ Vasara 1997, 370; Pyykkönen & Vasara 1999, 15.

⁴⁸⁸ Laine 1992a, 188.

myös tanssia, koska hänestä tanssiminen edesauttoi hyvän ryhdin löytämisessä. Myös juoksu, kelkkailu, hiihto ja painojen nostaminen olivat Sprengtportenin suosituslistalla; sen sijaan painia, keinumista ja puujaloilla kävelyä ei ollut suotava harrastaa.⁴⁸⁹ Autonomian aikana puolustusvoimien urheilukoulutusta kehitettiin ja monipuolistettiin. Ratsastus, miekkailu ja marssikoulutus säilyttivät asemansa uusien lajien joukossa. Sijansa koulutuksessa saivat soutu, juoksu sekä luistelu ja hiihto.⁴⁹⁰ Hiihtokoulutuksen asema alkoi vakiintua vuodesta 1885 lähtien, jolloin Viipurin tarkk'ampujapataljoonassa otettiin käyttöön hiihtokoulutusohjelma. Hiihtomarssien lisäksi järjestettiin hiihtokilpailuita eripituisilla matkoilla. Hiihdot järjestettiin jäällä tai tasamaalla. Voimistelu ja erilaiset pelit ja kisailut kuuluivat sotilaiden liikuntakoulutusohjelmaan. Niillä haluttiin kehittää terveyttä, ryhtiä, notkeutta ja nopeutta sekä ”mielen raittiutta ja hilpeyttä” ja neuvokkuutta.⁴⁹¹

Itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä sotilasliikuntaa leimasi suojeluskuntien liikunta- ja urheilutoiminta. Urheilutoiminnalla oli alusta saakka merkittävä rooli suojeluskuntatoiminnassa. Suojeluskunta-asetuksen perusteella järjestön keskeinen tehtävä sotilaallisen kasvatuksen ohella oli voimistelun, urheilun ja kansalaiskunnan kehittäminen. Tavoitteita toteuttamaan palkattiin päteviä ohjaajia, jotka tekivät ohjaus- ja neuvontatyötä piiritasolla. Kesällä lajikirjo koostui yleisurheilusta, pesäpallosta, maastojuoksusta ja uinnista. Talvella leijonanosan sai hiihto. Lajeiksi valikoitui sotilaskuntoisuutta kehittäviä urheilumuotoja. Suojeluskuntien lisäksi Lotta Svärd-järjestö teki ahkerasti työtä liikuntaharrastuksen edistämiseksi ja juurruttamiseksi osaksi ihmisten arkea. Suojeluskuntien merkittävin saavutus urheilun saralla oli urheilupaikkojen rakentaminen ja massojen liikkeelle saaminen.⁴⁹²

Hiihdosta oli muodostunut puolustusvoimien talviliikuntakoulutuksen tukijalka Suomen itsenäistymiseen mennessä marssien ja kilpailuiden myötä. Lauri Pihkala vaati, että armeijan piti hankkia riittävästi suksia ja että ladut olisi tehtävä maastoon. Näkemystään Pihkala perusteli sanomalla: ”*talviaikaan joukot liikkuisivat yleensä hiihtämällä, tällöin niiden olisi kyettävä käyttämään maastoa hyväkseen*”. Harrastuksena hiihto ei ollut kovin yleistä, mistä syystä suojeluskunnissa tartuttiin härkää sarvista 1920-luvun alussa ryhtyen aktiivisesti

⁴⁸⁹ Lammi 2002, 23–24.

⁴⁹⁰ Wuolio 1982, 61–63.

⁴⁹¹ Lammi 2002, 38–39, 45–46.

⁴⁹² Wuolio 1982, 147–149.

ajamaan suksien kehittelyä ja murtomaahiihdon tunnetummaksi tekemistä. Keinoina olivat hiihtomerkin suorittaminen, prosenttihiihdot ja suksiseppäkurssit.⁴⁹³

1930-luvulla sotilaiden hiihtokilpailuissa oli nähtävissä vahva sotilaalliseen toimintaan liittyvä painotus. Esimerkiksi vuonna 1934 Karjalan Kaartin Rykmentin talvipäivien kilpailulajeina olivat taisteluhiihto, suunnistamishiihto, sairaankuljetuskilpailu, ahkionvetokilpailu, suksien jälkikuljetuskilpailu, mieskohtainen murtomaahiihtokilpailu ja mieskohtainen 200 metrin syöksykilpailu. Talvisodan menestyksen katsotaan olleen onnistuneen hiihtokasvatuksen tuloksia.⁴⁹⁴

Talvisodan jälkeen panostettiin massaurheiluun, koska talvisodan kokemusten perusteella ihmisiä haluttiin ohjata joukkoliikunnan pariin ja varautumaan pahimman varalle. Ongelmaksi muodostui liikuntaseurojen rahoitus, sillä valtion varat hupenivat puolustusmenoihin. Niinpä vuonna 1940 aloitettiin tippaus- eli veikkaustoiminta, jonka voittovaroilla rahoitettiin liikuntaharrastusta. Myös Suojelukunnissa jatkettiin tehokasta liikuntakasvatusta pyrkien kehittämään jäsenistön fyysistä kuntoa.⁴⁹⁵

5.4.2. Liikettä linnoittajien kinttuihin

Kuten jo aikaisemmin on todettu, linnoittajille pyrittiin järjestämään vapaa-ajaksi työmoraalia kohottavaa ja mieltä virkistävää tekemistä. Liikuntaseurojen kulta-aikana liikuntaharrastuksen järjestämisessä linnoittajille ei ollut mitään yllättävää. Nähtiinhän urheilu fyysisen kunnon ja iskukyvyyn kannalta tärkeänä tekijänä, ja lisäksi sillä katsottiin olevan myös hyvä vaikutus henkiseen kehitykseen. On myös luultavaa, että monet linnoittajat olivat harrastaneet liikuntaa myös kotonaan. Näistä syistä työpiireihin ja -ryhmiin jaettiin linnoitusvaroista liikuntamäärärahoja ja ryhmiä kehoitettiin talkoisiin liikuntapaikkojen rakentamiseksi. Jokaiseen ryhmään oli tarkoitus rakentaa asumusten lähelle korkeus- tai pituushyppypaikka, kuulantyöntö- ja kiekonheittorinki, raivata kenttä ja jos mahdollista, rakentaa jalkapallomaalit ja syöttölaudan pesäpalloa varten.⁴⁹⁶ Lisäksi keväällä 1941 järjestettiin koulutustilaisuus

⁴⁹³ Lammi 2002, 92–93, 125.

⁴⁹⁴ Lammi 2002, 157, 232.

⁴⁹⁵ Lammi 2002, 232–234.

⁴⁹⁶ Linnoitustoimisto/Rak.os: Huollon perusohjeet, T 13225/4 Tp 460 1940–1941 saapuneet, KA; Valistuststo 12.5.1941 N:o 59, koskee: urheilukenttien rakentamista, T 13225/3 Tp 460 saapuneet kirjeet v. 1941, KA; Valistuststo 14.5.1941 N:o 74, koskee: urheilumäärärahoja, T 13225/9 työpiiri 460 saapuneita kirjeitä, KA; Valistuststo 5.5.1941 N:o 48, koskee: urheilutoiminnan järjestelyä työryhmissä, kiertokirje, T 13225/9 työpiiri

työpiiri 460:n urheiluohjaajille, jotka oli valittu ryhmien keskuudesta, ja huoltopäälliköille Joensuun urheilukentällä. Koulutusta piti linnoitustoimiston urheiluohjaaja, hovioikeuden auskultantti E. Lahtinen.⁴⁹⁷ Ei ole tietoa, järjestettiinkö työpiiri 420:ssä samanlaista tilaisuutta.

Lajivalikoima linnoitustyömailla noudatteli suojeluskunta- ja työväenliikkeistä tuttua linjaa: yleisurheilua, maastajuoksua, murtomaahiihtoa ja pyöräilyä. Myös voimistelua, painia ja nyrkkeilyä varten oli tilattu välineitä, kuten voimistelukenkiä ja molskia. Suojeluskuntiin kuuluvat olivat lisäksi esittäneet toiveita ampumakoulutuksesta, mutta sitä ei ilmeisesti ehditty järjestämään ennen jatkosodan syttymistä. Linnoitustoimisto oli myöntänyt työpiireille kaksi markkaa⁴⁹⁸ jokaista 15.5.1941 vahvuudessa ollutta miestä kohti urheiluvälinehankintoihin. Lisäksi työpiireille myönnettiin 500 markkaa⁴⁹⁹ urheilutarkoituksiin, ja työryhmä 461 sai erityismäärärahan – 1 000 markkaa⁵⁰⁰ – liikuntamahdollisuuksien järjestämiseen. Myös työpiiri 460 sai lisämäärärahan kannustukseksi, sillä työpiirin alueella urheilutoiminta oli ollut esimerkillistä. Erikseen jaettiin palkintovaroja myös niille ryhmille, jotka järjestivät urheilukilpailuja.⁵⁰¹ Tällaisella varojen jakoperiaatteella haluttiin yllyttää kaikkia työryhmiä järjestämään mahdollisimman paljon omatoimisesti liikuntamahdollisuuksia ja saamaan kilpailua ryhmien välille ja kannustamaan miehiä liikkumaan mahdollisimman paljon.

Kilpailuja järjestettiin ahkerasti hiihdossa, maastajuoksussa ja pyöräilyssä. Työpiiri 420:ssä järjestettiin ryhmien 421 ja 422 välillä köydenvetokilpailu, jota varten ryhmissä järjestettiin harjoituksia ja sisäiset karsinnat sunnuntaisin. Voittajat eivät käy selville arkistoista, mutta työpiiri oli luvannut heille palkinnon.⁵⁰² Hiihtokilpailujen periaate oli yleensä sellainen, että parhaat yksilösuoritukset palkittiin ja lisäksi laskettiin ryhmien joukkueaika. Samalla tavalla toimittiin myös juoksukilpailuissa. Tällaisella toiminnalla oli tarkoitus kannustaa yksilöä

460 saapuneita kirjeitä, KA.

⁴⁹⁷ Tp 460 5.6.1941 N:o 1312/III h, koskee: luento- ja neuvontatilaisuutta, T 13225/9 työpiiri 460 saapuneita kirjeitä, KA.

⁴⁹⁸ 0,86 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna

⁴⁹⁹ 142,88 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

⁵⁰⁰ 285,75 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

⁵⁰¹ Valistustoimisto 16.6.1941 N:o 364/III a/val./41, koskee: piirien urheilukilpailuja, T 13225/3 Tp 460 saapuneet kirjeet v. 1941, KA; Tr 463 16.4.41 N:o 1603, koskee: Sk. koulutusta, T 13225/6 saapuneet v. 1940–1941 tp 460 II, KA; Valistustoimisto 11.6.1941 N:o 323/III b/Val./41, koskee: urheilumäärärahoja, T 13225/3 Tp 460 saapuneet kirjeet v. 1941, KA; Valistustoimisto 11.6.1941 N:o 322/III b/Val./41, koskee: urheilumäärärahoja, T 13225/3 Tp 460 saapuneet kirjeet v. 1941, KA; Valistustoimisto 16.6.1941 N:o 370/III b/Val./41, koskee: lisämäärärahaa, T 13225/3 Työpiiri 460 saapuneet kirjeet v. 1941, KA; Valistustoimisto 14.5.1941 N:o 74, koskee: urheilumäärärahoja, T 13225/9 työpiiri 460 saapuneita kirjeitä, KA.

⁵⁰² Työpiiri 420 25.10.1940 N:o 329/420/40, koskee: köydenvetoharjoituksia, T 13214/41 työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940 – 1941, KA.

fyysisen kunnan kohottamiseen sekä parantaa ryhmähenkeä. Ryhmäkilpailuja suosittiin myös puolustusvoimissa. Esimerkiksi ampumahiihto korvattiin taisteluhiihdolla, jossa kilpailuysikkönä oli kiväärijoukkue ja tehtävät mukailivat taistelutilannetta.⁵⁰³

Hiihto näyttää olleen suosituin kilpailulaji, mitä selittää töiden painottuminen talviaikaan IV AK:n alueella. Hiihtokisoja järjestettiin useita kevättalven 1941 aikana. Esimerkiksi työpiiri 460:n kilpailut järjestettiin 16.3.1941 Puntarkoskella. Sarjoja oli kolme: yleinen, ikämiesten ja lottien. Lisäksi yleisessä ja lottien sarjassa käytiin joukkuekilpailu, jossa laskettiin yhteen seitsemän kilpailijan aika miesten sarjassa ja kolmen naisten sarjassa. Yleiseen sarjaan osallistui 63 miestä; hiihdettävänä matkana oli 10 kilometriä. Ikämiehet hiihtivät myös kymmenen kilometriä. Osallistujia oli 17. Myös lottia osallistui kilpailuun 17. Naisten hiihtomatka oli viisi kilometriä.⁵⁰⁴ Työpiiri 460 järjesti ryhmilleen sekä toimistohenkilökunnalleen ja työnjohdolle myös murtomaajuoksukilpailut. Toukokuun lopulla Enossa järjestetyssä ryhmien välisessä kilpailussa juostiin kolme kilometriä, ja jokaista ryhmää edusti kymmenen miestä.⁵⁰⁵ Reilua viikkoa myöhemmin kilpailivat työnjohto ja toimistohenkilöt Ristisaassa.⁵⁰⁶

Ryhmien välisten kilpailuiden lisäksi järjestettiin ryhmien sisäisiä kilpailuja enemmän ajanvietteeksi kuin ryhmän kunnian ja kunnan mittariksi. Ohjelmasta löytyi muun muassa murtomaajuoksua, pyöräilyä, tiilenheittoa sekä ruotsalaisviestiä parakkien kesken. Osallistumisinnostus vaihteli ryhmittäin; parinsadan miehen työryhmä 466:ssa osallistuminen liikuntaharrastuksiin oli kiitettävää, sillä järjestettyihin kahteen ryhmän sisäiseen kilpailuun osallistui kumpaankin noin sata henkeä eli suurin piirtein puolet ryhmän vahvuudesta. Muissa ryhmissä osallistujia oli vähemmän. Lisäksi joissakin työryhmissä oli järjestetty liikuntaa koskevia luentoja. Liki kaikissa ryhmissä järjestettiin urheiluharjoituksia muutaman kerran viikossa.⁵⁰⁷ Ajanvietteellisellä liikuntaharrastuksella oli eritoten rentouttava vaikutus, säännöllisyydellään se on pitänyt miehet kaidalla polulla pois alkoholin kiusauksesta. Samalla ajanvietteelliselläkin liikuntaharrastuksella on ollut kuntoa ylläpitävä vaikutus.

⁵⁰³ Lammi 2002, 158.

⁵⁰⁴ Työpiiri 460:n hiihtokilpailuiden tulokset Puntarkoskella 16.3.1941, työryhmille lähetetty ilmoitus, T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä, KA.

⁵⁰⁵ Työpiiri 460 5.6.1941 N:o 1311/III h, koskee: kilpailutuloksia, T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä, KA.

⁵⁰⁶ Työpiiri 460 11.6.1941 N:o 1388/III h, koskee: juoksukilpailuja, T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä, KA.

⁵⁰⁷ Työpiiri 460:n työryhmien huoltotiedotukset, T 13225/6 saapuneet v. 1940–1941 työpiiri 460 II, KA.

Jatkosodan syttyminen keskeytti linnoitustyöt ja samalla niiden mukana kehittyneen urheilutoiminnan. Vuoden 1941 kesäksi oli ollut suunnitteilla monenlaista liikunta-aktiiviteettia. Pyöräkilpailut Tikkalassa vaikeutuivat liikekannallepanon vuoksi. Tarkoituksena oli ollut järjestää joukkuekilpailu, johon jokaisesta ryhmästä olisi saanut osallistua kymmenen miestä, joista viiden parhaan aika olisi ratkaissut kilpailun. Heinäkuun alkuun oli suunniteltu viestiuintikilpailu Joensuun uimalaitokselle ja elokuuksi kesäjuhla Oravisaloon. Juhlan yhteydessä olisi ollut yleisurheilumestaruuskilpailut, joissa lajeina olisi ollut muun muassa kolmiottelu ja 3 000 metrin juoksu. Heinäkuun puolestavälistä alkaen oli myös tarkoitus aloittaa jalka- ja pesäpallosarjat ryhmien välillä.⁵⁰⁸

Liikuntatoiminta Salpalinjan rakennustyömailla oli vilkasta ainakin IV AK:n alueella. Urheilu nähtiin ajanhengen mukaisesti raittiutta edistävänä toimintana. Samoin sitä pidettiin miesten taistelukuntaa ylläpitävänä ja kohottavana vapaa-ajan aktiiviteettinä. Suojeluskunta-aatteen vaikutus on havaittavissa harrastetuissa liikuntamuodoissa: hiihto, maastajuoksu ja pesäpallo olivat suosittuja lajeja niin linnoitustyömailla kuin suojeluskuntienkin piirissä. Tarkasteltava ajanjakso on liian lyhyt, jotta voitaisiin nähdä, tuottiko liikuntakasvatus halutun tuloksen. Raitistuivatko linnoittajat, ja kasvoiko heidän fyysinen kuntosaa? Jatkosota keskeytti Salpalinjan rakentamisen lähes kokonaan, ja miehet joutuivat taistelutantereella uusiin haasteisiin.

Liikuntaharrastustoiminnan tukeminen linnoitustyömailla myötäilee vahvasti sotilas- ja suojeluskuntaliikunnan perinteitä niin lajivalikoimiltaan kuin tavoitteiltaan. Vaikka työ oli fyysistä, haluttiin kuntoa ylläpitää ja synnyttää ryhmähenkeä. Ohjailemalla linnoittajia sopiviksi katsottujen urheiluharrastusten pariin kasvatettiin myös fyysisesti voimakasta ihannekansalaista. Liikuntaharrastukset voidaan nähdä valtaa ilmentävänä ruumiin kontrollina, jolla tavoitellaan toisaalta terveyden ylläpitoa ja toisaalta myös yksilön sosiaalistamista osaksi yhteisöä ja kansallista identiteettiä⁵⁰⁹.

Liikuntaharrastusten järjestämiseen linnoittajille voidaan havaita monia syitä. Olennaisin syy liittyy yleiseen yhteiskunnalliseen kontekstiin. Urheiluharrastuksen suosio oli kasvanut

⁵⁰⁸ Työpiiri 460 28.5.1941 N:o 1240/III b, koskee: kesäurheilukilpailuja, T 13225/9 työpiiri 460 saapuneita kirjeitä, KA.

⁵⁰⁹ Kontrollista Itkonen 1994, 15, Itkonen 1996, 109 ja Elias 1978, 3–4.

itsenäisyyden ensimmäiset vuosikymmenet niin kansainvälisen menestyksen seurauksena kuin tietoisien ohjauksen seurauksena. Linnoittajille haluttiin tarjota samoja turvallisia virikkeitä kuin normaalioloissakin. Toisaalta käyty sota oli osoittanut fyysisen kunnan tärkeän merkityksen. Sotakokemuksiin pohjautuen liikunta nähtiin keinona kansakunnan yleiseen varustautumiseen. Kolmantena vaikuttimena on ollut yleisten terveiden tapojen iskostaminen linnoittajien mieliin ja ruumiisiin.

Samoin kuin liikuntaa pidettiin 1920-luvulla kansaa eheyttävänä seikkana, voidaan liikunta nähdä yhteisöllisyyttä luovana aktiviteettina myös linnoitustyömailla. Työmailla peräänkuulutettiin hyvää henkeä, ja menetys urheilukilpailuissa on ollut omiaan luomaan sitä, koska se on tuonut yhteisiä onnistumisen kokemuksia. Kuten useissa sotilassosiologisissa tutkimuksissa⁵¹⁰ on todettu, yhdessä tekeminen vahvistaa ryhmän sisäistä luottamusta ja lisää turvallisuuden tunnetta samalla kun kuulumus ryhmään kasvaa.

Ennen sodan syttymistä ennätettiin suorittaa yksi huikaiseva suoritus, johon otti osaa koko Suomen kansa – linnoittajat muiden mukana. Suomen ja Ruotsin välillä käyty maaottelumarssi oli tempaus, jossa Suomi pääsi näyttämään muulle maailmalle talvisodan aikana syntyneen yksimielisyytensä. Jo tammikuussa 1941 Ruotsin Käveluryheiluliitto oli haastanut Suomen Urheiluliiton kävelykampanjaan. Tarkoituksena oli saada mahdollisimman paljon kävelijöitä liikkeelle tietyssä ajassa. Ruotsissa oli järjestetty edellisen vuoden aikana kaksi kansalaismarssia, joissa tarkoituksena oli yhdistää kansa liikunnan avulla. Toukokuun alussa kilpailu käynnistyi.

Marssiin saivat osallistua kaikki yli kymmenenvuotiaat suomalaiset. Miesten oli marssittava 15 kilometriä kahteen tuntiin 20 minuuttiin, naisten ja alle 13-vuotiaitten lasten matka oli kymmenen kilometriä. Heillä tavoiteaika oli tunti 40 minuuttia. Juosta ei saanut. Jokainen marssisuoritus vastasi yhtä pistettä, mutta yhdelle henkilölle saatettiin merkitä vain yksi piste, vaikka tämä olisi marssinutkin monesti. Ruotsalaiset marssivat ahkerasti: 943 952 ruotsalaista kävi suorittamassa marssin. Mutta suomalaiset panivat paremmaksi. Suomalaisia marssijoita oli 1 507 111.⁵¹¹

⁵¹⁰ Esimerkiksi Harinen, Lindgren, Nordberg 2010, 107–110 ja Laaksonen 1999, 330–331.

⁵¹¹ Raevuori, Arponen, Hannus 1994, 77–78.

Linnoitustyömuodostelmille oli tullut myös käsky marssia periaatteessa koko henkilöstöllään, mutta ei kilpailuysikkönä, vaan jokaisen suoritus otettiin huomioon yksilösuorituksena⁵¹². Ainakin työpiiri 460:ssä maaottelumarssi oli samalla myös ryhmien välinen kilpailu, josta oli luvassa palkinnot. Marssiin oltiin yleensä ottaen erittäin innostuneita. Työryhmä 464 haastoi työryhmä 462:n marssimaan humoristisella kirjeellä: *”Ehkä työ nyt sentää sen tiijättä, että ens kuussa pietää se mualiman suurin muaottelu marssimisessa, ja just siinä ne ruohtalaiset päihisä suavattii. Mutta eivät ne sua selekäänsä muute, jos ei myö samalla yritetä antoo päihinsä toine toistaa. - - Kuha nyt lumet sullaa ja tie kuivaa, ni sittehä se nähää kuka om paremp. Harjoitelkee työ vua nyt sillä aikoo kovast, että jokkaine mies jaksaa ies perille asti kulukee. Voiijaaha myö tästä vielä huastella enemmännii vaikka telehvoonissa. Taikka tulukee käymää tiällä meillä. Meillä on er hyvä kahvi ja annetaa myö sitä teillekkii.”*⁵¹³

Työryhmä 462 otti haasteen mielihyvin vastaan ja viitaten talven hiihtokilpailuihin vastasi: *”Voi hyvä sakki siellä lähempänä ryssän raijoo, ettäkö työ tiijä tosiaan, ettei syyhytä pijä saunaan männä, kun huastatta meijät muaottelu marssiin. Tärkijä on, ylen tärkijä että voitamme ruohtalaiset, mutta voe’teitä, kuinka teijän käy - -, kun kerran ootta selekääne suaneet ja toista vuan mielenne halajaa, kyllä työ sen selekäsaunan suattekkin.”*⁵¹⁴

Marssikilpailuun osallistuttiin ahkerasti. Työpiiri 460:n ryhmien välisen kilpailun voitti työryhmä 465 ja sai palkinnoksi potkupallo. Toiseksi tullut 464 sai pesäpallon ja mailan, ja kolmanneksi parhaalle ryhmälle, 461:lle, annettiin työntökuula. Työryhmä 462 tuli neljänneksi ja sai pesäpallon. Työryhmä 466 sijoitettuaan viidenneksi sai pesäpallomailan. Häviäjärhmä 463:lle annettiin viestikapula.⁵¹⁵

Monille oli kunnia asia osallistua maaottelumarssiin. Aleks Vapekko oli keväällä 1941 Kaltimossa linnoitustöissä. Hän kertoi kaikkien työmiesten osallistuneen marssiin isänmaallisella innolla⁵¹⁶. Tällaista yleistystä ei kuitenkaan voi tehdä aineiston perusteella, sillä esimerkiksi Arvi Lonkainen kertoo muistelmissaan, kuinka hän ei ollut vapaaehtoisesti mennyt marssimaan. Työmaalla oli ollut kylttejä, joissa oli ilmoitettu, että ryhmä osallistuu

⁵¹² N:o 2252/II/68 25.4.1941, koskee: maaottelumarssia, T 9503/10, IV AK:n kirjeistöä, KA.

⁵¹³ Työpiiri 460 N:o 1285/III h. 3.6.1941, koskee: maaottelumarssin lopullisia tuloksia, T 13225/9, Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA; Työporukka 464 N:o 00/0 21.4.1941, koskee: Teijän selekäsaunoo, T 13225/8 Saapuneet 1940–1941 työpiiri 460 III. KA.

⁵¹⁴ Työsakki 462 N:o I/XLI. 24.4.1941, koskee: Teitä, T 13225/8, saapuneet 1940–1941 työpiiri 460 III. KA.

⁵¹⁵ Työpiiri 460 N:o 1285/III h. 3.6.1941, koskee: maaottelumarssin lopullisia tuloksia, T 13225/9, Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä. KA.

⁵¹⁶ Aleks Vapekko 2.2.2001 Juuassa.

marssiin sataprosenttisesti. Ja pian ilmoitettiin, että marssiin osallistuvat ne, jotka haluavat pitää työnsä. Lonkainen ei työstään muuten olisi välittänyt, mutta jostain oli elanto perheelle tienattava, joten se antoi motivaation totella marssimääräystäkin.⁵¹⁷ Molempia mielipiteitä voi pitää hieman kärjistyneinä: totuus löytynee jostain välimaastosta. Useimmat lienevät olleet halukkaita marssille, mutta totta kai on löytynyt sellaisiakin, joita asia ei ole kiinnostanut – muutenhan osallistumisprosentti olisi ollut sata. Tiukan linjan vasemmistolaiset ovat todennäköisimmin vastustaneet marssia eniten, Lonkainenkin edustaa sellaista aatetaustaa. Vapekon innostuneeseen näkemykseen on saattanut vaikuttaa hänen suojeluskuntataustansa.

Marssille osallistuneet saattoivat lunastaa itselleen marssimerkin viidellä markalla⁵¹⁸. Merkkejä myytiin noin 1,2 miljoonaa kappaletta. Merkkien myyntitulot päätettiin käyttää invalidien ja kansalaisurheilun tukemiseen.⁵¹⁹ Marssilla oli siten yhteishenkeä nostattava vaikutuksen lisäksi hyväntekeväisyyteen ja yhteisvastuullisuuteen liittyvä tehtävä.

Maaottelumarssi herätti kiinnostusta myös kansainvälisesti⁵²⁰, josta syystä marssia voidaan tulkita myös julkisuuskuvan kautta. Maailmalle haluttiin osoittaa, että käyty sota oli tiivistänyt kansaa yhtenäisemmäksi ja että kansalaisten fyysinen kunto ja taistelutahto olivat jopa aikaisempaa korkeammalla. Sisukkuutta ilmenettiin muun muassa sokeiden haastemarssilla, jossa voiton vei Summan taisteluissa näkönsä menettänyt sotilas⁵²¹. Maaottelumarssi oli ennen kaikkea yhteisöllisyyttä ja sisukkuutta korostava tapahtuma, jonka propaganda-arvo oli suuri.

5.5. Kirjastoja raja-aidan rakentajille

5.5.1. Kirjastot – kansansivistyksen kivijalka

Kirjastojen yhteiskunnallista asemaa voidaan määritellä Erkki Seväsen sivistysvaltioprojektin mukaan ideologiseksi, sillä ne välittävät toiminnallaan valtiojohton ideologiaa kansalle⁵²². Ne siis yrittävät iskostaa tietynlaisen identiteetin kansalaisten mieliin. Kirjastojen roolia on

⁵¹⁷ Lonkainen 1985, 99–100.

⁵¹⁸ 1,43 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

⁵¹⁹ Lammi 2002, 242.

⁵²⁰ Lammi 2002, 242.

⁵²¹ Lammi 2002, 242.

⁵²² Sevänen 1994, 227.

mahdollista tarkastella myös Sanna Taljan väitöskirjassaan *Musiikki, kulttuuri, kirjasto. Diskurssien analyysi* käyttämän yhtenäiskulttuuripositio-termin valossa. Siinä keskeisiä kirjaston tehtäviä ovat kansallisen kulttuurin ja kansallisen identiteetin edistäminen sekä kansalaisten sivistys- ja koulutustason nostaminen.⁵²³ Jos kirjaston tavoitteet ovat sivistysvaltioprojektin mukaiset, kuinka sen asema ideologisena ja yhtenäiskulttuuria vaalivana valtiolaitoksena näkyy niissä? Linnoituskirjastoihin sovellettuna tämä tarkoittaa sitä, näkyykö valtiojohdon oikeistomielisyys linnoituskirjastojen toiminnassa.

Valtio harjoitti kirjastolaitoksen sääntelyssä sekä ennako- että jälkikontrollia. Ennakkokontrollin välineenä käytettiin arvostelevia kirjaluetteloita. Luetteloita julkaisi kirjastotoimisto, joka toimi Valtion kirjastotoimikunnan alaisuudessa. Vuoden 1921 jälkeen suomenkieliset luettelot ilmestyivät Kansanvalistus- ja Kirjastolehden liitteinä. Luettelot olivat tarkoitettu normatiivisiksi ohjeiksi, joiden avulla voitiin arvioida kirjojen sopivuutta yleisiin kirjastoihin. Jälkikontrolli toteutui siten, että kirjastojen tuli lähettää luettelot hankkimistaan kirjoista kirjastotoimistolle, jotta kirjastolle voitiin myöntää avustuksia.⁵²⁴

Valtion kontrollista voidaan puhua myös sensuurina. Sensuuri on Kai Ekholmin mukaan toimintaa, jonka tarkoituksena on muuttaa tai tukahduttaa tekoja tai ajatuksia, joiden katsotaan olevan yhteisen edun vastaisia⁵²⁵. Sensuuri on hallinnollista, autoritääristä toimintaa, joka liittyy olennaisena osana ihmiskunnan historiaan. Sensuuri voidaan luokitella ennakkosensuuriin ja jälkikäteis- eli rankaisevaan sensuuriin. Sensuuri voi olla myös virallista tai epävirallista.⁵²⁶ Kirjastojen kirjavalinnan osalta voidaan puhua sekä ennako- että jälkisensuurista.

Sensuuri tarkoittaa ajatuksen tai aatteen julkaisemisen tai levittämisen estämistä. Sensuuriin liittyy olennaisesti valta. Vallan avulla voi kontrolloida julkaisua ja levitystä. Yleiset kirjastot ovat kunnallisia laitoksia ja siten ollen kuuluvat valtaa käyttävään hallintokoneistoon. Voi siis sanoa, että kirjastoja voidaan käyttää sensuurin välineinä. Kirjasto ei voi estää kansalaisia lukemasta jotain julkaisua, mutta se voi olla hankkimatta sitä kokoelmiinsa. Tällöin voidaan sanoa, että kirjastot harrastavat sensuuria kirjavalinnan muodossa. Jari Sedergren pohtii sensuurin käsitettä väitöstutkimuksessaan seuraavasti: ”Sensuuri liittyi useimmiten

⁵²³Talja 1998, 104.

⁵²⁴Sevänen 1994, 70.

⁵²⁵Ekholm 1997, 3 Ekholm käyttää lähteenä New Encyclopaedia Britannicaa.

⁵²⁶Ekholm 1997, 3–4.

*ajankohtaisiin poliittisiin linjauksiin ja yhteiskunnallisesti merkittäviksi katsottuihin tapahtumiin, niitä edeltäneeseen ja seuranneeseen propagandaan ja esimerkiksi (etu- ja jälkikäteis)huhuihin, mutta sensuurin perusteena näyttää olevan myös arvoperusteisia ja ideologisia näkökulmia.*⁵²⁷

Esimerkki kirjastojen harrastamasta (itse-)sensuurista ovat toisen maailmansodan jälkeen toteutetut kirjapoistot. Kai Ekholm on tutkinut aihetta väitöskirjassaan *Kielletyt kirjat 1944–1946. Yleisten kirjastojen kirjapoistot 1944–1946*. Senuurin tutkimuksen ongelmaksi Ekholm nostaa sen anakronistisen luonteen. Koska sensuuria ei tutkita reaaliajassa, on vaikea rekonstruoida sen sisäistä logiikkaa. Ekholm tulee väitöstutkimuksessaan siihen tulokseen, etteivät vaaran vuosien aikana tehdyt kirjapoistot olleet hyvin organisoituja eikä siitä syystä voida sanoa harjoitetun määrätietoista sensuuria. Valtion kirjastotoimistolla ei ollut täsmällisiä listoja tai ohjeita siitä, mitä tulisi poistaa, vaan ohjeet esitettiin esimerkkien – kuten *Kollaa kestää* – avulla.⁵²⁸

Kirjastojen perustamisen tavoitteina on Robert Snapen mukaan pidetty kansan sivistämistä ja moraalista kuria. Ylempien yhteiskuntaluokkien edustajat olivat huolissaan työläisten vapaa-ajanviettotavoista, lähinnä juopottelusta. Kirjastojen nähtiin olevan hyvää ajanvietettä työväen luokalle. Kirjastojen kautta ylemmät luokat pääsivät valvomaan, millaista kirjallisuutta työläiset lukevat.⁵²⁹ Ilkka Mäkinen on lähestynyt samaa asiaa lukuhalun näkökulmasta. Hänen mukaansa kirjastoja ryhdyttiin perustamaan, koska ihmisillä oli halu lukea. Tämä koski niin sivistyneistöä kuin rahvasta, joiden katsottiin omaksuneen lukuhalun ylemmiltä luokilta. Myös Mäkisen mukaan ylemmät luokat valvoivat kansankirjastojen tarjontaa.⁵³⁰

Suomalaisen kansankirjastoperinteen syntyyn on liittynyt olennaisesti kansanvalistusliikkeen tavoitteet kansan sivistämisestä. Yhtenä keinona oli lukutaidon levittäminen ja sivistävien kirjojen tarjoaminen rahvaalle. Siitä syystä suomalaista kirjastotraditiota on mielekästä tarkastella sivistysrepertuaarista käsin. Sanna Talja käyttää sivistysrepertuaari-käsitettä luokitellessaan musiikkikirjaston funktiota kirjaston käyttäjien näkökulmasta, mutta aivan yhtä hyvin se soveltuu näkökulmaksi yleisemmin kirjastojen tarkasteluun, koska se edustaa perinteisintä käsitystä (kansan-)kirjaston tehtävistä. Repertuaarin taustalla on ajatus siitä, että

⁵²⁷ Sedergren 1999, 24.

⁵²⁸ Ekholm 2000, 31, 67–69.

⁵²⁹ Snape 1995, 13–18.

⁵³⁰ Mäkinen 1997, 46–49.

kirjaston tulee tarjota kansalaisille tietty kulttuuripohja.⁵³¹ Kulttuuripohjalle rakentuu kansalaisen identiteetti: käsitys minuudesta, itsestä osana yhteiskuntaa.

Kirjastojen alkuvaiheessa näkyy selvästi ylemmän yhteiskuntaluokan kontrollinhalu alempia yhteiskuntaluokkia kohtaan. Lukemisella käytiin muun muassa juopottelua vastaan. Mäkinen siteeraa väitöskirjassaan Achrénin muistiota vuodelta 1831: ”- - kieltämättä voitaisiin estää tuhansia paheita ja rikoksia, jos maassa olisi kirjastoja edes kymmenes osa kapakoiden ja krouvien määrästä”. Toisaalta myös lukemisen nautinto nähtiin turmiollisena kuten Mäkinen huomauttaa. Rahvasta pidettiin ymmärtämättömänä, ja sen vuoksi katsottiin, että lukeminen houkutteli heidät pois työteon parista ja saattoi heidät kuvittelemaan olemattomia. Käsitys muuttui nopeasti, ja viimeistään 1800-luvun puolessa välissä kansanvalistuskanta oli päässyt voitolle. Kansanvalistukseen liittyy olennaisena osana kansan opettaminen lukemaan ja lukutaidon ylläpito, jota tarkoitusta kirjastot palvelivat.⁵³²

Oli kirjastojen perustamisen syy mikä tahansa, sivistyneistö määritteli sen, mikä oli hyvää lukemista kansalle. Sivistämisen ja moraalin kriteerit määrittelivät ylemmät yhteiskuntaluokat, eli ne olivat sidoksissa yläluokan ideologisiin käsityksiin. Tältä kannalta tarkasteltuna kirjastot ovat olleet ideologisia laitoksia, joilla on ollut vahva kytkös johtavan luokan maailmankuvaan.

Kontrollinhalu näkyi kirjastojen kirjavalikoimissa sekä lainausmääräyksissä. Tietokirjallisuuden lainaamista pyrittiin lisäämään lainausrajoituksilla. Rajoituksia oli erilaisia. Yksi versio oli se, että yhtä kaunokirjaa kohti piti lainata yksi tietokirja.⁵³³ Tällä pyrittiin siihen, että ihmiset lukisivat viihteen lisäksi tietokirjoja. Ei kuitenkaan voida olla varmoja siitä, lukivatko kansalaiset tietokirjoja, vaikka heidät pakotettiin lainaamaan niitä.

Kontrollin perinne jatkui Suomessa kunnallisen kirjastojärjestelmän myötä. Itsenäisyyden parina ensimmäisenä vuosikymmenenä uudistettiin kirjastoja lainsäädännön avulla radikaalisti. Tavoitteena oli kansankirjastojen muuttaminen yleisiksi kirjastoiksi eli kunnallisiksi laitoksiksi. Valtiollinen kirjastohallinto perustettiin vuonna 1921, ja ensimmäinen kirjastolaki ja -asetus säädettiin vuonna 1928. Tämä tarkoitti käytännössä sitä,

⁵³¹ Talja 1998, 90.

⁵³² Mäkinen 1997, 275, 289.

⁵³³ Penttilä 1986, 50.

että pääosa 1920-luvusta käytettiin kirjastojärjestelmän taloudellisten ja henkisten perustojen luomiseksi. Yksi tärkeimmistä kysymyksistä oli kirjastojen talouden järjestäminen. Toinen tavoite oli luoda kirjastoja valvova ja ohjaava hallinnollinen elin, jollaiseksi muodostui Valtion Kirjastotoimikunta ja sen alainen Kirjastotoimisto. Maa jaettiin tarkastuspiireihin, joissa työskenteli neuvoja, jotka uuden lain myötä muuttuivat tarkastajiksi.⁵³⁴

Vuonna 1928 säädetyt ja vuonna 1929 voimaanastuneet kirjastolaki ja -asetus merkitsivät ratkaisevia muutoksia yleisten kirjastojen toimintaan ja kehittymiseen. Lakia suunniteltaessa taloudellinen tilanne oli vielä hyvä, ja niinpä lakia leimaakin optimismi ja usko talouden positiiviseen kehittymiseen. Toiveikkuus näkyi etenkin valtionapuohjeina.⁵³⁵ Kirjastojen ylläpitäminen ei ollut lain mukaan pakollista, mutta kunnille maksettiin tietyin ehdoin valtionapua. Lain mukaan valtio korvasi puolet kirjastojen ylläpitämisestä aiheutuneista menoista.⁵³⁶

Kirjasto nähtiin edelleen – huolimatta koululaitoksen kehityksestä – kansanvalistustyöksi, mikä näkyy myös lainsäädännössä. Kirjastotoimikunnassa oli edustettuna kouluhallitus, Kirjastoseura, Kansanvalistusseura, Suomen Nuorison Liitto, Työväen Sivistysliitto, Svenska Folkskolans Vänner ja Finlands Svenska Arbetareförbund. Toimikunnan jäsenet eivät olleet tehtävänsä palkattuja valtionvirkamiehiä vaan kansalaisjärjestöjen edustajia. Lisäksi toimikunta ei kokoontunut säännöllisesti vaan tarpeen mukaan. Järjestöt olivat kahta lukuun ottamatta ideologialtaan porvarillisia. Työväen Sivistysliitto ja Finlands Svenska Arbetareförbund olivat sosiaalidemokraattisia. Tästä johtuen toimikunta joutui työssään sovittelemaan vastakkaisia näkökantoja, mutta ongelma ei muodostunut suureksi, sillä molemmat työväkeä edustaneet järjestöt olivat toimintaideologialtaan erittäin lähellä porvarillisia sivistysjärjestöjä. Vierasta niille oli porvarillisten järjestöjen kristillismoraalinen piirre, mutta ne pyrkivät puolustamaan työväestön ”sivistyksellisiä oikeuksia”.⁵³⁷

Tärkein kontrollin keino kirjastoille oli kirjavalinta. Helle Kannila, joka vaikutti suuresti kirjastoalaan jo 1920- ja 1930-luvuilla, on pohtinut asiaa myöhemmässä kirjassaan *Kirjanvalinnan ongelmia*. Kannila on kirjoittanut teoksen oppikirjaksi kirjastonhoitajille 1960-luvulla. Kannila toteaa, että kirjoja valittaessa tulisi kiinnittää huomiota myös siihen,

⁵³⁴ Järvelin 1998, 14–16.

⁵³⁵ Järvelin 1998, 16.

⁵³⁶ Sevänen 1994, 69.

⁵³⁷ Sevänen 1994, 69–71.

mikä kirjaston (yhteiskunnallinen?) tarkoitus on. Yksinkertaisimpana määritelmänä Kannila pitää sitä, että kirjaston funktio on tarjota kaikille kunnan asukkaille mieluista luettavaa. Hän kuitenkin huomauttaa, ettei ole järkevää tarjota yhteiskunnan varoilla mitä tahansa luettavaa – esimerkiksi raakoja sarjakuvia tai gangsterikertomuksia. Kannilan mielestä kirjaston tarkoitus määritelläänkin kirjastoasetuksessa sivistystarpeen tyydyttämiseksi.⁵³⁸ Mutta kuka määrittelee sivistystarpeen? Ja onko kaikkien kuntalaisten sivistystarve sama? Näitä kysymyksiä Kannila ei pohdi, vaikka ne ovatkin keskeisiä. Ne ovat olennaisia sen seikan kannalta, voidaanko kirjavalintaa pitää sensuurina. Mikäli pohditaan 1920- ja 1930-lukujen yhteiskunnallista ilmapiiriä, voidaan tulla siihen tulokseen, että sivistyksen määritteli vallan kahvassa ollut porvaristo, mutta maltillinen vasemmisto tuki määrittelyä. Sen tavoitteenahan oli, että työväestö saa mahdollisuuden sivistää itseään, mutta porvareiden määrittämää sivistyksen käsitettä ei kyseenalaistettu⁵³⁹.

Kirjavalinnalla on siis käytännöllisiä lähtökohtia kuten tilankäytön rationalisointi ja kysyntään vastaaminen, mutta toiminnan voidaan nähdä ilmentävän myös sensuuria. Minkä tasoista sensuuri sitten on, onkin hieman vaikeampi kysymys, sillä kuten Eija Eskola toteaa kirjassaan *Rukousnauha ja muita romaaneja* kustantajat ovat sensuurin eturintamassa⁵⁴⁰. Tällöin kirjastojen kirjavalinnan rooli on toimia portinvartijoina siinä, mitä kansalaisille tarjotaan luettavaksi ilmaiseksi.

Puitteet yleisten kirjastojen kirjavalintaan antoi kirjastolaki, jossa ensinnäkin määrättiin kirjastojen valtionosuuksista mutta jossa myös määriteltiin seikkoja, jotka tuli ottaa huomioon aineiston valinnassa. ”*Ala-arvoinen tai epäsiiveellinen aineisto tuli sulkea pois*”, ja kirjastontarkastajan tuli valvoa kirjastojen toimintaa, myös kirjavalintaa. Erikseen mainittiin, että kirjapoistot tuli alistaa kirjastontarkastajan päätettäväksi.⁵⁴¹

Kirjavalinnasta kunnissa vastasivat pääosin kirjastojen johtokunnat. Niillä oli ohjenuorana Kirjastotoimiston laatima kirjastojen malliohjesääntö. Ohjeistus on myöhemmin tunnettu aineistonvalinnan periaatteina. Ohjesäännössä sanottiin, että kirjastojen johtokuntien tuli määrittellä tarkemmin ne ohjeet, joiden mukaan aineisto valittiin. Järvelinin mukaan ainakaan Kuopion läänin tarkastuspiirissä ei muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta ohjesääntöjä

⁵³⁸ Kannila 1967, 3–4.

⁵³⁹ Sevänen 1994, 69–70.

⁵⁴⁰ Eskola 1991, 105.

⁵⁴¹ Järvelin 1998, 182.

tarkennettu, vaan johtokunnat valitsivat ostettavat kirjat oman mieltymyksensä mukaan.⁵⁴² Eräissä suuremmissa kaupungeissa valinta oli annettu kirjastonjohtajan tehtäväksi, ja myöhemmin yleistyi sellainen käytäntö, että kirjastonhoitaja hoiti valinnan ja lautakunta vain siunasi sen.⁵⁴³

Arvosteleva kirjaluetello oli kirjastonhoitajien, jotka saivat joissakin kunnissa ehdottaa, mitä kirjoja tuli hankkia, ohjenuorana. Se on useiden kirjastohistorioitsijoiden mielestä koettu auktoriteetiksi, joka pyrki rajoittamaan ja ohjaamaan kirjavalintaa liikaa. Sitä on arvosteltu suoraankin. Eija Eskola siteeraa kirjastonhoitaja Putkosta: ”-- *kouluhallituksen julkaisemaa Arvostelevaa kirjalueteloa noudatetaan tarkasti. Henkilökohtaisesti en voi pitää tätä kuitenkaan muuna kuin yleisön holhoamisena ja aliarvioimisena.*”⁵⁴⁴ *Arvostelevaa kirjalueteloa* on kuitenkin pidetty kirjavalinnan normina. Eskola on tullut väitöskirjassaan siihen tulokseen, että *Arvostelevan kirjaluettelon* merkitys väheni 1930-luvun kuluessa. Kirjastot eivät hankkineet luettelon suosittelimia kalliita moniosaisia teoksia, vaikka ne oli luonnehdittu ”kansallisiksi aarteiksi”. Samoin tietokirjallisuutta hankittiin suosituksia vähemmän. Eskolan mukaan kirjastot kuitenkin sijoittivat vähät varansa lukijoita viihdyttävään kotimaiseen ja käännettyyn kaunokirjallisuuteen. Yksi syy tähän oli kirjaston käyttäjien heikko koulutustaso. Heillä ei ollut valmiuksia käyttää tietokirjoja omatoimiseen tiedonhakuun. Toisena syynä *Arvostelevan kirjaluettelon* ja toteutuneen kirjavalinnan välisiin eroihin Eskola pitää kirjastojen tapaa reagoida nopeasti julkaistuihin uutuuksiin ja kustantajien tarjouksiin. Kolmantena syynä Eskola näkee sivutoimisten kirjastonhoitajien ajan puutteen.⁵⁴⁵

Toinen kirjavalintaa ohjannut julkaisu oli *Kansanvalistus- ja kirjastolehti* (myöhemmin *Kirjastolehti*). Sen sivuilla kirjoitettiin runsaasti kirjavalinnasta, etenkin suhtautumisesta kaunokirjallisuuteen sekä kirjavalinnan tavoitteista. Eija Eskolan mukaan keskustelua käytiin hyvin yleisellä tasolla. Poikkeukselliseksi esimerkiksi Eskola nostaa Ilmari Havun vuonna 1934 julkaistun kirjoituksen, jossa käsitellään sitä, mitä kirjastoihin tulisi hankkia. Havu oli – hyvin kolmekymmenlukulaisesti – sitä mieltä, että *etusijalla kirjastojen hankinnoissa tulisi olla isänmaan kaunokirjallisuuden paras osa ja siihen liittyvä isänmaallinen tietokirjallisuus.*

⁵⁴² Järvelin 1998, 182.

⁵⁴³ Eskola 1991, 24.

⁵⁴⁴ Eskola 1991, 18.

⁵⁴⁵ Eskola 2004, 214, 258, 259.

Toisella sijalla Havun mielestä oli tietokirjallisuus yleensä ja kolmannella käännetyn kirjallisuuden paras anti.⁵⁴⁶

Eskola on havainnut tutkiessaan *Kansanvalistus- ja kirjastolehdessä* julkaistuja kirjalintaa koskevia artikkeleita, että kirjalinnan tavoitteet eivät juurikaan muuttuneet 1900-luvun alkupuoliskolla. Hänen mukaansa kirjastotyöllä pyrittiin sivistämään kansalaisia, ja viihdekirjallisuus nähtiin polkuna kehittävämpään kirjallisuuteen.⁵⁴⁷

Kuitenkin ehkä tärkein ja konkreettisin keino ohjata kirjalintaa oli jälkikäteistarkastukset. Ne pantiin toimeen valtionavunanomisen yhteydessä. Valtio halusi kontrolloida, mihin sen varoja käytettiin. Kirjastotarkastaja Hellin Hendolin totesi vuonna 1933: ”*Kirjastojen on todella palveltava sitä sivistystehtävää, jota varten ne ovat olemassa. Jos tähän ei päästä täyden vapauden valitessa, on vapautta rajoitettava*”.⁵⁴⁸

Ilman valtiontukea ainakin pienten maalaiskuntien oli mahdotonta pitää kirjastoa yllä, joten sitä kuusta kuuleminen, jonka juurella asunto; kirjastojen piti harkita tarkkaan, mitä kirjoja valita kokoelmiinsa myös siltä kannalta, saisiko se niillä valinnoilla valtionapua.⁵⁴⁹ Tämän perusteella voisi arvella, että kirjalinnassa on pyritty toimimaan valtiovallan suositusten mukaan rahoituksen turvaamiseksi. Sen voi katsoa olevan jonkin tason itsensensuuria⁵⁵⁰.

5.5.2. Kirjastot Salpalinjan työmailla

Linnoitustyömaille ryhdyttiin perustamaan kirjastoja syksyllä 1940, jolloin työt oli saatu käyntiin, ja suurin osa huoltoparakeista oli valmistunut. Sysäys kirjastojen perustamiseen tuli kolmelta taholta lähes yhtäaikaaisesti. Toisissa työmuodostelmissa ohjat kirjastojen perustamisessa otti käteensä työnjohto – lähinnä huoltopäällikkö. Toisissa ryhmissä aloite tuli organisaation ulkopuolelta. Myös rakentajien huollosta vastannut Rakennusosaston Huoltojaosto kiinnitti huomiota kirjastoasiaan suhteellisen pian rakennustöiden päästyä vauhtiin.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Eskola 1991, 22.

⁵⁴⁷ Eskola 1991, 23.

⁵⁴⁸ Eskola 1991, 23–24, siteeraa Hendolin 1933.

⁵⁴⁹ Eskola 1991, 23–24.

⁵⁵⁰ Ekholm (2000, 45) määrittelee itsensensuurin epäviralliseksi sensuurin lajiksi. Se ei siis perustu lakeihin, vaan yksilöiden ajatuksiin ja yhteiskunnalliseen diskurssiin.

⁵⁵¹ Työryhmä 213 18.9.1940 (ei numeroa). T 910/15 Työpiiri 210. KA; Työpiiri 420 N:o 60/420/40 7.9.40 Koskee: lainakirjastoa. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA; Päiväämätön raportti

Esimerkiksi II AK:n alueella työryhmässä 213, joka sijaitsi Miehikkälän pitäjän Muurolan kylässä noin kymmenen kilometriä Miehikkälän kirkolta, työryhmän huoltopäällikkö ryhtyi oma-aloitteisesti puuhaamaan kirjastoa työmaalle. Työryhmä oli toiminut kesä- heinäkuun taitteesta saakka, ja se oli kooltaan suuri: noin tuhat miestä. Työryhmän huoltopäällikkönä toimi Lauri Merikoski, joka oli siviiliammatiltaan voimistelun opettaja.

Kirjastoasian Merikoski otti hoitaakseen syyskuussa 1940, jolloin hän lähestyi suurimpia kotimaisia kustantamoja kirjeitse. Kirjeissä hän pyysi nöyrästi kustantamoja muistamaan isänmaan puolesta työskenteleviä pienellä kirjälähetyksellä. Hän kirjoitti: *”Kirjoitan täällä missä raja-aitaa rakennetaan. Huoltopäällikön ominaisuudessa olen muun muassa vastuussa siitä, että tämän noin tuhatpäisen korvessa elävän yhteiskunnan mieli ei pääse painumaan pohjaan. Yhtenä keinona tämän tehtävän täyttämiseksi olen ryhtynyt kokoamaan pientä lainakirjastoa, josta työmiehet maksutta saavat pitkinä syysiltoina lainata viihtyisyyden korviketta. Tässä tarkoituksessa rohkenen kääntyä puoleenne nöyrällä anojan mielellä, pyytäen Teiltä myötätuntoa vilpittömälle yritykselleni ja mikäli mahdollista pienen kirjälähetuksen muodossa.”*⁵⁵² Kustantamot suhtautuivatkin asiaan myönteisesti, ja työryhmä 213 sai pian useita kirjapaketteja, joista muodostui runko ryhmän kirjastolle, joka täydentyi myöhemmin ostojen ja lahjoitusten myötä.⁵⁵³

IV AK:n pohjoisosissa Lieksan - Nurmeksen seudulla työpiiri 420:n kirjasto sai alkunsa kirjalahjoituksesta, jonka teki paikallinen kirjakauppias. Lahjoituksen vastaanottaneet lotat eivät tieneet, kuinka kirjojen kanssa olisi tullut toimia, ja niin he kääntyivät piirin huoltotarkastajan puoleen. Tämä sanoi, että lotat voivat ryhtyä lainaamaan kirjoja työmiehille, jos he hoitavat järjestelyt itse.⁵⁵⁴ Tarkkaa tietoa siitä, kuinka lotat etenivät asiassa, ei ole, mutta loppuvuodesta 1940 sekä työpiirin 420 että 460 ryhmiin tilattiin linnoitusvaroilla kirjastoja.⁵⁵⁵

”Linnoitustyömaitten kirjastotoimen järjestely”. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940–1941.

⁵⁵² Työryhmä 213 18.9.1940 (ei numeroa). T 910/15 Työpiiri 210. KA.

⁵⁵³ Esimerkiksi kirje K. J. Gummerus Osakeyhtiöltä 20.9.1940. T 910/15 Työpiiri 210. KA.

⁵⁵⁴ Työpiiri 420 N:o 60/420/40 7.9.40 Koskee: lainakirjastoa. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

⁵⁵⁵ Esim. Erillinen työryhmä 451 N:o 611/5 30.12.40 Koskee: kirjastojen tilaamista. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA; Linnoitustoimisto työryhmä 463 N:o 442 27.11.40. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

Vaikka ensi alkuun näyttää, että työryhmissä toimittiin kirjastoasian suhteen oma-aloitteisesti, keväällä 1941 tehdyn raportin ”Linnoitustyömaitten kirjastotoimen järjestely” mukaan Rakennusosaston Huoltojaosto hankki syksyllä 1940 yhteensä 29 työmaakirjastoa.⁵⁵⁶ 12.8.1940 päivätyssä huolto-ohjeessa todetaan kirjastojen osalta seuraavaa: ”Työmaalainakirjastojen järjestämiseksi tullaan lähiaikoina aluksi työryhmille 210–215 lähettämään peruskirjastosarjat. Samalla tullaan kirjastojen hoidosta antamaan tarkemmat ohjeet.”⁵⁵⁷

Kirjastosarjaa A, jossa oli WSOY:n ja Rakentajain Kustannus Oy:n kustantamia kirjoja, hankittiin 17 kappaletta. Yhdessä sarjassa oli 72 kirjaa, ja sarjan hinta oli 2 550 markkaa⁵⁵⁸. Kirjastosarja B:tä hankittiin 12 kappaletta. Se koostui Otavan, Kariston, Kansanvallan ja Rakentajain Kustannus Oy:n kirjoista, joita siinä 102. Hintaa kirjastosarja B:lle kertyi 3 900 markkaa⁵⁵⁹. Huolimatta näistä hankinnoista suuri osa työryhmiä jäi ilman kirjoja. Kirjastosarjoja jaettiin eri työryhmien kesken, jotta mahdollisimman moni lukuhuvinen olisi saanut lukemista, tällöin kullekin työmaalle tuli noin 20–30 kirjaa.⁵⁶⁰

Helmikuussa 1941 tapahtui organisatorinen muutos, jonka seurauksena vastuu linnoittajien henkisestä hyvinvoinnista siirtyi ”pastorintuomiston alaisten valistustyöntekijäin”⁵⁶¹ vastuulle. Heti muutoksen jälkeen reservivänrikki Kuusi ehdotti lisähankintaa kirjastoihin. Hän ehdotti, että jokaista jo olevaa kirjastoa tuli täydentää 500 markalla⁵⁶² ja lisäksi tuli hankkia 18 uutta kirjastosarjaa WSOY:ltä (kirjastosarja C) ja 17 sarjaa Otavalta (kirjastosarja D). Hanketta varten anottiin Linnoitustoimistolta varoja, ja linnoitustöiden johtaja kenraaliluutnantti Hanell olikin myöntäväinen kirjastojen laajentamiselle ja myönsi vaadittavat varat. Hankkeen toteuttaminen kuitenkin venyi toukokuulle 1941 uusien valistustoimen järjestelyjen takia.⁵⁶³

⁵⁵⁶ Linnoitustyömaitten kirjastotoimen järjestely. Päiväämätön raportti. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁵⁵⁷ Linnoitustoimisto Rakennusosasto N:o 2426/R. Koskee: huolto. 12.8.1940. Huolto-ohje 11/40. T 910/6 Työpiiri 210 saapuneet kirjeet linnoitustoimistosta 24.5. – 28.12.40. KA.

⁵⁵⁸ 728,67 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

⁵⁵⁹ 1114,43 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

⁵⁶⁰ Linnoitustyömaitten kirjastotoimen järjestely. Päiväämätön raportti. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁵⁶¹ Linnoitustyömaitten kirjastotoimen järjestely. Päiväämätön raportti. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁵⁶² 142,88 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

⁵⁶³ Linnoitustyömaitten kirjastotoimen järjestely. Päiväämätön raportti. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

Sen lisäksi, että Linnoitustoimisto hankki kirjastosarjoja työryhmien käyttöön, se myönsi varoja lisähankintojen tekemiseen. Linnoituskirjastojen rahoitusperiaate näyttää olleen samankaltainen kuin yleisten kirjastojen, eli työryhmän täytyi osoittaa omaa aktiivisuutta kirjastotoiminnan järjestämisessä, jos se mieli Linnoitustoimistolta avustusta kirjastokulujen peittämiseksi.⁵⁶⁴ Linnoitustoimisto myönsi varoja kaikkeen vapaa-ajantoiminnan järjestämiseen sitä enemmän mitä parempia tuloksia työryhmä oli saanut aikaan perusvaroilla. Esimerkiksi työryhmät 421 ja 422 saivat aktiivisen urheiluharrastuksen myötä yhteensä 1 500 markkaa⁵⁶⁵ lisää varoja urheiluvälineiden hankkimiseen. Linnoitustoimisto myönsi myös kirjastojen lisähankintoihin varoja, mikäli huoltopäälliköt katsoivat sen olevan tarpeellista. Miehet käyttivät kirjastoja melko ahkerasti. Keväällä 1941 Rakennusosaston huoltojaoston antamassa raportissa todettiin, että lahjoituskirjoilla ja vähäisillä ostetuilla kirjoilla on ollut todella kova kysyntä ja että olisi hyvä, jos linnoitusvaroilla voitaisiin tilata lisää kirjoja.⁵⁶⁶

Linnoituskirjastojen perustaminen on selkeästi linjassa suomalaisen kirjastojen perustamistradition kanssa. Suomessa kirjastojen perustamistraditio näyttää olevan ylhäältä ohjattu, eli perustamisesta ovat päättäneet ylempät säädöt tai valtio. Perustamisfunktio on ollut sivistyksellinen tai kasvattava. Aloite linnoituskirjastojen perustamiseen tuli ylhäältä päin eli Valistustoimistolta ja työnjohdolta. Tällöin voidaan pohtia, oliko kirjastojen perustamisella muukin kuin viihteellinen funktio. Linnoituskirjastojen yhteydessä valtiokoneiston rooli on näkymättömämpi kuin kunnallisissa kirjastoissa. Linnoituskirjastoilla ei esimerkiksi ollut velvollisuutta lähettää hankintaluetteloitaan kirjastotoimistolle jälkikontrollia varten. Kuitenkin koko linnoitusorganisaatio oli kiinteästi yhteydessä valtioon, vaikka sillä oli esimerkiksi puolustusvoimista erillinen johto. Valtio rahoitti varsinaisen rakentamistoiminnan lisäksi linnoittajien vapaa-ajanaktiiviteettien järjestämistä, joten myös siltä saralta löytyy kytkös valtiovaltaan, minkä vuoksi kirjastotoiminnan ideologista aspektia ei tule jättää huomiotta.

Toisaalta esimerkiksi työpiiri 420:n kirjaston perustamisessa lähtökohta oli toisaalta paikallisen kirjakauppiaan halu tarjota linnoitustyömiehille kirjallisuutta ajanvietteeksi. Huoltopäällikön päätökseen vastaanottaa lahjoitus vaikutti miesten lukuhalu, eli lopullisen

⁵⁶⁴ Linnoitustyömaitten kirjastotoimen järjestely. Päivämätön raportti. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁵⁶⁵ 428,63 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

⁵⁶⁶ Erkki Jalasterän raportti huoltotarkastaja Tuurmolle 11.2.1941. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

sysäyksen kirjaston perustamiseen antoi kysyntä. Työryhmä 421:n kirjaston perustaminen ei noudata perinteistä kirjaston perustamiskaavaa, koska siihen on lähteiden perusteella viime kädessä vaikuttanut miesten lukuhalu. Kirjaston perustamisen voi nähdä tässä tapauksessa alhaalta lähteneeksi.

Vaikka esimerkiksi huoltopäällikkö Merikoski painottaa kirjojen hankkimista ajanratoksi, on hänen kirjoittamissaan huolto-ohjeissa selvä sivistysrepertuaarin kaiku. Sivistysrepertoariteorian mukaan kirjastojen tehtävä on integroida kansalliset yhteiskuntaan yhteisen kulttuuripohjan avulla; tässä tapauksessa haluttiin työmiehet sosiaalista valtion, jonka suurimpana huolenaiheena oli Neuvostoliiton mahdollinen hyökkäys sekä varustautuminen kaikin keinoin tuota mahdollista hyökkäystä vastaan. Tästä nouseekin kysymys, olivatko linnoituskirjastot potentiaalisia isänmaallisen hengen herättäjiä, eli oliko niiden kirjalikoima isänmaallinen.

Lainatilastoja ei ole säilynyt mutta kirjastojen kirjaluetteloja kylläkin on. Niiden perusteella hankituimpia kirjoja olivat kotimaiset sotakirjat (pääosin talvisodan synnyttämät), perinteiset seikkailuromaanit ja kotimaiset klassikot. Sotakirjoista eniten hankittiin Miihkailin teoksia *Raatteen tiellä* ja *Suomussalmen sotatanterilla* sekä Lipposen kirjaa *Kersantti kannaksen kamppailussa*.⁵⁶⁷ Kaikki kolme nimikettä lienevät olleet suosittuja lainaajienkin keskuudessa, sillä ne kertoivat edellisen talven kovasta kokemuksesta. Mainitut kolme nimekettä joutuivat jatkosodan jälkeen kiellettyjen kirjojen listalle. Tuolloin niissä katsottiin olevan Neuvostoliittoa loukkaavia kohtia, koska niiden sotakuvauksen katsottiin olevan valheellista,⁵⁶⁸ joten käänteisesti ajateltuna niitä todennäköisesti oli pidetty talvisodan jälkeen puolustustahtoa kohottavina teoksina. Niiden hankkimisessa on voinut olla viihdytysnäkökulman lisäksi myös propagandistinen tarkoitus. Toisaalta talvisodan jälkeen nykynäkökulmasta nähdessä propagandistinen kirjallisuus saattoi olla yhteishenkeä kohottavaa, ja se saattoi luoda kuvaa edellistalven sodan oikeutuksesta.

Talvisodan kirvoittaman kirjallisuuden propagandaluonteesta kertoo niiden joutuminen korkeantason arvostelun kohteeksi syksyllä 1940. J. K. Paasikivi joutui muistelmiensa mukaan selittelemään neuvostoliittolaiselle virkamiehelle, miksi Suomen hallitus ei kiellä

⁵⁶⁷ Esimerkiksi Työryhmä 421:n kirjasto 10.3.1941, Työryhmä 462:n lainakirjaston peruskirjasto T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁵⁶⁸ Ekholm 2000, 126–127, 253, 255.

vihamielistä kirjallisuutta. Tämä seurauksena Valtion tarkastusvirasto pyysi kaikki sotaa käsittelevät teokset vapaaehtoiseen ennakkotarkastukseen ja kehotti kustantamoja suitsimaan sotakirjojen julkaisua. Muutama päivä tämän jälkeen sotakirjoille langetettiin julkaisukiello, jonka yhteydessä vedettiin muutamia vanhojakin teoksia markkinoilta. Niiden joukossa oli Miihkalin *Suomussalmen sotatantereilla*, jota oli hankittu paljon linnoituskirjastoihin. Talvisota-kirjat palasivat markkinoille sodan syttyä uudelleen vuonna 1941.⁵⁶⁹

Kirjojen asema isänmaallista tunnetta nostattavana ajanviettotapana ei ollut monopoli, vaan vastaavaan tarkoitukseen työmailla järjestettiin ohjelmallisia illanviettoja ja aseveli-iltoja. Isänmaallista tunnetta kohottavien kirjojen ja tilaisuuksien tarkoitus oli saada linnoittajat tuntemaan, että he tekevät tärkeää työtä. Toisaalta motiivina on voinut olla työmiesten liittäminen yhteiseen rintamaan, jolla tarkoitan tässä oikeistolais-isänmaallista maailmankatsomusta. Pertti Lassila on todennut, että talvisota oli pyhä, ja sen kuvauksessa näytti runebergiläis-topeliaanisesta ihanteesta tulleen totta hetkeksi. Sotien aikaisen tilapäiskirjallisuuden on nähty osaltaan olleen vaikuttamassa yksimielisyyden syntyyn. Kirjoissahan korostettiin Suomen kansan yhteistä taistelua ulkopuolista vihollista vastaan.⁵⁷⁰

Tässä valossa tilapäiskirjallisuuden hankkiminen on erittäin ymmärrettävää. Siinä yhdistyy viihdyttävä aspekti sivistysrepertoariin. Niissä kuvataan suomalaisuus hyvin perinteisesti negaation eli vihollisen kautta, ja luodaan kuvaa yhtenäisestä kansakunnasta, johon etenkin sodan käyneet miehet pystyivät samaistumaan⁵⁷¹. Tämä lienee selitys myös sille, miksi miehet toivoivat kirjastoihin talvisodasta kertovaa tilapäiskirjallisuutta. He itse olivat olleet osana luomassa niin kutsuttua talvisodan ihmettä.

Yleisten kirjastojen hankituimpia romaaneja olivat 1930-luvun lopulla olleet sovinnasta ja perinteistä arvomaailmaa edustaneet Eino Railon *Kuin uni ja varjo* ja Auni Nuolivaaran kolmeosainen maalaistytön kehitystä kuvaava sarja⁵⁷². Molempien kirjailijoiden teoksia hankittiin myös linnoituskirjastoihin. Yleisten kirjastojen osalta rikoskirjat olivat julistettu pannaan⁵⁷³. Linnoituskirjastoihin dekkareita kuitenkin hankittiin jossain määrin. Hankittujen salapoliisiromaanien joukossa oli muun muassa Agatha Christien *Lentävä kuolema*.

⁵⁶⁹ Niemi 1988, 46.

⁵⁷⁰ Lassila 1999, 10.

⁵⁷¹ Lassila 1999, 12–13.

⁵⁷² Eskola 2004, 206.

⁵⁷³ Eskola 2004, 259.

Valistushenkisiä ja isänmaallisuutta kohottavia olivat kotimaiset klassikot kuten Ahon *Juha* ja Panu, Kiven *Seitsemän veljestä* sekä Linnankosken *Kootut teokset* ja Korhos-Heikin *Martti Kitunen*.⁵⁷⁴ Kaikissa teoksissa luodaan kuvaa työteliäästä suomalaisesta, ja niiden on nähty korostavan porvarillis-kansallisia arvoja. Teokset ovat myös kuuluneet lainatuimpiin kirjailijoihin/teoksiin kirjastoissa 1920- ja 1930-luvun taitteessa. Mäkinen on selittänyt tätä sillä, että suomalaiset ovat kautta aikojen olleet historiallisten romaaneiden, huumorin ja kansankuvausten ystäviä.⁵⁷⁵ Jos asiaa kuitenkin ajattelee sensuurin näkökulmasta, voi tulla siihen tulokseen, että lukijat ovat lainanneet sitä, mitä on ollut helposti saatavilla. Eli jos kirjastonhoitajat ovat valinneet kirjastoihin historiallisia romaaneita ja kansankuvauksia, niitä ihmiset sitten ovat lainanneet. Tämä ajattelu heijastaa myös yhtenäiskulttuurirepertoaria. Sen mukaan kirjastojen tarkoitus onkin tarjota kansalaisille yhteistä kulttuuripääomaa – kirjojen osalta siis kanonisoitua ja siitä näkökulmasta korkeatasoista kaunokirjallisuutta. Tarkoitus on levittää yhteistä kulttuuriperintöä ja sivistää kansaa.⁵⁷⁶ Puhtaasti viihdyttävistä syistä lienee hankittu esimerkiksi Londonin eräseikkailuista kertovia kirjoja sekä Dumas'n, Scottin ja Vernen teoksia, vaikka kolme viimeksi mainittua voidaan lukea klassikkokirjoihin ja pitää siinä mielessä kasvattavina⁵⁷⁷.

Liitteessä 8 on esitetty kirjailijat, joita hankittiin eniten IV AK:n alueen linnoituskirjastoihin. Mukaan on otettu kirjailijat, joilta on hankittu vähintään 6 nidettä. Dumas, London, ja Kataja ovat omassa luokassaan nidemäärissä. Muut kirjailijat jäivät alle kymmenen niteen hankintoihin.⁵⁷⁸ London kuului yleisten kirjastojen hankituimpiin, mutta Dumas'n kirjoista ei esimerkiksi 1924–1927 päätyneet yhtään keskeisimpien kirjojen joukkoon.⁵⁷⁹

Tietokirjojakin, esimerkiksi ammattikirjallisuutta, linnoitustyömaiden kirjastoihin hankittiin. Etenkin rakennusalaan liittyviä kirjoja, kuten *Rakennusoppi*, *Sementti ja sen käyttö*, *Räjähdystöiden käsikirja* sekä *Rakentajan kalenteri*, hankittiin kaikkiin kirjastoihin.⁵⁸⁰

⁵⁷⁴ Esimerkiksi Työryhmä 421:n kirjasto 10.3.1941, Työryhmä 462:n lainakirjaston peruskirjasto T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁵⁷⁵ Mäkinen 2003, 324.

⁵⁷⁶ Talja 1998, 60–64, 104–105.

⁵⁷⁷ Esimerkiksi Työryhmä 421:n kirjasto 10.3.1941, Työryhmä 462:n lainakirjaston peruskirjasto. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁵⁷⁸ Työpiirien 420 ja 460 kirjaluettelot. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

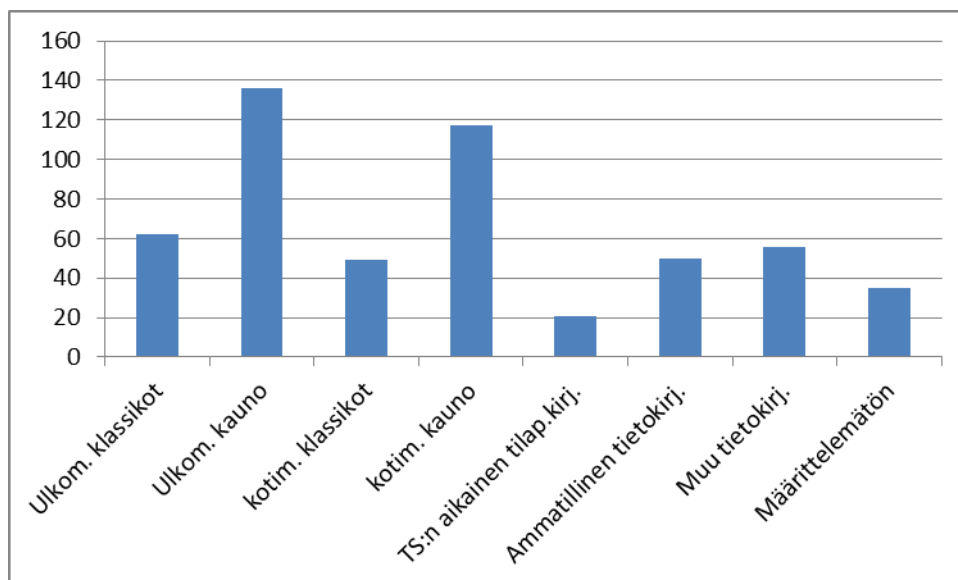
⁵⁷⁹ Eskola 2004, 176–177.

⁵⁸⁰ Esimerkiksi Työryhmä 421:n kirjasto 10.3.1941, Työryhmä 462:n lainakirjaston peruskirjasto T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

Lähteistä ei käy ilmi, olivatko tällaiset kirjat tarkoitettu ensisijaisesti työnjohdon vai työmiesten luettavaksi. Todennäköistä on, etteivät tavalliset työmiehet olleet juurikaan kiinnostuneita kyseisenlaisesta kirjallisuudesta, vaan oletettavasti heitä kiinnostivat enemmän romaanit. Näin ainakin kävi ensimmäisissä rahvaan kirjastoissa: sivistäväksi tarkoitettu kirjallisuus ei kelvannut lukijoille, vaan he suosivat viihteellisiä romaaneja. Robert Snape mukaan kysynnästä johtuen englantilaisissa rahvaan kirjastoissa 1800-luvun jälkipuoliskolla kaunokirjallisuuden osuus oli jopa 85,9 % yksittäisen kirjaston aineistosta.⁵⁸¹

Linnoituskirjastoissa ei säilyneen aineiston perusteella ollut samanlaista käytäntöä tietokirjojen suhteen kuin yleisissä kirjastoissa. Mitään tietokirjallisuuden lainauspakkoa tai lainauskiintiötä ei näytä olleen. Tätä oletusta tukee myös se, että suurin osa linnoitustyömaille tilatusta kirjallisuudesta näyttää olleen kaunokirjallisuutta. Kirjalueteloita analysoidessani olen lukenut kaunokirjallisuuteen niin ulkomaisen kuin kotimaisenkin klassikkokirjallisuuden ja ajanvietekirjallisuuden. Seuraavassa kuviossa esitetään kirjallisuuden jakautuminen eri lajeihin linnoitustyömaille. Olen tehnyt jaottelun kirjalistojen perusteella, ja koska kaikkien teosten sisällöstä ei ole mahdollista sanoa pelkän nimikkeen perusteella, olen joutunut laittamaan kyseiset teokset erilliseen luokkaan, mutta en usko tämän juurikaan vääristävän tulosta. Olen koonnut kuvioon tiedot kaikista IV AK:n alueen työryhmistä, joista kirjalistat ovat säilyneet. Työryhmissä oli samoja teoksia, joten linnoituskirjastojen nimekemäärä on eri kuin nidemäärä. Kuvio 1 kertoo nimenomaan nidemäärän.

Kuvio 1. Linnoituskirjastoihin hankitut kirjat IV AK:n alueella lajeittain.

⁵⁸¹ Snape 1995, 22–23.

Lähde: Työpiirien 420 ja 460 kirjaluetelot. T 12535/9 Valistustoimisto/ Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

Kuten kuviosta näkyy, kaunokirjallisuuden osuus hankinnoissa oli suuri, ja etenkin ajanvietekirjallisuuden osuus korostuu hankinnoissa. Niitä hankittiin noin puolet kaikista hankinnoista. Ilman lainaustilastoja on vaikea sanoa, oliko suhde oikea, tai siis vastasiko hankinta kysyntään.

Verrattuna yleisten kirjastojen hankintoihin⁵⁸² kaunokirjojen ja tietokirjojen prosentuaalinen suhde linnoituskirjastoissa oli samansuuntainen: kaunokirjallisuutta hankittiin molemmissa enemmän kuin tietokirjallisuutta. Eskolan käyttämän neljän esimerkkikirjaston yhteenlasketuista hankinnoista aikuisten kaunokirjallisuutta oli 52,6 % ja tietokirjallisuutta 34,4 %. Loput yleisten kirjastojen hankinnoista oli nuorten kirjallisuutta.⁵⁸³ Linnoituskirjastoissa kaunokirjallisuutta oli 78,4 %, joten niissä selvästi panostettiin kaunokirjallisuuden hankintaan.

Nimekkeitä oli IV AK:n alaisten työmaiden kirjastoissa noin 200. Kuten liitteenä 9 olevasta tilastosta käy ilmi, läheisille työmaille tilattiin eri kirjoja. Tämä voisi viitata siihen, että kirjoja ajateltiin kierrättää työmaiden välillä. Tästä en kuitenkaan löytänyt todisteita arkistosta. Mikään teos ei nouse ylitse muiden hankintatilastossa. Useita teoksia on hankittu kolmelle työmaalle, mutta mitään kirjaa ei ole hankittu kaikille työmaille, joten ei ole havaittavissa mitään erityisen suosittua tai suositeltua teosta.

Linnoitustyömaiden kirjastojen kirjavalinta oli ammatilliselta kannalta katsoen huonoissa kantimissa, sillä kirjavalinnasta vastasivat pääasiassa kiireiset huoltopäälliköt, joilla ei ollut koulutusta kirjastoalalle. Arkistolähteet eivät juuri valaise kirjavalinnan perusteita. Ainoa ohje kirjavalintaan oli Erkki Jalasterän raportti, jossa sanottiin, että kirjoja valitessa tulee ottaa huomioon sekä viihdyttävät että sivistykselliset näkökohdat⁵⁸⁴.

Linnoituskirjastoissa kirjavalinnan rooli, tekijät ja motiivit ovat vaikeammin hahmotettavissa kuin yleisissä kirjastoissa. Kirjastojen muodostaminen linnoitustyömaille alkoi lahjoitusten

⁵⁸² Käytän vertailukohtana Eija Eskolan (2004) väitöskirjassaan esittämiä tilastoja vuosilta 1937–1938.

⁵⁸³ Eskola 2004, 205.

⁵⁸⁴ Erkki Jalasterän raportti huoltotarkastaja Tuurmolle 11.2.1941. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

avulla, jolloin varsinaista linnoitustyömailta ohjattua kirjavalintaa ei tapahtunut. Tuolloin kirjavalinta lähti lahjoittajan motiiveista. Lahjoittaja päätti, millaista kirjallisuutta hän työmaakirjastoon lähettää. Lahjoitusten osalta ei ole havaittavissa jälkikäteissensuuriakaan. Siitä, että joitakin lahjoituskirjoja ei olisi annettu lainattavaksi, ei ole merkkejä arkistoaineistossa.

Kun kirjoja ryhdyttiin ostamaan, ostopäätöksen teki työryhmän huoltopäällikkö. Valintaan vaikutti ensinnäkin raha. Kirjojen hankintaan oli määrärahoja suhteellisen niukasti, ja kirjoja piti saada monipuolisesti suurelle miesjoukolle. Toisaalta valintaa saattoi ohjata kustantajien muodostamat ”kirjastosarjat”, joita linnoitustyömaille tilattiin. Kolmantena valintaperusteena lienevät olleet huoltopäällikön omat kirjalliset mieltymykset.

Kun kirjastotoiminnasta oli jo saatu hieman kokemusta, keväällä 1941 Linnoitustoimiston taholta määriteltiin periaatteet, joiden mukaan kirjoja työmaakirjastoihin tuli valita. Periaatteiden määrittelyn taustalla oli toisaalta miesten lukumieltymykset mutta toisaalta *valistustyön yleiset periaatteet, asevelikerhojen opintopiirien ja urheilutyön tarpeet sekä sopivan juhlaohjelmiston hankinnan helpottaminen*.⁵⁸⁵ Valistustyön yleisillä periaatteilla tarkoitettiin sitä, että Linnoitustoimiston tukeman vapaa-ajanviettomahdollisuuksien järjestämisen piti olla sellaista, että se valtasi alaa huonoilta harrastuksilta eli pääasiassa alkoholin käytöltä ja uhkapeleiltä.

Huoltopäällikkö Jalasterä oli sitä mieltä, että kirjastohankinnoissa tulisi lähteä suosituimmuussuunnasta eli hankkia sellaisia kirjoja, joilla on kysyntää. Samalla Jalasterä kuitenkin totesi, että linnoittajien joukossa on tottuneita kirjaston käyttäjiä, jotka harrastavat kaunokirjallisuutta, joten heitä varten tulee työmaakirjastoihin tilata myös arvokkaampaa kaunokirjallisuutta. Jalasterä näki asian niin, että hankkimalla kirjastoihin myös kirjoja, jotka ovat taiteellisesti korkealuokkaisia, voidaan kevyemmän kirjallisuuden ystävät ikään kuin pakottaa tutustumaan myös kirjallisuuden muihin lajeihin.⁵⁸⁶

Jalasterän asenne heijastaa sivistysrepertuaaria. Hänen näkemyksestään huomaa, että hän mielsi työmaakirjaston yleisen kirjaston kanssa yhteneväksi siinä mielessä, että työmaakirjastollakin oli kulttuuri- ja sivistystehtävä. Kuten Sanna Talja on määritellyt tämän

⁵⁸⁵ Linnoitustyömailten kirjastotoimen järjestely. Päivämätön raportti. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁵⁸⁶ Työpiiri 420 N:o 312/420/40 23.10.1940. Koskee: kirjastoa no 1. T 13214/41 Työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940–1941. KA.

tehtäväkentän väitöskirjassaan: *Kirjasto on kulttuurilaitos, jonka tehtävä ei ole ainoastaan vastata asiakkaiden tarpeisiin, vaan myös suunnata ja ohjata kysyntää tarjonnan avulla*⁵⁸⁷. Yhtenäiskulttuuripositiossa kirjaston rooli on tukea kulttuuripääomaa, niiltä osin kuin se on valtaeliitin kanonisoimaa⁵⁸⁸. Ainakin Jalasterän näkemysten mukaisesti linnoitustyömaiden kirjastoissa on ollut viihteellisen näkökulman lisäksi sivistyksellinen ja yhtenäiskulttuuria pönkittävä näkökulma. Kirjastot toteuttivat niin yleisesti kuin linnoitustyömaillakin kasvatuksellista funktiota. Kirjastojen avulla pyrittiin pönkittämään lukemisharrastusta, joka nähtiin sivistyksen merkinä. Aineistovalikoimalla pystyttiin kontrolloimaan, mitä työmiehet lukivat, ja millaisia vaikutteita he lukemisestaan saivat. Kirjojen sisällöllä pystyttiin jakamaan olemassa olevaa valtarakennetta ideologisesti tukevia ajatuksia ja sitä kautta vaikuttamaan linnoittajien ajatusmalleihin.

Linnoituskirjastojen kirjavalinnassa paino oli samoissa kirjoissa kuin yleisissä kirjastoissa. Viihdekirjallisuutta hankittiin laajemmin, sillä mukaan kelpuutettiin salapoliisikirjallisuuttakin. Sensuurista linnoituskirjastojen yhteydestä on vaikea sanoa ilman hankitun kirjallisuuden tarkempaa sisältöanalyysiä ja toisaalta vertaamalla hankittujen listaa julkaistujen listaan, jolloin saisi kuvan poisjätetyistä kirjoista.

Linnoittajille on kuitenkin haluttu tarjota mahdollisuus kehittää ammattitaitoaan lukemalla ammattikirjallisuutta. Koulutus nähtiin hyveeksi agraarista teollisuusyhteiskunnaksi muuttuvassa nuoressa valtiossa. Ammattimiesten kysyntä oli kovaa, ja työssä arvostettiin asiansa osaavaa kokenutta tekijää. Koulutuksella pystyttiin nostamaan kansan sivistystasoa ja samalla tasapainottamaan poliittista tilannetta. Tämä tendenssi oli ollut havaittavissa Suomen itsenäistymisestä saakka: lainsäädäntöä uudistettiin niin, että kymmenen ensimmäisen itsenäisyysvuoden aikana säädettiin oppivelvollisuudesta ja kansankirjastoista. Kirjaston roolia yhteiskunnallisena voimana vahvistanut kehitys on ollut havaittavissa myös Isossa-Britanniassa I maailmansodan jälkeen. Alistair Blackin mukaan tuolloin brittiläinen ”public library” muuttui yhä enemmän koko kansan kirjastoksi valtion myötävaikutuksella. Black on tulkinut nämä toimenpiteiksi yhtenäisen ja hyvinvoivan kansakunnan rakentamiseksi.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Talja 1998, 60.

⁵⁸⁸ Talja 1998, 90, 102.

⁵⁸⁹ Black 1997, 27.

Linnoitustyömaiden kirjastoihin ei palkattu ammattihenkilökuntaa vastaamaan kirjaston toiminnasta, vaan työtä tekivät lääkintä- ja muonituslotat sekä joissakin tapauksissa toimistoapulaiset. Kirjastoraportin mukaan ”[k]irjaston hoitajaksi on työryhmän päällikkö määrännyt tavallisesti jonkun pikkuvirkailijan: varastonhoitajan, konttoristin, poliisin t.m.s. Eräissä tapauksissa hoitaa huoltopäällikkö henkilökohtaisesti kirjastoa.”⁵⁹⁰ Joka tapauksessa kirjaston hoito oli sivutyötä. Lotille siitä ei maksettu mitään korvausta, heidän olivat komennuksella eikä heille maksettu varsinaisesta työstäänkään palkkaa, vaan he saivat päivärahaa. Toimistoapulainen puolestaan sai 300 markkaa⁵⁹¹ kuukaudessa kirjaston hoidosta. Toimistoapulaisen normaali palkka oli noin 1 150 markkaa^{592 593}.

Lottien ja toimistoapulaisten siviiliammateista ei ole juurikaan säilynyt tietoa. Hajatietojen perusteella voi sanoa, että toimistoapulaiset olivat sihteereitä; heidän toimenkuvansakin tukee tätä oletusta, sillä heidän pääasiallinen tehtävänsä oli konekirjoitus eli lähinnä kirjeiden ja määräysten kopiointi. Lottien ammattitausta oli kirjavampi. Haastattelujen perusteella lottien joukossa oli niin talon tyttäriä kuin kaupunkilaisammateissa kuten kauppa-apulaisina, sihteereinä ja opettajina toimineita.⁵⁹⁴ On siis mahdollista, että joukossa olisi ollut joku kirjastonhoitajakin, mutta todisteita lähteet eivät tarjoa tähän.

Kirja- ja kalustohankinnoista linnoitustyömailla vastasivat joko työryhmien päälliköt tai huoltopäälliköt. Myös heidän koulutuksensa oli kaikkea muuta kuin kirjastoammatillinen. Työryhmien päälliköt olivat poikkeuksetta koulutukseltaan insinöörejä, osa heistä oli aikaisemmin ollut Puolustusvoimien palveluksessa, mutta moni oli lähtenyt töihin siviilityöstä. Huoltopäälliköiden koulutus vaihteli enemmän. Heissä oli ekonomeja, voimistelunopettajia ja lakimiehiä⁵⁹⁵. Näin ollen kirjavalinnasta vastasivat kirjastoammatilliselta kannalta katsoen maallikot. Tilanne linnoituskirjastoissa noudatteli samaa linjaa kuin yleisissäkin kirjastoissa oli pitkään ollut. Kirjastonhoitajien koulutuksesta huolimatta yleisistäkin kirjastoista vastasi alalle kouluttamaton henkilökunta, joka vielä

⁵⁹⁰ Linnoitustyömaitten kirjastotoimen järjestely. Päiväämätön raportti. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁵⁹¹ 85,73 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

⁵⁹² 328,61 euroa vuoden 2012 rahaksi muutettuna.

⁵⁹³ Edith Tuohino 2.2.2001 Nurmeksessa; Esim. Tilitys työryhmä 216:n palveluksessa olevalle ylimääräiselle henkilökunnalle ajalta 16. 31.1.1941. T 13129/3 Työpiiri 210. KA.

⁵⁹⁴ Toimistoapulaisten ja lottien siviiliammatit käyvät esiin usein komennusmääräyksestä tai haastattelusta.

⁵⁹⁵ Ammatit käyvät ilmi arkistoaineistosta hajanaisesti.

kaiken lisäksi tavallisesti teki kirjastotyötä sivutoimisesti,⁵⁹⁶ mikä lienee vaikuttanut esimerkiksi siihen, ettei kirjavalinnan auktoriteetteja tunnettu.

Arvostelevan kirjaluettelon tai *Suomen Sotilaan* tai muun aikakauslehden kirjallisuusarvostelujen käytöstä kirjavalinnan tukena ei ole tietoja. Työpiirissä 420 kirjavalinnasta vastasivat poikkeuksellisesti lotat. He ovat lisäksi toimineet yhteistyössä Nurmeksen kauppalan kirjastonhoitajan kanssa.⁵⁹⁷ Yhteistyön tiivyydestä tai laadusta ei ole tietoa eikä myöskään siitä, tehtiinkö vastaavanlaista yhteistyötä muissa työpiireissä.

Linnoitustyömailla ei kirjastoille rakennettu omia, yksinomaan kirjastokäyttöön tarkoitettuja tiloja. Kirjastot toimivat yleensä ruokailuparakin nurkassa. Ruokailuparakit olivat monitoimitiloja, joissa syömisen ohella vietettiin vapaa-aikaa. Monet vapaa-ajan aktiviteetit, kuten seurapelit, lehdet, elokuvanäytökset ja iltamat, sijoittuivat ruokalaan. Lisäksi lottien ylläpitämä kanttiini sijaitsi ruokalassa.⁵⁹⁸ Tästä syystä kynnys tulla kirjastoon ei liene ollut korkea; olihan kirjasto kaikkea muutakin kuin sivistyksen kehto.

Järjestelyt kirjaston sijoittamisessa oli täysin työmaakohtaisia. Vaikka aineiston perusteella oli yleisintä säilyttää kirjastoa ruokalaparakissa, muitakin ratkaisuja oli. Työryhmässä 215 Ylämaalla kirjasto oli sijoitettu lääkintätupaan, joka käytännössä oli huone, jossa lääkintämies otti vastaan potilaita ja säilytti tarvikkeitaan. Toisessa Ylämaalla sijainneessa työryhmässä (214) kirjasto oli sijoitettu toimistoparakkiin.⁵⁹⁹ Molemmissa vaihtoehdoissa kynnys kirjastossa käymiseen oli korkeampi kuin ruokalaparakkikirjastossa, koska niin lääkintätupa kuin toimistorakennus on ollut vieraampi kuin jokapäiväinen ruokala.

Linnoitustoimisto suunnitteli työmaakirjastoja varten erityisen laatikon, jossa kirjoja saatettiin säilyttää ja josta sai avaamalla hyllyn kirjoille. Laatikoiden tarkoitus oli palvella myös taisteluosastoja. Tukevat kirjalaatikot oli nimittäin sodan syttyessä helppo kuljettaa etulinjaan, ja niin tarjota viihdykettä sotilaille. Arkistoasiakirjoista ei käy ilmi, tilasivatko työryhmät kyseisenlaisia laatikoita, mutta liikekannallepanossa työmaiden kirjastot pakattiin

⁵⁹⁶ Vatanen 2009, 763–767.

⁵⁹⁷ Työpiiri 420 N:o 60/420/40 7.9.1940. Koskee: lainakirjastoa. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA.

⁵⁹⁸ Linnoitustoimisto työryhmä 213 N:o 835 7.10.1940. Koskee: ruokalaparakkien laajentamista. T 910/15 Työpiiri 210. KA.

⁵⁹⁹ Työryhmien 214 ja 215 huoltotiedotukset. Esim. T 910/3 Työpiiri 210. KA.

kirjastolaatikoihin ja siirrettiin varastoihin odottamaan sitä, että niitä voitaisiin toimittaa rintamajoukoille.⁶⁰⁰

Rahvaan lainakirjastot perustettiin alusta pitäen työväestön vapaa-ajanviettoa varten. Soveliaan kirjallisuuden lukemisen katsottiin nostavan työhalua ja moraalialia.⁶⁰¹ Linnoitustyömaille perustetut kirjastot saivat alkunsa kirjalahjoituksista, joita täydennettiin lottien kirjakeräyksellä. Koska kirjastot saivat suuren suosion, ryhdyttiin kirjoja tilaamaan suoraan kustantajilta. Kirjastojen todettiin valtaavan alaa huonommilta harrastuksilta ja siitä syystä työryhmiä kannustettiin perustamaan niitä. Kustannukset toki olivat korkeammat kuin esimerkiksi liikuntamahdollisuuksien järjestämisessä, mutta suosio oli sitä luokkaa, että niitä kannatti perustaa.⁶⁰²

Kirjaston painoarvoa kasvatuksessa tukee se, että kirjallisuusharrastusta tuettiin myös muissa työyhteisöissä kuten savottakämpillä ja tehtaissa. 1930–1940-luvuilla savotoilla rupesi näkymään kiertäviä kirjastoja, jotka omisti Työväen Sivistysliitto.⁶⁰³ Niiden käyttötiheydestä ei ole tietoa, mutta koska toiminta jatkui, voidaan päätellä, että kysyntää oli ainakin jonkin verran. Tuskin kirjoja muuten olisi rahdattu syrjäseuduille. Suomen tehdasyhteisöissäkään kirjastot eivät olleet tuntemattomia, ulkomaillahan niitä oli suosittu pitkään. Sekä Nokian Kumitehtaan että Yhtyneiden Paperitehtaiden kustantamien vapaa-ajan viettomahdollisuuksiin kuului kirjasto⁶⁰⁴. Näidenkään kirjastojen materiaalivalikoimasta tai käyttötiheydestä ei ole tietoa.

Puolustusvoimissa järjestettiin kirjastotoimintaa varuskuntiin vuodesta 1918 alkaen. Ensimmäisen tasavallan aikaisia varuskuntakirjastoja on tutkinut Heikki Turpeinen

⁶⁰⁰ Erkki Jalasterän raportti huoltotarkastaja Tuurmolle 11.2.1941. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁶⁰¹ Mäkinen 1997, 209–211.

⁶⁰² Työpiiri 420 N:o 60/420/40. 7.9.1940. Koskee: lainakirjastoa. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA; Linnoitustoimisto/valistusosasto N:o 244/IV a/val./41. 4.6.1941. Koskee: työmaakirjastojen hankintaehtoja. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä

⁶⁰² Linnoitustyömailten kirjastotoimen järjestely. Päiväämätön raportti. T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

⁶⁰² Työpiiri 420 N:o 312/420/40 23.10.1940. Koskee: kirjastoa no 1. T 13214/41 Työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940–1941. KA.

⁶⁰² Talja 1998, 60.

⁶⁰² Mäkinen 1997, 209–211.

⁶⁰² Työpiiri 420 N:o 60/420/40. 7.9.1940. Koskee: lainakirjastoa. T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940. KA; Linnoitustoimisto/valistusosasto N:o 244/IV a/val./41. 1940–1941. KA.

⁶⁰³ Palokas 1995, 45.

⁶⁰⁴ Koivuniemi 2000, 219; Nordberg 1980, 372.

kirjastotieteen ja informatiikan laudatur-tutkielmassaan. Varuskuntiin perustettiin kirjastoja tukemaan siellä harjoitettua sivistystyötä. Varuskuntien kirjastojen hoidosta vastasi sotilaspapisto ja käytännön työhön koulutettiin varusmiesten joukosta kirjastonhoitajia noin viikon mittaisilla kursseilla. Aluksi painopiste kirjahankeissa oli tietokirjallisuudessa; etenkin historiaa käsitteleviä kirjoja hankittiin paljon. Myöhemmin kaunokirjallisuuden osuus nousi niin, että 1920-luvun loppupuolella sen osuus oli jo 40 % hankinnoista. Lainoista kaunokirjallisuutta oli 70–80 %.⁶⁰⁵ Varuskuntien kirjastoissa kirjavalinnasta vastasivat valistustyön hoitaneet sotilaspapit. Heillä oli valinnassa apuna *Suomen Sotilaassa* julkaistut kirja-arvostelut sekä kustantajien uutuuksiluettelot.⁶⁰⁶

⁶⁰⁵ Turpeinen 1983, 16–19, 40, 55, liite III.

⁶⁰⁶ Turpeinen 1983, 59.

6. Lopuksi

Salpalinjan rakentaminen aloitettiin talvisodan loputtua. Aluemenetysten myötä rajan puolustettavuus oli muuttunut heikommaksi, ja rajan linnoittaminen nähtiin välttämättömyytenä. Oltiin todettu, että Mannerheim-linja oli toiminut suurena pelotteena, vaikka se oli monin paikoin vain pikaisesti kaivettua, matalaa juoksuhautaa. Etelä-Suomen turvaksi päätettiin rakentaa yhtenäinen linja, mutta pohjoisemmassa vain tärkeimmät tiesuunnat oli tarkoitus tukkia. Linnoitussuunnitelmissa korostettiin luonnon omien esteiden hyväksikäyttöä rakenteita suunniteltaessa. Päävastuu rakentamisesta oli Armeijakunnilla, joista jokainen valvoi omaa aluettaan. AK:ien alaisuuteen perustettiin työpiirejä, joiden alaisuudessa varsinaiset työmuodostelmat eli työryhmät työskentelivät.

Työryhmien miehet olivat vapailta markkinoilta palkattuja. Armeijakuntien alaisuuteen palkattiin myös urakoitsijoita, jotka toivat mukanaan omat ammattimiehensä. Lisäksi linnoittamassa oli suuri määrä varusmiehiä. Työmiehiä tuli säännösten mukaan palkata kauppaloista ja kaupungeista, jotta maa- ja metsätaloudelle voitiin taata riittävä työvoima. Ainakaan IV AK:n alueella näitä säännöksiä ei täysin noudatettu, vaan työhön palkattiin oman kylän poikia. Myös siirtoväkeä pyrittiin mahdollisuuksien mukaan työllistämään, niin rakennuksille kuin muonittamaankin.

Miehiä houkuteltiin töihin erilaisilla etuuksilla. Keskimääräinen vuosiansio oli huomattavasti korkeampi kuin maataloudessa tai tehtaissa työskennelleillä. Lisäksi linnoittajille oli järjestetty ilmainen majoitus, huokea ruoka ja lääkintähuolto.

Juuri erilaiset etuudet toivat työmaiden sosiaaliset konfliktit esille. Haastateltavien mukaan työmaiden henki oli yhtenäinen ja ystävällinen, mutta arkistomateriaalin perusteella työnjohdon omaan pussiin pelaaminen palkka-asioissa, lomaetuksissa ja muissa vastaavissa asioissa aiheutti epäsopua. Syy siihen, miksi kuukausipalkkalaiset halusivat enemmän etuuksia kuin mitä tuntipalkkalaisilla oli, lienee ollut se, että he halusivat erottautua työläismassasta. Ylin linnoitusjohto pyrki puuttumaan erottautumiseen, koska se katsoi, että työnjohdon ja työläisten luottamukselliset välit olivat ensisijaisen tärkeät hyvän työhengen syntymiseksi. Hyvän työhengen puolestaan katsottiin olevan tärkeä linnoitustöiden hyvän maineen ja salassa pysymisen vuoksi.

Majoituksen järjestäminen suurelle työläisjoukolla oli mahtava haaste. Rakennusmateriaaleista oli puutetta, ja varsinainen linnoitustyö haukkasi vähistä materiaalivaroista ison osan, joten linnoittajien majoitusjärjestelyissä jouduttiin turvautumaan monenlaisiin ratkaisuihin. Kortteerimajoitus ja tyhjinä olevien rakennusten vuokraaminen työläisten asunnoiksi osoittautuivat toimiviksi ratkaisuiksi. Samoin hyväksi todettiin telttamajoitus niin kangas- kuin pahviteltoissakin. Siihen turvauduttiin parakkien vähäisyyden vuoksi. Parakkimajoitus oli suunniteltu laajemmaksi kuin se voitiin toteuttaa. Suurimman esteen parakkien käytölle muodostivat tehtaiden rajoittunut tuotantokapasiteetti, minkä vuoksi parakkeja ei voitu toimittaa työmaille niiden tarvitsemaa määrää.

Suunniteltua laajempi telttamajoitus ei kuitenkaan ollut huoltoraporttien mukaan ongelma, sillä 10-hengen telttaan muodostui parempi yhteishenki kuin 40-miehen parakkiin. Yhtä kaikki, samoista ongelmista kärsittiin kaikissa majoitusmuodoissa: syöpäläiset, huonot pyykinkuivausmahdollisuudet sekä savuttavat valot olivat riesana niin teltoissa kuin parakeissakin. Teltoissa tulipalon vaara muodostui suureksi uhaksi. Paloturvallisuuden parantamiseksi järjestettiin valistuskampanjoita ja perustettiin palokuntia. Palontorjuntakaluston lisääminen oli tärkein toimi, joka tehtiin sattuneiden palojen seurauksena, sillä monissa majoituskohteissa sammutuskalusto oli erittäin puutteellinen, ehkä vain yksi vesiämpäri.

Syöpäläisten torjunta oli yksi linnoitustyömaille organisoidun lääkintähuollon tehtävistä. Siinä korostettiin puhtauden ja yleisen siisteyden merkitystä. Ennaltaehkäisevät toimet nähtiin ajan trendin mukaisesti tärkeinä linnoitustyömaiden terveydenhuollon tehtävissä. Työmaille tulleille miehille järjestettiin lääkärintarkastuksia ja heidät rokotettiin. Rokotusten ohella kulkutautiepidemioita pyrittiin ehkäisemään hygieniaa parantamalla sekä ohjeistamalla esimerkiksi kaivojen rakentamista lavantaudin välttämiseksi. Lääkintähuollon tehtäviin kuului myös tapaturmien hoitaminen. IV AK:n alueella ei työmaille ollut omia lääkäreitä, vaan lääkäripalvelut ostettiin kunnanlääkäriltä tai varuskunnissa työskennelleiltä lääkäreiltä. Työryhmissä vastaanottoa hoitivat lääkintämiehet ja joissakin tapauksissa lääkintälöyt.

Muonituksista linnoitustyömaille vastasi Lotta Svärd –järjestön Rajatoimisto, joka lähetti työmaille emäntälöytä ja hänen avukseen muonituslöttiä. Rajatoimisto oli vastannut jo Kannaksella kesällä 1939 linnoitustyömaiden muonituksesta, ja lisäksi sillä oli kokemusta suurten joukkojen ruokkimisesta suojeluskuntaharjoituksista.

Muonituksen järjestämisellä työmiehille oli monta funktiota. Ensinnäkin kaukaisilla työmailla linnoitustoimiston organisoiman ruokailun katsottiin olevan helpoin tapa taata, että miehet saivat ruokaa. Toiseksi edullisen ruokailun voidaan nähdä olleen yksi keino houkutella miehiä linnoitustöihin. Kolmanneksi sillä oli kasvatuksellinen tehtävä. Lottaloissa tarjottiin tuon ajan mittapuulla ja olosuhteet huomioon ottaen laadukasta ja monipuolista ruokaa, joka erosi huomattavasti muun muassa miesten savotoilla syömästä suolalihaa ja leipää –ruokavaliosta merkittävästi. Samansuuntaisesti oli toimittu myös tehtaissa, joissa työläisille oli perustettu ruokaloita monipuolisen ruoan takaamiseksi ja terveellisten ruokailutottumusten juurruttamiseksi.

Linnoitustyömaiden mainetta varjeltiin myös muilla keinoilla. Tärkein niistä oli alkoholin käytön kieltäminen työmailla. Kiellon taustalla olivat kokemukset alkoholin käyttöön liittyneistä järjestyshäiriöistä. Miehet joutuivat juovuspäissään helposti kärhämiin ja muutoinkin huonoille teille. Lisäksi linnoitustöiden johto pelkäsi, että alkoholin avulla pyrittäisiin höllentämään miesten kielenkantoja niin, että nämä lavertelisivat yksityiskohtaisia tietoja työmaista, mikä luonnollisesti olisi ollut huonoa työmaiden salassapidolle. Toinen kieltokohde oli uhkapeli. Uhkapelaamisen katsottiin myös aiheuttavan riitoja ja epäluottamusta. Lisäksi uhkapeliin liittyi velkaantumisen uhka.

Alkoholikielto on aivan ymmärrettävää, kun sitä peilaa suomalaiseen alkoholipolitiikkaan. Alkoholin käytön kontrolloinnilla on pyritty puuttumaan lähes kaikkiin epäkohtiin yhteiskunnassa. Alkoholin käytön salliminen olisi ollut poikkeuksellista.

Uhkapelien ja alkoholin käytön tilalle miesten vapaa-aikaan pyrittiin tarjoamaan muita harrastusaktiviteetteja. Seurapeleillä oli selvä uhkapelien korvaajan rooli. Niitä hankittiin täyttämään miesten loppoaikaa pienellä viattomalla puuhastelulla, jolla kuitenkin oli yhteys kilpailuun ja pelaamiseen. Tilatuilla lehdillä ja hankituilla radiovastaanottimilla oli toisaalta aikaa tappava vaikutus, mutta myös tiedonvälitykseen liittyvä funktio. Linnoitustyömaille tulleet lehdet olivat pääasiallisesti oikeistoon sitoutuneita, vain muutama edusti sosiaalidemokraattien näkökantaa. Vasemmiston äänenkannattajia ei tilattu.

Mieliin jäävimpiä vapaa-ajanviettomahdollisuuksista näyttävät olleen elokuvaesitykset ja ohjelmalliset iltamat, joiden päätteeksi tanssittiin. Elokuvakiertueita järjestettiin yhdessä alueelle sijoitettujen varuskuntien kanssa. Työmiehet olivat toivoneet elokuvaesityksiä, mikä

on ymmärrettävää, olihan elokuvista tullut osa etenkin kaupunkilaista vapaa-ajan viettoa. Ohjelmallisten iltamien järjestämiseen kannustettiin, koska niiden katsottiin luovan yhteishenkeä linnoittajien pariin. Iltamien yhteydessä järjestettiin muun muassa runo- ja näytelmäkilpailuja, joissa työryhmätittelivät toisiaan vastaan. Tanssiminen oli kielletty, mutta nurkkatansseja järjestettiin haastattelujen mukaan.

Linnoitustyömailla tarjottiin sielunravintoa. Hartaushetkiä järjestettiin säännöllisesti, ja miehille pyrittiin järjestämään mahdollisuus joko osallistua jumalanpalvelukseen tai kuunnella se radiosta. Uskonnollinen sävy oli myös talvisodassa kaatuneiden muistojuhlissa. Hartaushetkillä miehiin haluttiin juurruttaa luterilainen moraalikäsitys.

Salpalinjan työmaakylissä järjestettiin asevelikerhotoimintaa. Suojeluskuntatoimintaa pyrittiin virittämään useissa työryhmissä, mutta toimintaan keskeisesti kuuluneen ampumaharrastukseen tarvittavien ampumaratojen vähäisyys vähensi innostusta. Toinen suojeluskunnissa vahvana ollut juonne, urheilu, oli kuitenkin tiiviisti läsnä linnoitustyömailla. Lajivalikoima noudatteli pitkälti suojeluskuntien lajivalikoimaa.

Urheilulla olikin tärkeä osa organisoidussa vapaa-ajanvietossa. Työpiireissä 420 ja 460 järjestettiin urheiluharjoituksia lähes kaikissa työryhmissä, ja työpiirien sisäiset urheilukilpailut olivat yleisiä. Yleisurheilu ja hiihto olivat ylivoimaisesti suosituimmat lajit, mutta uintia, jalkapalloa ja pesäpalloa harrastettiin. Linnoitustoimisto määräsi työmaakyliin raivattavaksi urheilukenttiä ja kannusti liikuntaharrastukseen erilaisten määrärahojen avulla. Määrärahoja sai sitä enemmän, mitä enemmän oli näyttöjä liikuntaharrastuksen aktiivisuudesta. Määrärahoilla hankittiin sekä urheiluvälineitä sekä kustannettiin palkintoja urheilukilpailuihin. Monesti nuo palkinnot olivat urheiluvälineitä. Työmaaurheilun tavoitteena voidaan nähdä olleen samoja tavoitteita kuin suojelukuntaurheilulla: kasvattaa suomalaisista miehistä fyysisesti hyväkuntoisia sotilaita puolustamaan kotimaata.

Liikuntaharrastusmahdollisuuksien tarjoaminen näyttää lähteneen ensisijaisesti linnoitustoimiston intresseistä. Työmaiden ensiaskelista saakka linnoitustoimisto ohjeisti luomaan edellytyksiä liikkumiselle vapaa-aikana. Toisaalta aktiivinen urheiluseura- ja suojeluskuntien urheilutyö olivat kantaneet hedelmää, ja liikunnalla oli vankka jalansija suomalaisten vapaa-ajan harrastuksena, joten ei olisi ollut ihme, jos miehet olisivat toivoneet

liikuntamahdollisuuksia, mikäli niitä ei olisi ollut tarjolla. Kiinnostus liikuntaa kohtaan oli selvää: urheilutapahtumiin osallistuttiin mieluusti.

Idea kirjastojen perustamiseen linnoitustyömaille syntyi samanaikaisesti sekä Valistustoimistossa että työmiesten parissa. Valistustoimistossa miesten lukuhalu nähtiin positiivisessa valossa ja ryhdyttiin toimiin kirjojen saamiseksi linnoittajien käsiin. Linnoituskirjastojenkin kirjavalintaohjeissa painotettiin, että kirjojen tulee olla viihteellisiä mutta sivistäviä, jotta lukeminen ei aiheuttaisi vääränlaisia vaikutuksia. Kirjastojen rooli linnoitustyömaiden vapaa-ajanvieron järjestelyissä oli suhteellisen pieni. Linnoittajajoukolla pyrittiin tarjoamaan monipuolisia harrastusmahdollisuuksia periaatteella ”jokaiselle jotain”.

Talvisodanaikana syntynyt tilapäiskirjallisuus oli genrenä varsin suosittu, jos ottaa huomioon, sen ettei lajissa ollut vielä ehtinyt syntyä paljon nimikkeitä. Lajiin kuuluneita kirjoja hankittiin kaikille IV AK:n alaisille työmaille runsaasti. Raportin mukaan työmiehet halusivat juuri sotakirjallisuutta luettavakseen. Tilapäiskirjallisuuden hankintaa puolsi myös se, että tämä kirjallisuuslaji korosti suomalaisten erinomaisuutta neuvostoliittolaisten rinnalla ja näin ollen oli isänmaallista henkeä nostattavaa, ja siten sopivaa luettavaa linnoittajille. Ylipäätään linnoitustyömaiden kirjastojen kirjavalinnat painottuivat kaunokirjallisuuteen, mutta niillä on viihdyttämisen lisäksi haluttu myös kasvattaa. Kirjastotoiminnasta annetun raportin mukaan kirjoilla on haluttu ajanvietteellisen funktion lisäksi haastaa miehiä ajattelemaan ja tutustumaan vaativampaankin kirjallisuuteen. Tässä voidaan havaita pyrkimys tarjota kulttuuripohjaa. Esimerkiksi huoltojaostossa toiminut Erkki Jalasterä näki asian niin, että hankkimalla kirjastoihin kirjoja, jotka ovat taiteellisesti korkealuokkaisia, voidaan kevyemmän kirjallisuuden ystävät ikään kuin pakottaa tutustumaan myös kirjallisuuden muihin lajeihin. Talvisodan synnyttämän tilapäiskirjallisuuden hankkiminen yhdisti viihdyttävä aspekti sivistysrepertoariin, sillä niissä kuvataan suomalaisuus hyvin perinteisesti negaation eli vihollisen kautta, ja luodaan kuvaa yhtenäisestä kansakunnasta, johon etenkin sodan käyneet miehet pystyivät samaistumaan.

Tietokirjallisuudessa painottui ammattikirjallisuus. Se on ymmärrettävää, koska linnoittamisrakentaminen oli teknisesti vaativaa, koska rakenteet tuli saada huomattavasti normaalia kestävämmiksi tavallista niukemmalla pula-ajan budjetilla. Ammattikirjallisuudesta haettiin todennäköisesti neuvoja vaativaan urakkaan. Toisaalta linnoitustyömaille oli pula

rakennusmestareista ja insinööreistä, joten ammattikirjallisuus palveli myös työmailla olleita rakennusalan opiskelijoita.

Linnoitustyömailla työnantajan puolelta järjestettyjen vapaa-ajanaktiviteettien ideologinen pohja on yhtenäiskulttuurirepertuaarissa, jossa lähtökohtana on se, että valtion kulttuurinen ja henkinen taso lähtevät yksilöstä. Yksilöitä on tästä syystä kasvatettava eettisiin ja esteettisiin arvoihin. Vapaa-ajanvieton on oltava sivistävää tai ainakin huonoista tavoista poisohjaavaa. Niin liikunta, radio, elokuvat, kirjastot sekä hengelliset ja huvitilaisuudet ovat osa samaa kasvatuksellista projektia, jolle ominaista oli kansallistunteen korostaminen. Työmaiden liikuntaharrastuksilla pyrittiin miehistä kehittämään fyysisesti kovakuntoisia sotilaita ja muilla harrastuksilla haluttiin kehittää miesten henkisiä ominaisuuksia sekä ruokkia halukkuutta oppia uusia asioita. Harrastustarjonnassa pyrittiin välittämään moraalisia esikuvia ja vahvistamaan kansallista identiteettiä ja yhteishenkeä. Halutun kansallisen identiteetin arvopohjana olivat ahkeruus, isänmaallisuus ja uhrautuvuus sekä raittius.

Linnoitustyömailla haluttiin säilyttää hyvä henki ja välttää rähinöinnit ja levottomuudet. Työläisten kontrollointi nähtiin ainoana keinona siihen. Kontrolloinnin keinoja oli monia: majoitusjärjestelyt, lääkintähuolto ja järjestetty harrastustoiminta. Huoltotoimilla ja vapaa-ajanviettomahdollisuuksilla pyrittiin kontrolloimaan työmiesten ruumiita ja mieliä, ja sitä kautta antamaan heille esimerkki ideaalista, parhaiten yhteiskuntaa palvelevasta työläisestä.

Linnoitustyömaat vaikuttivat myös alueiden asukkaisiin. Kyläläiset joutuivat kanssakäymisiin linnoittajien kanssa niin raitilla kuin kodeissaankin. IV AK:n alueella jouduttiin turvautumaan kortteerimajoitukseen miltei joka työmaalla, koska teltoja ja parakkeja ei ollut riittävästi. Lisäksi linnoitustyömaat mahdollistivat paikallisille mahdollisuuden kaupankäyntiin, kun sekä työmiehet että lottalat hankkivat elintarvikkeita paikallisilta. Linnoittaminen tarjosi työtä kyläläisille: hevosmiesten lisäksi aputyövoimaa palkattiin paikallisesti. Paikallisten suhtautuminen linnoittajiin on ollut haastattelujen mukaan perin suopea. Etenkin lapset ovat olleet kiinnostuneita salamyhkäisistä rakennustyömaista ja käyneetkin usein seurailemassa linnoituspuuhia.

Linnoitustyömaat toivat sähköt ja puhelinyhteyden useille syrjäisille kylille. Linnoitustyömaiden kuljetukset asettivat tiestölle aikaisempaa enemmän vaatimuksia, ja

parannetut tieyhteudet jäivät palvelemaan kyläläisiä. Linnoitustyöt tarjosivat mahdollisuuden myös sosiaalisten verkostojen laajentamiseen.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Jokisipilä, Markku: Vanha ja uusi sotahistoria –luentorunko. Turun yliopisto 2007.

Meriläinen, Onni: Julkaisematon muistelmapäiväkirja. 1999.

Vuorenmaa, Anssi: Operatiiviset valmistelut erityisesti linnoittamisen kannalta Pohjois-Karjalassa 1939–1944. Linnoitteiden paikat ja nykyinen kunto. 10.2.1994 Joensuussa pidetyn alustuksen runko.

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki.

IV AKE:n arkistot

T 9503/10 Kirjeistöä.

Linnoitustoimiston hankintatoimiston arkisto

T 12524/14 Hankintatoimisto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä – tilauksia, koneita, erilaisia tarvikkeita ja henkilökunnan huoltoa koskevaa 1940.

Linnoitustoimiston maanlunastustoimiston arkistot

T 12524/11 Maanlunastoimisto/Linnoitustoimisto saapuneita yleisiä kirjelmiä – metsänkorvauslaskuja koskevat 1940–1941.

Linnoitustoimiston rakennusosaston arkistot

T 12523/10 Yleinen osasto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940, mappi K/16.

T 12562/5 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Tulipalopöytäkirjat ja palotarkastuspöytäkirjat (paloturvallisuutta koskevat kirjelmät) 1940–1941.

T 12562/9 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Lähetettyjä yleisiä kirjelmiä – kiertokirjeet lähetetyt I 1940–1941.

T 12562/10 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Lähetettyjä yleisiä kirjelmiä – kiertokirjeet lähetetyt II 1941.

T 12562/15 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Salaista kirjeistöä – kiertokirjeet II saapuneet 1940–1941.

- T 12562/23 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä työpiireille saapuneet ja lähteneet 1940–1941.
- T 12562/25 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940–1941.
- T 12562/29 Rakennusosasto/Linnoitustoimisto Työmaatoimisto/Linnoitusosasto/Päämaja vuokrasopimukset 1940–1941.

Linnoitustoimiston työpiiri 210:n arkisto

- T 910/3 Kirjeistöä 1940-1941.
- T 910/6 Saapuneet kirjeet Linnoitustoimisto 24.5-28.12.40.
- T 910/15 Kirjeistöä 1940-1941.
- T 13129/3 Kirjeistöä 1940-1941.

Linnoitustoimiston työpiiri 420:n arkisto

- T 13214/36 Työpiiri 420 Varasto Hankintatoimiston tilaukset vastaukset v. 1940.
- T 13214/37 Henkilöasiat 1940–1941.
- T 13214/38 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1940.
- T 13214/40 Muualle kuin työmaille lähetetyt kirjeet v. 1941.
- T 13214/41 Työmaille lähetetyt kirjeet.

Linnoitustoimiston työpiiri 460:n arkisto

- T 13225/3 Työpiiri 460 Saapuneet kirjeet v. 1941.
- T 13225/4 Työpiiri 460 Saapuneet 1940–1941.
- T 13225/5 Työpiiri 460 Saapuneet 1940–1941.
- T 13225/6 Työpiiri 460 Saapuneet II 1940–1941.
- T 13225/7 Työpiiri 460 Saapuneet 1940–1941.
- T 13225/8 Työpiiri 460 Saapuneet III 1940–1941.
- T 13225/9 Työpiiri 460 Saapuneita kirjeitä.
- T 13225/10 Työpiiri 460 Lähtevät kirjeet 1941.
- T 13225/11 Työpiiri 460 Lähtevät 1940–1941.
- T 13225/12 Työpiiri 460 Lähtevät 1940–1941.

Linnoitustoimiston valistustoimiston arkisto

- T 12535/9 Valistustoimisto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä 1940–1941.

Linnoitustoimiston yleisen osaston arkisto

T 12523/10 Yleinen osasto/Linnoitustoimisto Yleistä kirjeistöä
1940.

Lotta Svärd Keskusjohtokunta

A 16 Vuosikertomukset Iisalmi 1941–1943, Jyväskylä
1920–1943, Kainuu 1920–1943.
A 45 Kirjelmät piireille 1940–1942.

Työväen arkisto (TA), Helsinki.

TMT X : 16/Lonkainen.

Haastattelut

Fanny Mönkkösen haastattelu 29.11.1999 Joensuussa. Haastattelijana Virpi
Launonen; muistiinpanot haastattelijan hallussa.

Auvo Pirosen haastattelu 20.3.2000 Joensuussa. Haastattelijana Virpi
Launonen; muistiinpanot haastattelijan hallussa.

Aulis Pylkkösen haastattelu 29.10.1999 Joensuussa. Haastattelijana Virpi
Launonen; muistiinpanot haastattelijan hallussa.

Riitta Saarelaisen haastattelu 29.11.1999 Joensuussa. Haastattelijana Virpi
Launonen; muistiinpanot haastattelijan hallussa.

Vilho Suomaan haastattelu 1.2.2001 Rääkkylässä. Haastattelijana Virpi
Launonen; nauha haastattelijan hallussa.

Edith Tuohinon haastattelu 2.2.2001 Nurmeksessa. Haastattelijana Virpi
Launonen; nauha haastattelijan hallussa.

Alexi Vapekon haastattelu 2.2.2001 Juuassa. Haastattelijana Virpi Launonen;
nauha haastattelijan hallussa.

Alpo Viitasen haastattelu 20.10.1999 Joensuussa. Haastattelijana Virpi
Launonen; muistiinpanot haastattelijan hallussa.

Lomakekyselyyn osallistujat

toukokuussa 2001 lomakkeet Virpi Launosen hallussa.

Olavi Kaipainen Sotkamosta,

Veikko Leskinen Keiteleeltä,

Väinö Nuutinen Enosta,

Reino Ratilainen Kiteeltä,

Olavi Seppänen Kuhmosta,

Yrjö Tolvanen Nurmeksen Ylikylästä.

Painetut lähteet

- Kenttävarustustyöt 1941 (väliaikaiset ohjeet kenttävarustustöiden suunnitteluun ja suoritukseen). Otava, Helsinki. 1941.
- Lonkainen, Arvi: Tehdas meni, henki jäi. Teoksessa Kotirintaman kahdet kasvot. Sota-ajan mustelmia. Toim. Matti Hako & Heimo Huhtanen. Tammi, Helsinki. 1985.
- Lotta Svärd Keskusjohtokunnan ja yhdistyksen vuosikertomus 1940. Helsinki. 1941.
- Sisäpalvelusohjesääntö (S. O.) Viides painos. Helsinki, Otava, 1941.
- Suomen virallinen tilasto XX : Työväen oloja. Helsinki. 1942.
- Suomen virallinen tilasto XXIV : Sekalaista. Helsinki. 1942.
- Työntekijän vuosilomalaki 110/1939.

Tutkimuskirjallisuus

- Ahto, Sampo 1992: Salpa-aseman rakentaminen ja merkitys. Teoksessa Kaakon kuriiri. Kuvauksia Kaakkois-Suomen sotilaallisista vaiheista. Toim. Hannu Paronen & Pentti Toivonen. Pohjois-Kymenlaakson kadettiipiiri, Kouvola.
- Alasuutari, Pertti 1996: Toinen tasavalta – Suomi 1946–1994. Vastapaino, Tampere.
- Alhanen, Kai 2007: Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa. Gaudeamus, Helsinki.
- Anttila, Anu-Hanna 2005: Loma tehtaan varjossa: teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaantely Suomessa 1930–1960-luvuilla. Bibliotheca Historica 93. SKS, Helsinki. Väitöskirja.
- Arimo, Reino 1981: Suomen linnoittamisen historia 1918–1944. Otava, Helsinki.
- Aura, Otto 2012: Rakennustöitä jatkosodassa. Työ, työvoima sekä rationalisointi linnoitustöissä 1941–1944. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, pro gradu – tutkielma.
- Black, Alistair and Muddiman, Dave 1997: Understanding community librarianship. The public library in post-modern Britain. Avebury, Aldershot.
- Canetti, Elias 1998: Joukko ja valta. Loki-Kirjat, Helsinki.
- Carlborg, E. 1948: Tapaturmantorjunta. Teoksessa Teollisuuden sosiaalinen toiminta. Toim. Keijo Keravuori. Suomen Työnantajain Keskusliiton julkaisuja. Kustannus Oy Mantere, Helsinki.
- Dumazedier, Joffre 1974: Sociology of Leisure. Elsevier, Amsterdam – Oxford – New York.
- Durkheim, Émile 1990: Sosiaalisesta työnjaosta. Gaudeamus, Helsinki.
- Ekholm, Kai 1997: Kielletyt kirjat (online). Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. Julkaistu verkossa painoksen loputtua. http://www.jyu.fi/~library/julkaisut/kielleyt_kirjat/index.htm. Viitattu 20.12.2003.

- Ekhholm, Kai 2000: Kielletyt kirjat 1945–1946. Yleisten kirjastojen kirjapoistot. Things to come, Jyväskylä. Väitöskirja.
- Elias, Norbert 1993: Kuolevien yksinäisyys. Vastapaino, Tampere.
- Elias, Norbert 1978: The civilizing process: the history of manners. Basil Blackwell, Oxford.
- Elsinen, Pertti 1976: Kontiolahden varuskunnan historia 1940–1976. Pohjois-Karjalan kirjapaino oy, Joensuu.
- Eskola, Anneli 1996: Salpalinja rakennettiin Suomen suojaksi. Et-lehti 23. vsk: 6, s. 84–88. Sanomamagazines Finland Oy, Helsinki.
- Eskola, Eija 1991: Rukousnauha ja muita romaaneja. Suomennetun kaunokirjallisuuden valinta yleisissä kirjastoissa 1880–1939. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 28. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Eskola, Eija 2004: Suositellut, valitut ja luetut. Kirjallisuus kirjastoissa 1918-1939. Acta Universitatis Tamperensis 1049. Tampere University Press, Tampere. Väitöskirja.
- Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. SKS, Helsinki.
- Foucault, Michel 1998: Seksuaalisuuden historia: tiedontahto, nautintojen käyttö, huoli itsestä. Gaudeamus, Helsinki.
- Foucault, Michel 2005: Tarkkailla ja rangaista. Otava, Helsinki.
- Gramsci, Antonio 1982: Vankilavihkot: valikoima 2. Toim. Mikael Böök. Kansankulttuuri, Helsinki.
- Griffith, James 2012: Cohesion forgotten? Redux 2011 – knows and unknowns. Teoksessa: The Science of Unit Cohesion – Its Characteristics and Impacts. Toim. Mikael Salo ja Risto Sinkko. Käyttäytymistieteiden laitos, julkaisusarja 1, nro 1/2012. . Maanpuolustuskorkeakoulu, Helsinki.
- Haapala, Pertti 1986: Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820 – 1920. Osuuskunta Vastapaino, Tampere.
- Haapala, Pertti 1989: Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen. Suomen Historiallinen Seura käsikirjoja 12. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Haapala, Pertti 2010: Vallan rakenteet ja yhteiskunnallinen muutos: mielikuvaharjoitus 1800-2000-lukujen Suomessa. Teoksessa Valta Suomessa. Toim. Petteri Pietikäinen. Gaudeamus, Helsinki.
- Hakkarainen, Tellervo 1948: Ruokalot. Teoksessa Teollisuuden sosiaalinen toiminta. Toim. Keijo Keravuori. Suomen Työnantajain Keskusliiton julkaisuja. Kustannus Oy Mantere, Helsinki.
- Halmesvirta, Anssi; Ojala, Jari; Roiko-Jokela, Heikki; Vilkuna, Kustaa H.J. 1997: Historian sanakirja. Gummerus, Helsinki.
- Harinen, Olli 2000: Sotilasjoukon kiinteys ja sotilasorganisaatio. Lisäpainos vuoden 1992 julkaisusta. Tutkimuselosteita A/13/2000. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Helsinki.
- Harinen, Olli, Lindgren, Göran ja Nordberg, Erkki 2010: Talvisodan Ässä-rykmentti. WSOY, Helsinki.
- Harris, Michael H. 1986: State, class, and cultural reproduction: toward a theory of library service in the United States. Advances in librarianship, vol 14. Academic press, inc. 1986. S. 211–252.
- Hartikainen, Esko 2005: Heränneitä ja nukahtaneita: kulttuuri, kontrolli ja herätys 1800-luvun alun Liperissä. Bibliotheca Historica 97. SKS, Helsinki. Väitöskirja.
- Hentilä, Seppo 1992: Saatteeksi. Esipuhe teoksessa: Suomi uskoi urheiluun. Suomen urheilun ja liikunnan historia. Toim. Teijo Pyykkönen. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu 131. Liikuntatieteellinen seura, Helsinki.

- Hänninen, Sakari ja Karjalainen, Jouko 1997: Johdanto: Foucault ja hallinnoimisen ongelma. Teoksessa Biovallan kysymyksiä: kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta. Gaudeamus, Helsinki.
- Itkonen, Hannu 1996: Kenttien kutsu: tutkimus liikuntakulttuurin muutoksesta. Gaudeamus, Helsinki. Väitöskirja.
- Itkonen, Hannu 1994: Ruumiin muuttuvat tulkinnat. Teoksessa Elämän normittajat: instituutiot ja asiantuntijat oikeaa elämää etsimässä. Tekijät: Hannu Itkonen, Markku Myllykangas, Ilkka Pirttilä ja Raimo Tuomainen. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulun julkaisuja B: selosteita ja opetusmateriaalia, 1. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulu, Joensuu.
- Itkonen, Hannu; Lång, Leila; Maskonen, Petri 2000: Puurtamista, mainetta ja menestystä. Teoksessa Toimintaa, Urheilua ja Liikettä. TUL:n Karjalan Piiri 1919–1999. Toim. Hannu Itkonen. TUL:n Karjalan piiri, Joensuu.
- Jermo, Aake 1974: Kun kansa eli kortilla. Reportaasi lähimenneisyydestä. Otava, Helsinki.
- Jokinen, Toivo 1967: SVUL:n Pohjois-Karjalan piiri 1906–1966. SVUL:n Pohjois-Karjalan piiri, Joensuu.
- Järvelin, Ilmi 1998: Kunnankirjastojen toimintaedellytykset ja kirjastontarkastajan rooli kirjastotoiminnan kehittämisessä Kuopion läänin tarkastuspiirissä v. 1921–1961. Acta Universitatis Tamperensis 596. Tampereen yliopisto, Tampere. Väitöskirja.
- Kahlos, Hannu 2006: Ostajaintarkkailun aika alkoholipolitiikassa. Teoksessa Alkoholien vuosisata: suomalaisten alkoholiolojen vaiheita 1900-luvulla. Toim. Matti Peltonen, Hanna Kuusi, Kaarina Kilpiö. SKS, Helsinki.
- Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. SKS, Helsinki.
- Kannila, Helle 1967: Kirjavalinnan ongelmia. Ajatuksia kirjastonhoitajille ja muille kirjojen ystäville. WSOY, Helsinki.
- Karvonen, Rauha 1948: Kodinhoidon edistäminen. Teoksessa Teollisuuden sosiaalinen toiminta. Toim. Keijo Keravuori. Suomen Työnantajain Keskusliiton julkaisuja. Kustannus Oy Mantere, Helsinki.
- Kataja, Kimmo 1990: Historiikinkirjoittajan opas. SKS, Helsinki.
- Kemppainen, Ilona 2004: Sankarin kuolema – näkökulma suomalaiseen yhteiskuntaan toisen maailmansodan aikana. Ennen ja nyt Historian tietosanomat 1/2004. Turun yliopisto, Turku, 2004. <http://www.ennenjanyt.net/1-04/kemppainen.htm> viitattu 31.1.2013.
- Kettunen, Pauli 1994: Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa. Historiallisia tutkimuksia 189. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kettunen, Pauli 2001: Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta. Yliopistopaino, Helsinki.
- Koivuniemi, Jussi 2000: Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939. Bibliotheca Historica 64. SKS, Helsinki. Väitöskirja.
- Koivuniemi, Jussi 2011: Sukuyhtiön aika. Rosenlew 1853 – 1987. Satakunnan museo, Rosenlew museo, Pori.
- Kosonen, Jarkko 2003: Suomalaisen rauhanturvajoukon pienryhmäkiinteys Kosovossa vuonna 2000. Julkaisusarja A/1/2003. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Helsinki, 2003.
- Käsin ja sydämin –palasia sotien ajalta 2001. Toim. Maija Ailasmaa. Raumanseudun kotirintamalottien ja pikkulottien perinneyhdistys ry, Rauma.
- Laaksonen, Lasse 1999: Todellisuus ja harhat: Kannaksen taistelut ja suomalaisten joukkojen tila talvisodan lopussa 1940. Yliopistopaino, Helsinki. Väitöskirja.

- Laine, Kimmo: ”Pääosassa Suomen kansa”. Suomi-filmi ja Suomen filmiteollisuus kansallisen elokuvan rakentajina 1933-1939. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki. 1999. Väitöskirja.
- Laine, Leena 1992a: Järjestöelämän oppivuodet. Teoksessa: Suomi uskoi urheiluun. Suomen urheilun ja liikunnan historia. Toim. Teijo Pyykkönen. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu 131. Liikuntatieteellinen seura, Helsinki.
- Laine, Leena 1992b: Ruumiinharjoitusten monet muodot. Teoksessa: Suomi uskoi urheiluun. Suomen urheilun ja liikunnan historia. Toim. Teijo Pyykkönen. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu 131. Liikuntatieteellinen seura, Helsinki.
- Lammi, Esko 2002: Liike ja tuli. Urheilu maanpuolustuksen ja maanpuolustus urheilun tukena. Puolustusvoimat pääesikunta, Helsinki.
- Lapiojääkärit Kannaksen vapaaehtoiset linnoittajat 1939 1993. Toimituskunta: Sture Merikallio, Sakari Alapuro, Antero Heikkinen, Osmo Lampinen. Painatuskeskus oy, Helsinki.
- Lappalainen, Jussi T. 2002: Haluatko historiankirjoittajaksi? Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 895. SKS, Helsinki.
- Lassila, Pertti 1999: Kirjallisuus sodassa ja kulttuuritaistelussa. Teoksessa Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. Toim. Pertti Lassila. SKS, Helsinki.
- Laurila, I. 1948: Teollisuuden asuntokysymys. Teoksessa Teollisuuden sosiaalinen toiminta. Toim. Keijo Keravuori. Suomen Työnantajain Keskusliiton julkaisuja. Kustannus Oy Mantere, Helsinki.
- Leiponen, Kauko 1987: Kansa talkoissa. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Länsivaara, Ilkka; Tolmunen, Arvo 1994: Salpa-asema – sodan monumentti. Puolustusvoimien Koulutuksen Kehittämiskeskus, Salo.
- Manninen, Kirsti 1984: Ihanat iltamat. Iltamatiedon käsikirja iltahuvien ystäville. Otava, Helsinki.
- Markkola, Pirjo 2008: Lähdekritiikki – niin hiljaista ettei sitä huomaa. Teoksessa: Tutkijan kirja. Toim. Kirsti Lempiäinen, Olli Löytty ja Merja Kinnunen. Vastapaino, Tampere.
- Matkaniemi, Tero 2010: Kuopiolainen uinti paikallisena ja kansallisena kansalaistoiminnan ilmiönä. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies N:o 13. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu. Väitöskirja.
- Mäkinen, Ilkka 2003: Lukemisen historiaa. Teoksessa: *Suomen kulttuurihistoria. 3. Oma maa ja maailma*. Toim. Anja Kervanto Nevanlinna & Laura Kolbe. Tammi, Helsinki. S. 310-326.
- Mäkinen, Ilkka 1997: ”Nödvändighet af lainakirjasto”: modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. SKS, Helsinki. Väitöskirja.
- Mälkki, Juha 2008: Herrat, jätkät ja sotataito: Kansalaissoilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla ”talvisodan ihmeeksi”. SKS, Helsinki. Väitöskirja.
- Niemi, Juhani 1988: Viime sotien kirjat. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 475. SKS, Helsinki.
- Niini A. ja Suurla L. 1948: Ammattikasvatus ja –opetustyö. Teoksessa Teollisuuden sosiaalinen toiminta. Toim. Keijo Keravuori. Suomen Työnantajain Keskusliiton julkaisuja. Kustannus Oy Mantere, Helsinki.
- Nordberg, Toivo 1980: Vuosisata paperiteollisuutta II. Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiö 1920–1951. Yhtyneet Paperitehtaat Osakeyhtiö.
- Nummi, Jyrki 1993: Jalon kansan parhaat voimat: Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tunteen sotiin ja Täällä Pohjantähden alla. WSOY, Helsinki. Väitöskirja.
- Ollila, Maija-Riitta 2008: Lauman valta. Edita, Helsinki.
- Paloaukean varuskunta. Ylämyllyn varuskunnan historiikki 1940–1985 1984. Pohjois-Karjalan Patteristo ja Pohjois-Karjalan Tykistökiila.

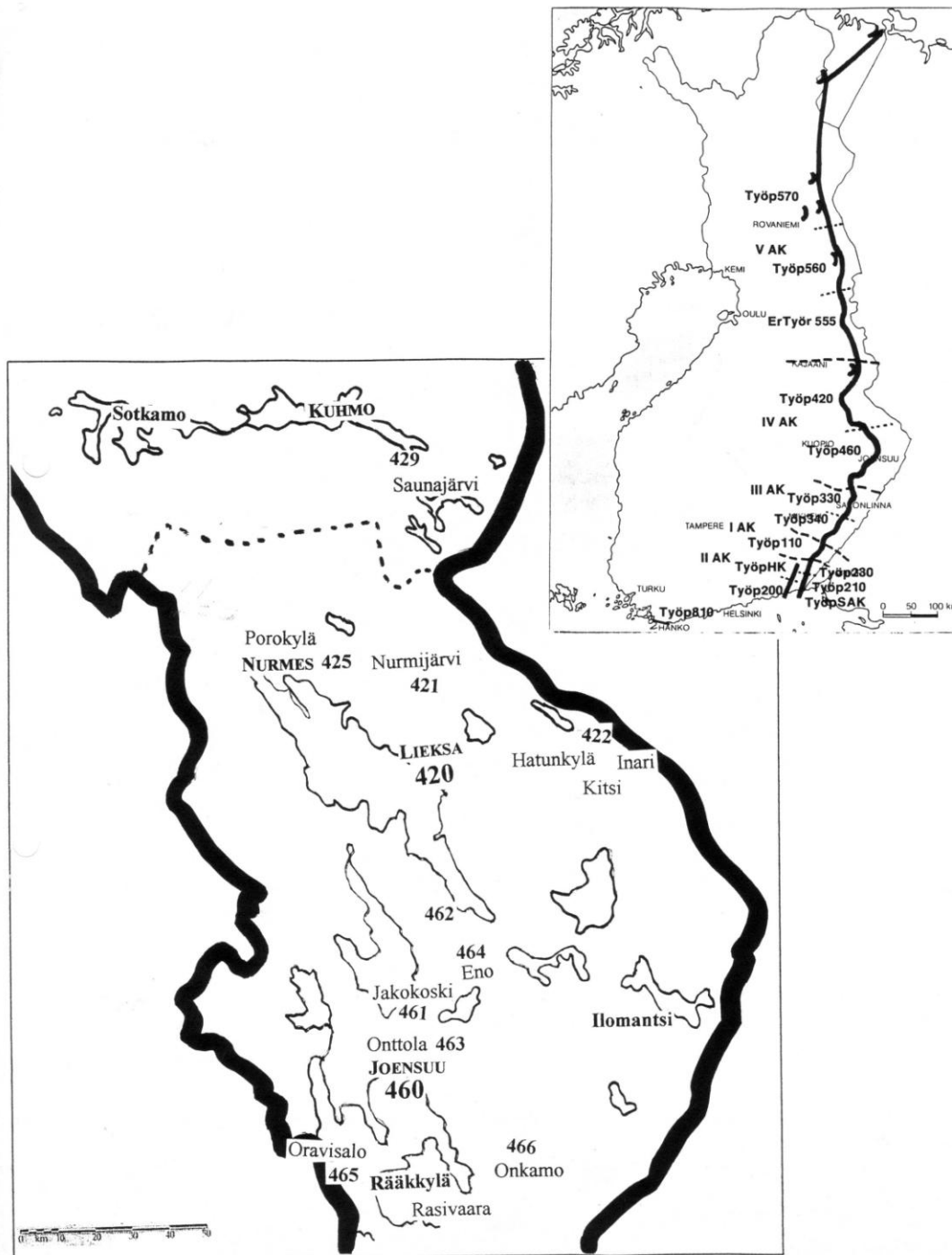
- Palokas, Unto 1995: Jätjän elämää – 30 vuotta metsätyömieskotitoimintaa Pohjois-Karjalassa. Pohjois-Karjalan metsätyömieskodin kannatusyhdistys ry, Joensuu.
- Parikka, Raimo 1999: Työn jäljillä. Teoksessa Suomalaisen työn historiaa: korvesta konttoriin. SKS, Helsinki.
- Parker, Stanley 1976: *Sociology of leisure*. Allen & Unwin, London.
- Peltonen, Matti 2006: Alkoholi ja suomalaiset 1900-luvulla. Teoksessa *Alkoholin vuosisata: suomalaisten alkoholiolojen vaiheita 1900-luvulla*. Toim. Matti Peltonen, Hanna Kuusi, Kaarina Kilpiö. SKS, Helsinki.
- Peltonen, Urho 1939: Työsuhde. Teollisuustyöväen kohtelu, huolto ja palkkaus. Suomen Rationalisoimistyön Edistämisyhdistyksen julkaisu No 4. WSOY, Helsinki.
- Penttilä, Kalevi 1986: Riihimäen kirjaston historiaa. Riihimäen kaupunki.
- Pilke, Helena 2012: Korsu-uutisia! Rintamalehtien jatkosota. Historiallisia tutkimuksia 260. SKS, Helsinki.
- Pipping, Knut 1978: *Komppania pienoisyhteiskuntana: Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayksiköstä 1941–1944*. Otava, Helsinki. Suomenkielinen laitos väitöskirjasta.
- Pylkkänen, Ali 2001: *Suojeluskuntalaiset – keitä he olivat? Vapaaehtoisten maanpuolustajien sosiaalinen kerrostuneisuus 1917–1944*. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitoksen julkaisusarja 1 N:o 5. Maanpuolustuskorkeakoulu Sotahistorian laitos, Helsinki.
- Pyykkönen, Teijo; Vasara, Erkki 1999: *Viinamäen urheilumiehet. Urheilu ja raittius 1900-luvulla*. Liikuntatieteellisen seuran Impulssi XVI. Liikuntatieteellinen seura, Helsinki.
- Pöysä, Jyrki 1997: *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 669. SKS, Helsinki. Väitöskirja.
- Raevuori, Antero; Arponen, Antti O.; Hannus, Matti 1994: *Urheilu 2000 osa 1*. WSOY, Helsinki.
- Rantanen, Jari 1986: *Suojeluskunnat muuttuneissa oloissa*. Teoksessa: *Jyväskylän suojeluskuntapiiri 1918–1944*. Toim. Jussi Kylmälä & Jari Rantanen. Keski-Suomen maanpuolustusjärjestöjen tuki, Jyväskylä.
- Rasilainen, Aki 1995: *Lähdekritiikki ja todistusharkinta*. Teoksessa: *Lähihistoria. Teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*. Toim. Timo Soikkanen. Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 1. Turun yliopisto, Turku.
- Ronkainen, Matti 2000: *Alla lippuin punaisten*. Teoksessa: *Toimintaa, urheilua ja liikettä. TUL:n Karjalan piiri 1919–1999*. Toim. Hannu Itkonen. TUL:n karjalan piiri, Joensuu.
- Salminen, Juhani 1996: *Asevelijunta. Kertomus asevelisukupolven kommunismin vastaisesta taistelusta 1940–1959*. Gummerus, Helsinki.
- Salo, Kimmo 1994: *Salpa-asema Pohjois-Karjalassa. Pioneerien lehti Hakku vsk. 71: 4*. Pioneeriaselajin liitto r.y., Helsinki.
- Salokangas, Raimo 1987: *Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla*. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*. Kustannuskiila Oy, Kuopio.
- Saukkonen, T. S. 1988: *Linnoittaminen*. Teoksessa *Jatkosodan historia 1*. Toim. Sotatieteen laitoksen sotahistorian toimisto. WSOY, Helsinki.
- Saukkonen, T. S. 1965: *Linnoitustyöt ja vakinaiset puolustusasemat*. Teoksessa *Suomen sota 1941–1945 osa 1*. Toim. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallinen toimisto. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX. Kustannusosakeyhtiö Sotateos, Kuopio.
- Saukkonen, T. S. 1944: *Linnoittamisen merkitys nykyisessä sodassa*. Linnoittaja 18/1944.
- Sedergren, Jari 1999: *Filmi poikki...: poliittinen elokuvasensuuri Suomessa vuosina 1939 – 1947*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki. Väitöskirja.

- Selén, Kari; Pylkkänen, Ali 2004: Sarkatakkien armeija. Suojeluskunnat ja suojeluskuntalaiset 1918–1944. WSOY, Helsinki.
- Seppälä, Helge 1984: Suomi hyökkääjänä 1941. WSOY, Helsinki.
- Seppänen, Anne 2000: Populaarikulttuuri sosiaalistumisväylänä. Tampereen työväestön julkiset huvit 1860-luvulta vuoteen 1917. Acta Universitatis Tamperensis 786. Tampereen yliopisto, Tampere. Väitöskirja.
- Sevänen, Erkki 1997: Ensimmäisen tasavallan poliittinen tilanne ja kirjallisen älymystön toimintastrategiat. Teoksessa Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä. Toim. Pertti Karkama & Hanne Koivisto. Tietolipas 151. SKS, Helsinki.
- Sevänen, Erkki 1994: Vapauden rajat kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 612. SKS, Helsinki. Väitöskirja.
- Sillanpää, Raimo 2005: Salpalinnoitteet 10. prikaatin alueella Nurmes – Kuhmo – Lieksa. Omakustanne.
- Snape, Robert 1995: Leisure and the rise of the public library. Library association, London.
- Soikkanen, Timo 1992: Vakiintuvan kansanvallan vuosikymmenet. Teoksessa Vuosisatamme Suomi. Toim. Seppo Zetterberg. WSOY, Helsinki.
- Spienburg, Pieter 2004: Social control and history: an introduction. Teoksessa Social control in Europe, volume 1, 1500-1800. Toim. Herman Roodenburg ja Pieter Spienburg. The Ohio State University Press, Columbus.
- Suomen kielen perussanakirja, 3. osa S-Ö 1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Talja, Sanna 1998: Musiikki, kulttuuri, kirjasto. Diskurssien analyysi. TAJU, Tampere. Väitöskirja.
- Tienari, A. 1948: Huoltokonttorit. Teoksessa Teollisuuden sosiaalinen toiminta. Toim. Keijo Keravuori. Suomen Työnantajain Keskusliiton julkaisuja. Kustannus Oy Mantere, Helsinki.
- Tuori, Kaarlo 2004: Sosiaalioikeus. 3.p. WSOY, Helsinki.
- Turpeinen, Heikki 1983: Puolustuskuntoa kirjallisuudesta. Varuskuntakirjastot 1918–1983. Tampereen yliopisto, kirjastotieteen ja informatiikan laitos, laudatur-tutkielma.
- Töyrylä, Jouni 1997: Bunkkerimuseo on tehty kestämään. Joensuun sotaveteraani 8.3.1997. Joensuun sotaveteraanit ry, Joensuu.
- Töyrylä, Jouni 1995: Bunkkeri. Rakennusalan kustantajat RAK, Helsinki.
- Utrio, Meri; Utrio, Untamo 1994: Pois pula, pois puute. Kun kansa selviytyi. Tammi, Helsinki.
- Vahe, Juha 2001: Suomen Salpa 1940 – 1944. Salpa-aseman tausta, rakentaminen ja vaikutukset Miehikkälässä. Miehikkälän Salpalinjamuseon julkaisuja 1. Miehikkälän Salpalinjamuseo, Miehikkälä.
- Waltari, Mika 1943: Neuvostovakoilun varjossa: Helsingin neuvostolähetystö kiihotus- ja vakoilutoiminnan keskuksena. Otava, Helsinki.
- Valtonen, O. 1948: Teollisuuden lääkintähuolto. Teoksessa Teollisuuden sosiaalinen toiminta. Toim. Keijo Keravuori. Suomen Työnantajain Keskusliiton julkaisuja. Kustannus Oy Mantere, Helsinki.
- Vasara, Erkki 1997: Valkoisen Suomen urheilevat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939. Bibliotheca Historica 23. SKS, Helsinki. Väitöskirja.
- Vatanen, Pirjo 2009: Kirjastoalan koulutuksen murroksia: kurssit, kirjeopistot ja korkeakoulut. Teoksessa: Suomen yleisten kirjastojen historia. Toim. Ilkka Mäkinen. BTJ Kustannus, Helsinki.
- Vihavainen, Timo 1996: Sodan ja vaaran vuodet. Teoksessa Yleisradion historia 1926–1949 osa 1. Toim. Atte Larma. WSOY, Helsinki.

- Viita, Ossi 2003: Hymyilevä Hannes: työläisurheilija Hannes Kolehmainen sankaruus porvarillisessa Suomessa. Helsinki, Otava, 2003.
- Wuolio, Eija-Leena 1982: Suomen liikuntahistoria. Liikuntatieteellisen seuran julkaisuja no 99. Liikuntatieteellinen seura, Helsinki.
- Åström, Anna-Mari 1999: Työt ja työnteko Savon kartanoissa 1800-luvun alkupuolella. Teoksessa Suomalaisen työn historiaa: korvesta konttoriin. SKS, Helsinki.

Liite 1

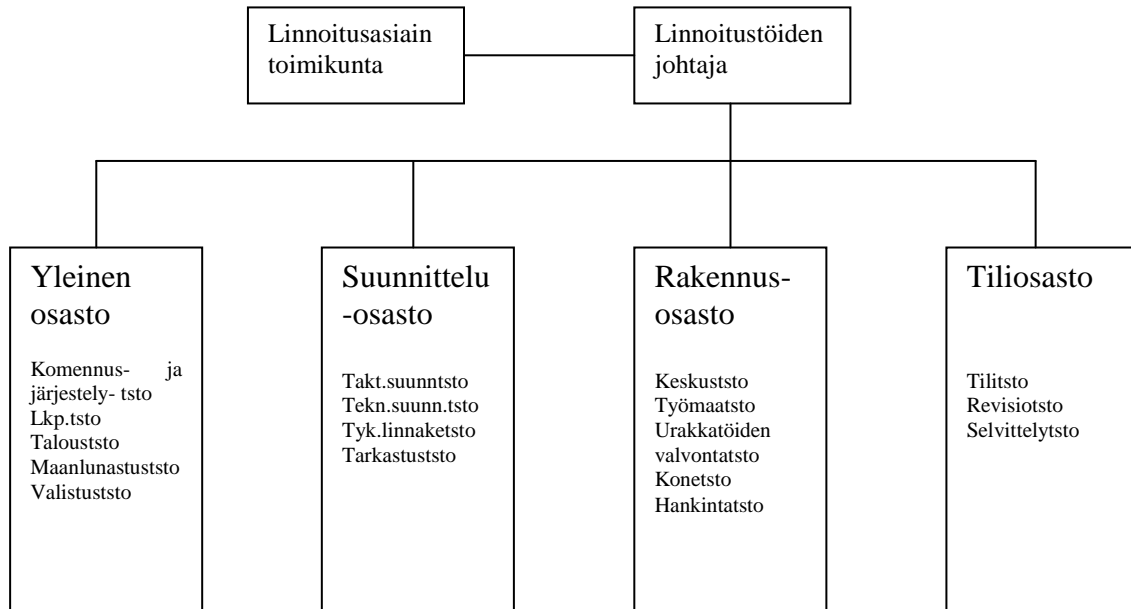
Työpiirit ja työryhmät IV AK:n alueella

Lähde: Arimo 1981: 273, 276.

Liite 2

Linnoitustoimiston kokoonpano syyskuusta 1940 alkaen.

Lähde: Arimo 1981: 234.

Liite 3

Kysymyslomakkeet kirjallisia teemakyselyjä varten

KYSYMYSLOMAKE: **RAKENTAJAT**

1. Kuka olette? (nimi, synt.aika)
2. Mistä päin olette kotoisin?
3. Miten päädyitte töihin Salpalinjalle? (motiivit, työvoimatoimiston/muun välittäjän kautta)
4. Mitkä olivat työtehtävänne?
5. Millaiseksi koitte työympäristön / työtoverit / työnjohdon?
6. Kuinka majoitus oli järjestetty? Entä muu huolto? (ruoka, vaatteet, terveydenhuolto)
7. Voitteko verrata saamaanne palkkaa muusta työstä tuohon aikaan saatuun?
8. Olitteko kosketuksissa paikalliseen väestöön? Jos olitte, niin millainen suhtautuminen oli?
9. Oliko rakentajille järjestetty vapaa-ajanviettomahdollisuuksia? Jos, niin mitä? (lehtiä, radio, urheilua, kanttiini => jos kanttiini, mitä myytiin)
10. Tiesittekö rakennushankkeen laajuudesta? Oliko esim. kielletty puhumasta työmaa-alueen ulkopuolella aiheesta?

KYSYMYSLOMAKE: **LOTAT**

1. Kuka olette? (nimi, synt.aika)
2. Mistä olette kotoisin?
3. Miten ja miksi liityitte Lotta Svärd –järjestöön
4. Miten päädyitte työhön Salpalinjalle?
5. Millaisia olivat työtehtävänne?
6. Millaiseksi koitte työympäristön / työtoverit / esimiehet? Entä rakennuksella olleet työmiehet?
7. Kuinka majoitus oli järjestetty? Entä muu huolto?
8. Olitteko kosketuksissa paikalliseen väestöön? Jos, millainen suhtautuminen oli?
9. Oliko vapaa-ajanviettomahdollisuuksia järjestetty?
10. Tiesittekö rakennushankkeen laajuudesta? Oliko teitä kielletty puhumasta asiasta työmaa-alueen ulkopuolella?

KYSYMYSLOMAKE: **ALUEELLA ASUNEET**

1. Kuka olette? (nimi, synt.aika)
2. Mistä päin olette kotoisin?
3. Mikä on suhteenne Salpalinjaan? (asuitteko lähellä, oliko teillä miehiä majoituksessa)
4. Miten kylällänne suhtauduttiin linnoittamiseen? Rakentajiin?
5. Puhuttiinko teillä kotona linnoittamisesta? Entä kylänraitilla?
6. Tiesittekö rakennushankkeen laajuudesta?
7. Millä tavoin linnoittaminen vaikutti jokapäiväiseen elämäänne?

Liite 4

Rakennustyöläisten tuntipalkka linnoitustöissä vuonna 1941

Nimike	Palkka v. 1941 mk	Palkka v. 2012 euroissa
Aputyömie	10–11	2,41–2,65
Kirvesmie	12–13,5	2,89–3,25
Poraaja	11,3–14,3	2,72–3,44
Panostaja	13,3–16	3,20–3,85
Kivenhakkaaja	13,3–14,8	3,20–3,56
Kiviaputyömie	10,3–11,8	2,48–2,84
Sementtityöntekijä	12,8–14,3	3,08–3,44
Raudoittaja	12,8–14,3	3,08–3,44
Betonityöntekijä	10,3–11,8	2,48–2,84
Muurari	13,8–15,3	3,32–3,68
Tiilenkantaja (sisä)	10,5–12	2,53–2,89
Tiilenkantaja (ulko)	11,5–13	2,77–3,13
Laastinkantaja (nainen)	9,3–10,3	2,24–2,48
Muu työ (nainen)	7,8–8,8	1,88–2,12
Asfalttityöntekijä	11–13	2,65–3,13
Mittausapulainen	10–12	2,41–2,89
Hevosmie (oma)	17–21	4,09–5,05
Sukeltaja	21	5,05
Traktorin jne kulj.	11,8–14	2,84–3,37
Autonapumies	10–11,5	2,41–2,77
Nuoret	9–11	2,16–2,65
Seppä	11,5–15	2,77–3,61
Korjausmie	12,8–14,3	3,08–3,44
Konenosturin käytt.	11–12,5	2,65–3,01
Autonasentaja	12–14	2,89–3,37
Ilmapuristajan käytt.	11–12,5	2,65–3,01
Höyrykoneen käytt.	13 –14,5	3,13–3,49
Moottoriasentaja	13,5 –15	3,25–3,61
Sähköasentaja	11–15	2,65–3,61

Lähde: Linnoitustoimisto/Rakennusosasto 18.4.1941. N:o 6496/Rak. Koskee:

Linnoitustöissä maksettavia palkkoja. T 13214/37 Henkilöasiat 1940–1941. SA.

Liite 5

Lottaloissa valmistettavaksi ehdotettuja ruokalajeja

Aamiaiseksi

- ✗ Makkarakastike, perunat (makaroni, juustoa) tai velli
- ✗ Sianlihakastike, perunat, juustoa tai velli
- ✗ Jauhelihakastike, perunat, silliä tai silakkaa
- ✗ Sipulikastike, perunat, makkaraa, puuro tai velli
- ✗ Vaalea sipulikastike, perunat, silliä tai silakkaa, puuro tai velli
- ✗ Makkaramuhennos, juustoa, puuro tai velli
- ✗ Keitettyjä suolasilakoita, valkokastike, perunat, makkaraa
- ✗ Paistettua sianlihaa, perunat, hernemuhennos, juustoa
- ✗ Paistettua makkaraa, perunaa, makaronimuhennos, juustoa
- ✗ Velliä, perunat, suolakalaa, makkaraa
- ✗ Puuroa, maitoa, suolakalaa tai makkaraa, perunat
- ✗ Liha- tai kaalimuhennos, juustoa

Päivälliseksi

- ✗ Kaalikeitto, makkaraa
- ✗ Lihakeitto juuresten ja vihannesten kera, juusto tai makkara
- ✗ Makkarakeitto, joku makea puuro
- ✗ Merimiespihvit, perunat
- ✗ Pataljoonakeitto, makkara tai juusto
- ✗ Karjalainen uunipaisti ja velli, perunat
- ✗ Lihamureke tai lihapyörykät, perunat
- ✗ Hernekeitto, juusto
- ✗ Luukeitto ja makkaraa
- ✗ Vihanneskeitto, joku makea puuro
- ✗ Vatkuli, perunat, makaroni
- ✗ Palapihvit, perunat, makaroni
- ✗ Kalakeitto, makkaraa
- ✗ Paistettua kalaa, perunoita

Ruokajuomaksi kaljaa tai piimää.

Lähde: T 13225/8 Saapuneet 1940–1941 Työpiiri 460 III. KA.

Liite 6

Irtisanomissyyt työpiireissä 460 ja 420 vuonna 1941.

ryhmä syy	461	462	463	464	465	466	421	422	YHTEENSÄ	
juopottelu	26	2	55	13	0	0	13	16	125	43%
viinan kuljetus	0	0	0	2	1	0	1	2	6	2%
epärehellisyys, aikaisemmat rikkomukset	0	2	11	0	0	0	4	0	17	6%
tappelu, sopimaton käytös	1	0	9	5	1	0	1	7	24	8%
laiskuus, huolimattomuus, haluttomuus työhön	6	1	16	4	0	3	22	16	68	23%
luvaton poistuminen, muu tottelemattomuus	7	1	25	2	0	3	7	5	50	17%
YHTEENSÄ	40	6	116	26	2	6	48	46	290	

Lähteet: Työpiirien 460 ja 420 arkistot. KA.

Liite 7

Vapaa-ajanviettomahdollisuuksien järjestäminen työpiiri 460:ssä toukokuussa 1941. (Kertoja kuukaudessa)

	461	462	463	464	465	466
iltamat	3x		x	x		x
murtomaa-juoksukilpailu	2x	x		2x		
pyöräilykilpailu	x			x		x
vainajien muistohetki	x					x
muistomitalien jako					x	
hartaushetki		2x	2x		x	x
valistustilaisuus		4x	x		x	
asevelikerho		2x			x	
urheilu-harjoitukset			2x vko			
kuoro-harjoitukset			1x vko			
urheilukentän raivaustalkoot				2x vko	x	
tiilenheitto- tai muu kilpailu	x		x			

Lähteet: Huoltoilmoitukset 15.5.–15.6.1941 työpiiri 460:n alueelta. T 13225/11 työpiiri 460 lähtevät 1940 –1941. KA.

Liite 8

Hankituimmat kirjailijat IV AK:n alueen linnoituskirjastoissa nidemäärän mukaan

Kirjailija	Hankittuja niteitä
Alexander Dumas	20
Jack London	16
V. Kataja	15
Agapetus	9
F. E. Sillanpää	9
Charles Dickens	7
Sakari Topelius	7
Gulbransen	6
Santeri Ivalo	6
Kipling	6
Sauli	6
Lewis Wallace	6
Jules Verne	6

Lähde: Työpiirien 420 ja 460 kirjaluettelot. T 12535/9 Valistustoimisto/ Linnoitustoimisto
yleistä kirjeistöä 1940–1941. KA.

Liite 9

Työpiirien 420 ja 460 alaisiin työryhmiin hankitut nimekkeet

Nimeke	421	422	461	462	463	464
Ainoa tie					x	x
Anja Rouva virassa	x					
Asessorin naishuolet		x	x	x		
Atlantis	x				x	
Avoveteen					x	x
Ben Hur I-II	x				x	x
Betonityönopas			x	x	x	
Bragelonnen varakreivi I-X	x		x		x	
Ei mitään selityksiä		x	x	x		
Ei pidä ajatella		x	x	x		
Elämän ihmeet I-IV		x			x	x
Elämäni ja työni	x				x	
Englanninkielen kielioppi		x				
Erämaan kultalöydön salaisuus	x		x			
Erämaan lapset	x					
Esivallan miekkoja	x		x			
Er kommt nach Finnland					x	
Erämaan taistelu		x			x	x
Etelämeren haaksirikkoiset	x		x			
France valittuja kertomuksia		x	x			
Gardby ja poika	x		x	x		
Gulliverin retket		x	x			
Hai seuraa laivaa		x	x	x		
Hakkapeliitat I-III					x	x
Hakkapeliittoja ja karoliineja	x		x	x		
Havuseppele		x			x	x
Hemsöläiset		x	x			
Herra sen tekee	x				x	x
Herra tuli					x	x
Hiiltynyt lehti	x				x	x
Hota-Leenan poika	x		x			
Ihmiset suviyössä		x	x	x		
Ilman valloitus			x		x	
Indian viidakoissa I-II		x	x	x		
Intian polkujen Kristus					x	x
Isänmaa		x			x	x
Isänmaan historia I-III			x	x		
Ivanhoe					x	x
Jaarlin sisar	x		x	x		
Jokamiehen auto-oppi		x	x	x		
Jokamiehen englannin kirja			x	x		
Juha	x				x	x
Juhani Ahon kootut teokset	x					
Juhannus saunassa	x					
Juho Vesainen					x	x
Jumalan kämmenellä	x					
Juottajan käsikirja	x		x	x		
Jyrsijän käsikirja	x		x	x		

Jännittäviä hetkiä		x	x			
Kaasu- ja sähköhitsaus		x	x	x		
Kaksi kaupunkia					x	x
Kalastavan kissan katu		x	x	x		
Kalpea kamala		x	x	x		
Kansantaloustiede					x	x
Kapinapäällikön pojat	x					
Kapteeni Nemo					x	
Karkaisijan käsikirja		x	x	x		
Katarina			x	x		
Kavaltajan loppu					x	
Kellanpunainen timantti			x			
Keltaisen huoneen salaisuus	x					
Kersantti kannaksen kamppailussa	x				x	
Klondyken kuningas		x		x		
Kohtalon käsi	x		x	x		
Koskenlaskijan morsian	x		x		x	
Kotka ja nahkatakki		x	x	x		
Kristillisen maailman vallankumous		x			x	x
Kruununtorppari		x	x		x	
Kuin haavan lehti	x					
Kuin uni ja varjo					x	x
Kuka murhasi rouva Skrofin		x	x	x		
Kulmuja	x		x		x	
Kuolema Gardbylle	x		x	x		
Kuolleet sielut		x			x	x
Kurkien taru I-II	x		x	x		
Kuu-Joonas käy sotaa		x	x			
Käytännöllinen huoneenrakennus					x	x
Käytännöllinen shakkipelin oppikirja	x				x	
Lain varjolla	x	x			x	
Lainsuojattoman kosto					x	x
Lappalaisten kuningatar		x	x	x		
Lentävä kuolema		x	x	x		
Lieviä letkautuksia	x	x		x		
Limberghin kanssa					x	
Lindberghin kanssa lentämässä		x	x			
Linnankosken kootut teokset		x			x	x
Liput liehumassa	x					
Lumessa palaa	x				x	
Lumikenttien tytär	x	x		x		
Luvattu maa	x					
Lännen tähtien alla		x			x	x
Lääkäri Gion	x		x	x		
Maahan pudonnut vehnänjyvä		x			x	x
Maahantulo		x			x	x
Maailman kylillä				x		
Maailmankaikkeuden arvoitus					x	x
Maalarin aineoppi		x	x	x		
Maamiehen sähköopas		x	x	x		
Maan antimet					x	x
Maatalouspolttomootori		x	x	x		

Maiwan kosto			x			
Martti Kitunen	x				x	
Matematiikkaa kaikille					x	x
Melkein vakavaa				x		
Merikotka	x		x	x		
Merisusi	x		x	x		
Merten alitse			x		x	
Metsien humina					x	x
Metsämiehen muistelmia		x			x	x
Miehentie		x	x	x		
Miekka ja sana I-II					x	x
Mies ja haave					x	x
Miten saan ystäviä					x	x
Monte Criston kreivi		x	x	x		
Nimittäin tuota noin		x	x	x		
Noidan kirot	x		x		x	
Nuorena nukkunut		x	x	x		
Omatunto		x			x	
Ontto neula					x	
Opi ruotsia					x	
Ottelu kehässä		x	x			
Paistista päästyä		x	x	x		
Panu	x				x	x
Papin kaavun alla			x			
Pariisin Notre Dame		x			x	x
Perthin kaupungin kaunotar					x	x
Pickwick-kerho I-II	x				x	x
Pikku Jättiläinen					x	x
Poikien insinöörikirja	x				x	x
Pompeijin viimeiset päivät					x	x
Punainen lentohävittäjä		x			x	x
Puukkojunkkarit		x			x	x
Puusepän oppikirja	x		x	x		
Pyhän Klaran kaivolla	x		x			
Raatteentiellä			x		x	
Rakennusaineoppi			x			
Rakennusmiehen talouspolitiikka			x		x	
Rakennusoppi					x	
Rakentajan kalenteri 1940			x	x	x	
Ruotsia aloitteleville		x		x		
Rykmentin vinttikoiria		x			x	
Räjähdystöiden käsikirja				x	x	
Saapasvarsi		x	x	x		
Saiturin tytär					x	x
Salainen hyökääjä		x			x	x
Salaoppeja, rahaa ja rakkautta		x	x			
Salapoliiseja ja rikostaitelijoita		x	x			
Sankarien uskonto					x	x
Sankarimatkailija		x	x	x		
Savo ja savolaiset		x	x	x		
Savolainen neekeri muilla mailla			x			
Savolainen neekeri ym.		x				

Seitsemän veljestä	x				x	x
Sementti ja sen käyttö			x		x	
Sepän kirja		x	x	x		
Serkukset	x					
Shakkipelin oppikirja			x			
Sheikin pojat		x	x		x	
Sheikki	x		x			
Sierranuevan sulotar		x	x	x		
Skarabeen salaisuus		x	x	x		
Sotatestamentti		x	x			
Suomalaisia sankareita I-II		x			x	x
Suomea samoilemassa		x	x			
Suomen kahleet murtuvat		x	x	x		
Suomussalmen sotatanterilla	x				x	
Susikoira		x	x	x		
Suursaaren sissit	x		x		x	
Taikurin kirja	x				x	x
Taistelu Roomasta		x			x	x
Taistelu vuosien varrelta	x		x	x		
Tehtaan varjossa		x			x	x
Topeliuksen kootut I-III		x				
Tsaarin kuriiri			x		x	
Tuhat sanaa englantia					x	x
Tulitikkuja lainaamassa					x	x
Tunturilta tuulee					x	x
Tuomas Lack		x	x			
Tuomo sedän tupa					x	x
Tuskat ja tunteet		x	x	x		
Tuulen viemää		x	x	x		
Unkarilainen Nabob		x			x	x
Uunimuurari		x	x	x		
Uusi rakentajan opas			x	x		
Uusimpia keksintöjä					x	
Vaasan Jaakon valiojutut	x				x	x
Vain syntisille					x	x
Vanha savenvalaja				x		
Valtakatu I-II	x		x	x		
Veres vanhaa veikeämpi		x	x			
Viimeinen lautta	x		x	x		
Väkevän voima		x	x			
Välskärin kertomukset					x	x
Yöllisiä askeleita	x					

Lähde: Työpiirien 420 ja 460 kirjaluettelot. T 12535/9 Valistustoimisto/ Linnoitustoimisto yleistä kirjeistöä 1940–1941. SA.